

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ

О. М. Внукова

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Навчальний посібник

для студентів напрямів підготовки
6.010104 Професійна освіта
(Технологія виробів легкої промисловості),
6.010104 Професійна освіта (Дизайн)

КИЇВ КНУТД 2015

УДК 37(075.8)

ББК

Рецензенти:

доктор пед. наук, професор Орлов В. Ф.

канд. пед. наук Удалова О. А.

Внукова О. М.

Методологічні засади професійної освіти : навчальний посібник для студентів напрямів підготовки 6.010104 Професійна освіта (Технологія виробів легкої промисловості), 6.010104 Професійна освіта (Дизайн) / О. М. Внукова. – К. : КНУТД, 2015. – 198 с.

У навчальному посібнику розглянуто загальні основи професійної педагогіки як науки про формування особистості професіонала, а також викладено особливості науково-педагогічних досліджень, системи професійної освіти України, досвіду підготовки кваліфікованих робітників та інженерів-педагогів.

Матеріал згруповано у два змістових модулі, кожен з яких містить теоретичний та практичний блоки, що зручно для самостійного опрацювання тем та підготовки до семінарських занять. У теоретичному блоці передбачено запитання для самоконтролю. У практичному блоці до кожної теми зазначено список рекомендованої літератури, завдання для самостійної роботи.

Розраховано для студентів вищих навчальних закладів з напрямів підготовки 6.010104 Професійна освіта (Технологія виробів легкої промисловості), 6.010104 Професійна освіта (Дизайн), а також тих, хто цікавиться професійною педагогікою.

ЗМІСТ

Передмова.....4 - 7

1. Змістовий модуль 1. Загальні основи професійної педагогіки

1.1 Теоретичний блок

1.1.1 Професійна педагогіка як галузь педагогічної науки.....8 - 23

1.1.2. Методологія педагогіки і основи науково-педагогічних досліджень у професійній педагогіці.....24 - 38

1.1.3. Системний підхід до формування основ професійної освіти....38 -55

1.1.4. Уявлення сучасної науки про кваліфікованого фахівця.....56 - 71

1.2. Практичний блок

1. 2. 1 Теми та плани семінарських занять.....72 - 76

1. 2. 2 Завдання для самостійного опрацювання.....76 -77

1. 2. 3 Тести для проведення модульного контролю.....77 - 88

2. Змістовий модуль 2. Теоретичні основи і практика підготовки фахівців

2. 1. Теоретичний блок

2. 1. 1 Вища школа у системі освіти України.....89 - 108

2. 1. 2 Досвід підготовки кваліфікованих робітників.....108 - 124

2. 1. 3 Система ПТО України на сучасному етапі.....124 - 143

2. 1. 4 Підготовка інженерно-педагогічних кадрів в Україні.....144 - 161

2. 2. Практичний блок

2. 2. 1 Теми та плани семінарських занять.....161 - 165

2. 2. 2 Завдання для самостійного опрацювання.....165 - 166

2. 2. 3 Тести для проведення модульного контролю.....166 - 175

Короткий термінологічний словник.....176 - 186

Бібліографічний список.....187 - 198

ПЕРЕДМОВА

У наш час до проблем методології привернуто увагу фахівців всіх галузей наукового знання, що обумовлено потребами соціального і науково-технічного розвитку, значним підвищенням ролі науки в житті суспільства, ускладненням наукових проблем.

Методологічні функції виконує вся система філософського знання, тому найбільш загальною основою методології пізнання є філософія. Разом з тим, це передбачає існування низки методологій конкретних наук. Має свою методологію і педагогіка. Створено чималу кількість праць, присвячених методологічним проблемам цієї науки у цілому та її галузях.

Поняття «**методологія**» (methodos – метод, шлях дослідження, пізнання, logos – вчення) трактується неоднозначно. У філософському енциклопедичному словнику це — система принципів і способів організації і побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [113, с. 365]. В Українському педагогічному словнику «методологія» трактується як: 1) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці; 2) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності [22, с. 207].

Сучасна методологія науки вивчає, окрім методів, засобів та прийомів розбудови різних систем знань, всю природу наукового пізнання, принципи побудови і способи його одержання, а також його генезис, історію та сучасний стан. Методологія науки дає характеристику компонентів дослідження: об'єкту і предмету, завдань, сукупності дослідницьких методів і засобів, необхідних для їх застосування, а також формує уявлення про шлях наукового пошуку.

Методологія педагогіки — вчення про підходи, принципи, форми, методи і способи наукового пізнання педагогічних явищ та зміни педагогічної дійсності. Предмет методології педагогіки включає процес пізнання навчально-виховного процесу, різних аспектів педагогічної діяльності, розвиток категорій, понять і термінів педагогіки, типи і рівні педагогічних досліджень у їхніх взаємозв'язках, питання прогнозування шляхів розвитку педагогіки.

Методологія педагогіки є багаторівневою. Одна з найбільш чітких концепцій рівнів методології належить Е. Юдіну [119, с. 31], який виділив чотири рівні:

1) *філософська методологія*. Зміст цього рівня становлять загальні принципи пізнання й категоріальний апарат науки загалом. Нині співіснують різні філософські вчення та напрями, які водночас є методологією різних наук, зокрема, і педагогіки;

2) *загальнонаукова методологія*. Цей рівень концепцій, наукових підходів, що використовуються різними науками. Сюди відносяться, наприклад, системний підхід або теоретична кібернетика. Системний підхід, який відображає взаємозумовленість явищ і процесів навколишньої дійсності, орієнтує дослідника на необхідність трактувати явища як системи, які мають певну будову і свої закони функціонування. Методологія на цьому рівні розглядає загальнонаукові проблеми, поняття і категорії, методи і підходи, пізнавальні процедури, теорії, гіпотези, принципи, загальнонаукову картину світу;

3) *конкретна наукова методологія* (сукупність методів, форм, принципів дослідження у конкретній науці). Методологія спеціальної науки включає в себе, найперше, проблеми, специфічні для наукового пізнання у даній сфері;

4) *дисциплінарна методологія* (або *технологічна*, на думку сучасних дослідників) (сукупність методів, форм, принципів, технологій дослідження, які використовують у певному розділі науки). Саме ця методологія розкриває набір процедур, які забезпечують одержання достовірного емпіричного матеріалу, його первинну обробку, після чого він може потрапити до масиву наукового знання.

Всі рівні методології утворюють систему, в межах якої наявна певна супідрядність, причому філософський рівень є змістовою основою будь-якого методологічного знання, визначаючи світоглядні підходи до процесу пізнання й перетворення дійсності [79, с. 94].

Головним завданням методології наукового пізнання є синтез накопичених наукових знань, що дозволяє забезпечити використання досягнень

розвитку науки у практичних цілях. Особливу роль відіграють принципи методології, під якими розуміють певні визначальні установки суб'єкта пізнання щодо можливості, допустимості і доцільності застосування та використання тих чи інших методів, методик, способів у науковому пошуку.

Основні принципи методології пізнання: єдності теорії та практики, об'єктивності, конкретності, історизму, закономірності. Методологічні принципи дозволяють виявити реальні проблеми і тим самим визначити стратегію, основні способи їх розв'язання, встановити їх ієрархію, отримати об'єктивні знання.

Теоретико-методологічні основи професійної освіти, її система та історичні аспекти становлять зміст дисципліни «Методологічні засади професійної освіти», яка дасть можливість студентам ознайомитися із методологією професійної педагогіки, а також теорією та практикою підготовки фахівців в Україні через усвідомлення таких наукоємких понять як: система, педагогічна система, система освіти України та її компоненти, методи науково-педагогічних досліджень тощо. Завдяки «Методологічним засадам професійної освіти» студенти одержать чітке уявлення про свою майбутню професійну роль у системі освіти, що сприятиме їх професійному самовизначенню.

Основними завданнями дисципліни є: формування у студентів фахових компетентностей щодо предмету та завдань професійної педагогіки, методології науково-педагогічних досліджень та спеціальної теорії систем у педагогіці, уявлень про освітньо-кваліфікаційний та професіографічний підходи формування особистості фахівця, місце вищої школи та професійно-технічної освіти в системі освіти України, вітчизняний та зарубіжний досвід підготовки кваліфікованих робітників та інженерно-педагогічних кадрів.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні здобути здатність використання наукових знань у професійній діяльності, удосконалення на наукових засадах складників освітніх систем. Задля цього результати навчання мають включати **знання** студентами сутності поняття «професійна педагогіка», її предмету, функцій та завдань, основних категорій та

місця серед інших наук; поняття “педагогічна система” (ПС), компонентів ПС та її законів функціонування; основ побудови професійної кар’єри, закономірностей формування авторської системи діяльності; принципів побудови та структуру системи освіти України, характеристик основних типів закладів освіти, органів управління освіти; законодавства про вищу школу; історії та сучасного стану підготовки робітників в Україні та за кордоном; видів систем виробничого навчання; становлення, сучасного стану, перспектив розвитку інженерно-педагогічної професії; вимог до інженера-педагога на сучасному етапі; **вміння**: аналізувати взаємодію педагогічної теорії і практики; використовувати понятійний апарат педагогіки; вибирати методи дослідження згідно його мети та завдань; аналізувати педагогічні системи; використовувати законодавчі документи про освіту; аналізувати види і структуру діяльності інженера-педагога. Студенти мають **набути здатність продемонструвати**: формулювання об’єкту, предмету, мети і завдань педагогічного дослідження; аналіз сучасного стану і тенденцій розвитку професійно-технічної та інженерно-педагогічної освіти; **володіти навичками**: аналізу професіограми інженера педагога та основних елементів професійно-педагогічної компетентності інженера-педагога; прогнозування шляху розвитку кар’єри інженера-педагога; **самостійно вирішувати** проблему вибору методів науково-педагогічних досліджень та їх логіку; мати **здатність працювати в групі** для вирішення задач науково-педагогічного дослідження.

Зміст навчального посібника відповідає програмі вивчення навчальної дисципліни „Методологічні засади професійної освіти”, що складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напрямів 6.010104 Професійна освіта (Технологія виробів легкої промисловості), 6.010104 Професійна освіта (Дизайн), і включає два змістових модулі.

Змістовий модуль 1. Загальні основи професійної педагогіки

1. 1. Теоретичний блок

1. 1. 1 Професійна педагогіка як галузь педагогічної науки

Розглянуто підходи до визначення поняття «педагогіка» та проаналізовано історичні етапи розвитку педагогіки як науки. Відмічені видатні представники педагогічної думки на різних етапах. Проаналізовано становлення професійної педагогіки в XIX – XX століттях. Розкрито систему педагогічних наук та місце профпедагогіки в ній. Зазначені джерела розвитку педагогіки, функції, завдання на сучасному етапі. Приділено увагу об'єкту та предмету професійної педагогіки, її основним категоріям, термінам.

План

1. Становлення професійної педагогіки в ракурсі розвитку педагогічної науки

2. Роль і місце професійної педагогіки в системі педагогічних наук на сучасному етапі

3. Основні категорії та терміни професійної педагогіки

1. Становлення професійної педагогіки в ракурсі розвитку педагогічної науки

Професійна педагогіка займається питаннями фахової підготовки особистості, зорієнтованої на конкретну сферу професійної діяльності. На всіх етапах своєї історії людство завжди вирішувало важливу для себе задачу передачі трудового і професійного досвіду наступним поколінням. Тому становлення професійної педагогіки, яка є порівняно молодого галуззю педагогічної науки, доцільно розглядати в ракурсі історичного розвитку педагогіки.

Загальновідомо, що слово „педагогіка” в перекладі з грецької мови означає: «пайдос «— дитя і «его» — вести, тобто „дітоведення”. У давній Греції педагогами називали рабів, які супроводжували дітей до школи, допомагали їм

на заняттях і поза ними. З часом роль педагога істотно змінилася. Саме поняття „педагог” почало вживатися в сенсі мистецтва супроводжувати особистість в житті.

Є різні підходи до визначення поняття «педагогіка». У словнику С. Гончаренка – «Педагогіка – наука про навчання і виховання підростаючих поколінь» [22, с. 250]. Також педагогіка розглядається як наука, що вивчає процеси виховання, навчання і розвитку особистості [17, с. 12]. М. Фіцула педагогіку тлумачить як „сукупність теоретичних і прикладних наук, що вивчають процеси виховання, навчання і розвитку особистості людини» [115, с. 9].

Педагогіка як наука пройшла складний історичний шлях. На думку М. Фіцули, стадії розвитку педагогіки можна розглядати у такому порядку: народна педагогіка — духовна педагогіка — світська педагогіка. [115, с. 10].

Народна педагогіка — це галузь педагогічних знань і досвіду народу, що охоплює емпіричні педагогічні знання.

Духовна педагогіка — галузь педагогічних знань і досвіду із виховання та навчання людської особистості засобами релігії.

Світська педагогіка була складовою частиною філософії до XVII, коли виділилась в окрему науку. З появою кожної наступної стадії відбувався процес збагачення педагогіки.

Також можна розглянути розвиток педагогіки поетапно [65]:

I етап — донауковий. Стосується раннього етапу розвитку суспільства, коли зародилася народна педагогіка. До нас елементи педагогіки дійшли у вигляді афоризмів, крилатих висловів, порад, правил і рекомендацій. Відбувалося накопичення емпіричного досвіду, його узагальнення в прислів'ях, казках, легендах, міфах, піснях. Першими вчителями були батьки, зокрема, жінка-мати. Надалі освітню справу здійснювали пестуни та годувальники, жерці, ремісники-педагоги, воїни-вчителі, філософи тощо.

II етап розвитку педагогіки — формування теоретичних концепцій. З'являються школи, формуються системи освіти як окремі соціальні інститути.

В рамках філософії виникають перші теоретичні концепції навчання та виховання. Вагомий внесок у їх формування та розвиток здійснили античні філософи. Демокріт уважав, що людину формує найперше її досвід. Сократ розробив і впровадив так званий «сократівський метод», суть якого полягає в послідовній постановці питань, відповідаючи на які, учні одержують певні висновки.

Платон обґрунтував ідею про три частини душі людини, згідно чого всі люди ділилися на три групи. У трактаті „Держава” філософ розробив систему освіти і виховання, яка повинна була забезпечити кожній групі найкраще виконання її функцій та служити зміцненню ідеальної держави. Важливою заслугою вченого було відкриття школи — Академії, яку тривалий час відвідував учень Платона Аристотель. Аристотель приділяв велику увагу вихованню, завдяки якому могли розвинутися природні здібності. В цілому Аристотель розглядав виховання як єдність фізичного, етичного і розумового вдосконалення людини. В подальшому він заснував свою школу — Лікей.

Слід відмітити, що в рабовласницьку епоху ідеї трудового і професійного виховання не набули розвитку, тому що фізична праця вільними громадянами розглядалася як обов’язок рабів.

Своєрідним підсумком розвитку античної педагогічної думки став трактат „Про виховання оратора” римського філософа Марка Квінтіліана, що тривалий час був основним посібником з педагогіки.

В період Середньовіччя найбільшого розвитку набула духовна педагогіка, коли церква надала вихованню релігійну спрямованість. Основною формою виховання стала церковна проповідь. Професія у ті часи розглядалась як вид служіння в ім’я Бога. Серед філософів, які обстоювали ідеї християнства в освіті, були Аврелій Августин та Фома Аквінський (Аквінат).

У епоху Відродження XIV-XVI ст. відбувається повернення педагогічної думки до спадщини античності. Гуманісти цієї епохи вірили в безмежні можливості людини і виступали за земні радощі і плотські насолоди, за фізичний розвиток людини. Серед основних педагогічних завдань було

виховання гармонійно розвиненої особистості. До педагогів-гуманістів належали: Вітторіно да Фельтре, Франсуа Рабле, Мішель Монтень, Томас Мор, Еразм Роттердамський та інші. В їх творах скептично оцінювалося релігійне вчення, обґрунтовувались ідеї загальної участі у праці, звучали виступи проти несправедливості, знання ремесел ототожнювалися із ознакою порядності громадянина. Гуманісти розглядали дитину не як зменшену копію дорослого, а як природну індивідуальність, яку треба виховувати з перших років життя, при цьому програма навчання повинна бути посиленою, щоб не відбивати бажання вчитися.

III етап педагогіки — науковий з XVII ст. Розвиток матеріального виробництва та духовної культури зумовили виокремлення педагогіки в самостійну науку. У цей період з'являються масові школи для представників усіх верств населення. Акцент робиться на досвід, емпіричне пізнання реального світу. Англійський філософ Френсис Бекон висунув ідею: „Знання — сила”, яка стала провідною у той час.

Видатний чеський педагог Я. Коменський (1592-1670) високо підніс традиції гуманізму, невичерпного оптимізму і великої любові до людини. Ці ідеї відбито в основній роботі педагога „Велика дидактика”. Саме завдяки Я. Коменському педагогіка була виділена з філософії і оформлена як самостійна наука. У працях Я. Коменського вперше визначено предмет, завдання і основні категорії педагогіки, обґрунтовано принцип природовідповідності, сформульовано ідею загального навчання всіх дітей, розроблено революційну на той час класно-урочну систему. Я. Коменський виражав прогресивні думки щодо ролі ремесла, професії для суспільства. Він вважав необхідним готувати молодь до праці, знайомити дітей з ремеслами, технологіями виробництва. Чимало ідей Я. Коменського не втратили своєї актуальності і сьогодні.

У XVIII ст., яке ввійшло в історію як період Просвітництва, укріплюється новий, економічно могутній клас – буржуазія, що вносить суттєві зміни в європейську освіту та педагогічну думку. Видатними представниками педагогічної та філософської думки Просвітництва були Д. Локк, К. Гельвецій,

Д. Дідро, Л. Гольбах, Й. Песталоцці, Ж. Руссо. Вони зосереджували увагу на вихованні, зокрема, «ділової людини», «джентльмена». Д. Локк, наприклад, уподібнював дітей чистій дошці, на якій можна писати що завгодно, вказуючи тим самим на велику силу виховання. Філософ пропонував створити для дітей із бідних сімей спеціальні «робочі школи» — приюти, де б вони вивчали ремесло. Ж. Руссо став засновником теорії вільного виховання, в основі якої лежить принцип природного виховання, тобто виховання відповідно до віку.

Проблеми професійної освіти до XIX ст. розглядалися лише у ракурсі інших педагогічних питань. К. Маркс і Ф. Енгельс в умовах розвитку технічного прогресу важливим аспектом виховання робітничої зміни вважали технічне навчання, яке б було поєднане з загальною підготовкою. Ними було підняте питання про заміну учнівства технічними школами, яке одержало відгук в педагогічних колах того часу.

Важлива роль у формуванні основ професійної педагогіки належить видатному педагогу К. Ушинському, який один із перших поставив завдання створення системи ремісничої освіти, приведення ремесла у відповідність до вимог науки і техніки, розробки методики навчання ремеслу тощо. У його роботах розглядаються найважливіші проблеми дидактики, трудового виховання. К. Ушинський називав педагогіку мистецтвом.

У 60-ті роки XIX ст. почалось становлення теорії та методики професійної освіти як самостійної галузі науки. Цьому сприяла діяльність наукових і технічних товариств, які створювали навчальні заклади, вивчали зарубіжний досвід підготовки фахівців, проводили з'їзди діячів освіти, видавали літературу, зокрема, журнал «Технічна освіта» (1892-1917). Особливо важливою була роль Постійної комісії з технічної освіти Руського технічного товариства. Віхою в становленні професійної педагогіки став розроблений ученим-механіком і міністром фінансів І. Вишнеградским проект «Загального нормального плану промислової освіти в Росії» (1884), який заклав основи державної системи професійної освіти.

2. Роль і місце професійної педагогіки в системі педагогічних наук на сучасному етапі

Сучасний - IV етап розвитку педагогіки — охоплює XX – XXI ст. У 1988 р. рішенням ЮНЕСКО було визначено чотирьох педагогів, які вплинули на педагогічну думку XX ст. Це — Джон Дьюї, Марія Монтесорі, Антон Макаренко і Георг Кершенштейнер.

Г. Кершенштейнер (1854-1932) був представником реформаторського руху за трудову школу, який виник в європейській педагогіці, зокрема, у Німеччині, на початку XX ст. під впливом соціально-економічних реформ. У праці «Поняття трудової школи» Г. Кершенштейнер доводив, що кожна людина повинна мати професію. Він організував додаткові школи для молодих робітників, в яких здійснювалась загальноосвітня підготовка, пов'язана з професією. Власники фабрик і майстерень зобов'язані були відпускати підлітків на 8—10 годин у тиждень на навчання із збереженням зарплати. Так була закладена нова система фабрично-заводського учнівства, яка поєднувала практичну роботу на виробництві з теоретичним навчанням [98, с. 32].

У США рух наукової організації праці («тейлоризм») був ініційований інженером Ф. Тейлором (1856-1915), який виступав за культуру праці, раціоналізацію, облік трудової діяльності, врахування психофізіології працівника. Він увів аналіз і відбір трудових операцій і прийомів, план-систему їх засвоєння, основи письмового інструктажу тощо. Тейлоризм сприяв росту продуктивності праці, але і посиленню напруги, втоми, професійних захворювань, за що активно критикувався.

Реформатором організації і методики професійної освіти став один із засновників автомобілебудування Генрі Форд (1863—1947), який організував масове конвейерне виробництво, розробив операційно-потоккову систему навчання робітників. Це підвищило продуктивність праці, хоча і привело до декваліфікації частини робітників [98, с. 32-33].

Видатний представник вітчизняної педагогіки А. Макаренко (1888-1939) розробив та реалізував на практиці систему виховання та перевиховання

корисною працею у колективі і через колектив, яка базувалася на таких положеннях: обов'язкова праця кожного з можливістю користуватися її результатами; самоуправління; колективна відповідальність. Ця система перетворювала збориська малолітніх злочинців у згуртовані команди. А. Макаренко створив два взірцевих педагогічних заклади. Тисячі правопорушників, безпритульних дітей не тільки підняв «з дна» життя, але й повернув до життя, виховав їх справжніми громадянами. А. Макаренко розробив методики трудового і родинного виховання, формування свідомої дисципліни. Основні його праці: «Педагогічна поема», „Прапори на баштах”, «Книга для батьків» та інші.

У довоєнний період професійній педагогіці відводилась вузько методична функція підвищення ефективності виробничого навчання в ремісничих училищах та школах фабрично-заводського навчання.

Істотний вклад у розвиток педагогічної науки вніс В. Сухомлинський (1918-1970), який досліджував проблеми громадянського виховання, формування у молоді національного і естетичного світобачення. Багато його порад є досить актуальними у осмисленні сучасних шляхів розвитку педагогічної думки і освіти.

Значну роль у становленні та розвитку професійної педагогіки відіграли такі вчені, як П. Атутов, А. Беляєва, А. Веселов, Г. Гершунский, Є. Климов, М. Махмутов, М. Скаткін, С. Шапоринский та іншим, які розробляли теоретичні та методичні питання вдосконалення змісту, форм і методів професійного навчання тощо. Одним із фундаторів професійної педагогіки вважають відомого педагога С. Батишева, який довів необхідність здійснення досліджень з проблем професійної підготовки фахівців різних професій. У 1963р. під його керівництвом у Ленінграді (нині Санкт-Петербург) було відкрито перший Всесоюзний науково-дослідний інститут професійно-технічної педагогіки.

Сучасна педагогічна наука розвивається дуже динамічно під впливом процесів глобалізації, гуманізації, гуманітаризації, технологізації та комп'ютеризації, спираючись на такі джерела:

педагогічна спадщина минулого,
практична діяльність, у тому числі, передовий педагогічний досвід,
сучасні наукові дослідження,
народна педагогіка
результати досліджень інших наук.

До особливостей сучасного етапу розвитку педагогіки можна віднести: інтеграцію та диференціацію, технологічний підхід в освіті, використання міждисциплінарних підходів тощо.

Розрізняють наступні *функції педагогічної науки*: загальнотеоретичну, прогностичну і практичну.

Загальнотеоретична функція педагогічної науки полягає в теоретичному аналізі закономірностей педагогічного процесу.

Прогностична функція педагогіки полягає в обґрунтованому передбаченні розвитку педагогічної реальності. На базі науково обґрунтованого прогнозу стає можливим процес планування.

Практична (прикладна) функція педагогіки полягає у тому, що удосконалюється педагогічна практика, розробляються нові методи, засоби, форми, системи навчання, виховання, управління освітніми структурами [67, с. 9].

Завдання педагогіки як науки на сучасному етапі включають:

обґрунтування закономірностей педагогічного процесу;

вивчення процесу розвитку особистості;

вдосконалення змісту освіти;

розробку і впровадження нових форм, методів і засобів у освітній процес;

комп'ютеризацію навчального процесу;

вдосконалення змісту і методики виховання;

професійну орієнтації учнів і підготовку їх до праці;

розробку шляхів демократизації та гуманізації освіти.

Педагогіка, як і будь-яка наука, розвивається в тісному взаємозв'язку з іншими науками, особливо тими, які мають об'єктом дослідження людину.

Особливе значення для педагогіки має її зв'язок із психологією.

Педагогіка надзвичайно багатогранна. Досліджуваний нею предмет настільки складний, що окрема наука не може повністю охопити його суть. Тому сучасну педагогіку найбільш доцільно розглядати як систему педагогічних наук, до якої належать:

загальна педагогіка — базова наукова дисципліна, що вивчає загальні питання педагогіки, теорію навчання — дидактику, теорію виховання, освітній менеджмент;

історія педагогіки вивчає розвиток педагогічної думки на різних історичних етапах;

вікова педагогіка вивчає особливості навчання та виховання людини на різних вікових етапах: дошкільна, шкільна, педагогіка дорослих, геронтологіка — вивчає соціально-педагогічні проблеми людей похилого віку, андрагогіка — наука про освіту та виховання людини протягом всього її життя;

порівняльна педагогіка порівнює виховання та навчання у різних країнах;

методики викладання окремих дисциплін досліджують закономірності викладання та навчання різним дисциплінам;

корекційна педагогіка (дефектологія) досліджує особливості виховання людей з різними вадами розвитку: глухих та глухонімих (*сурдопедагогіка*), з порушеннями мовлення (*логопедія*), сліпих та слабозорих (*тифлопедагогіка*), розумово відсталих та дітей із затримками розумового розвитку (*олігофренопедагогіка*) [17, с.17];

превентивна педагогіка вивчає проблеми виховання важковиховуваних дітей та дорослих, а також попередження таких антисоціальних явищ як наркоманія, алкоголізм тощо;

соціальна педагогіка вивчає закономірності і механізми становлення і розвитку особистості в процесі здобуття освіти та виховання у різних соціальних інститутах, формування соціальної активності. Структуру соціальної педагогіки становлять: *агогіка* — наука про вивчення проблеми

запобігання відхиленням у поведінці дітей та підлітків; *герогіка* — наука про соціально-педагогічні проблеми людей похилого віку; *андрогогіка* — наука про освіту та виховання людини впродовж усього її життя; *віктимологія* — наука про різні категорії людей, які стали жертвами несприятливих умов соціальної організації та насильства [115, с. 23];

етнопедагогіка вивчає особливості досвіду народного виховання;

професійна педагогіка вивчає проблеми виховання, професійної підготовки спеціалістів різного фаху (педагогіка профтехосвіти, педагогіка вищої школи). Її становлення пов'язане з розвитком професійно-технічної і вищої школи, науки, техніки, економіки, виробництва. Залежно від професійної сфери розрізняють військову, інженерну, медичну та інші педагогіки.

Професійна педагогіка – це наука про систему професійної підготовки людини на всіх етапах її життя. Як зазначено у підручнику «Професійна педагогіка», **об'єктом професійної педагогіки** як науки є не тільки відносно вузька сфера професійної підготовки, а і вся система освіти. А **предметом професійної педагогіки** є процес формування професійно значущих якостей особистості з врахуванням специфічних особливостей професійної освіти певного рівня чи профілю [98, с. 12-13]. Також до предмету вивчення професійної педагогіки відносяться: 1) *методологія професійної освіти*; 2) *зміст освіти та особливості навчального процесу у закладах професійної освіти*; 3) *особливості виховання майбутніх фахівців*; 4) менеджмент професійної освіти.

Отже, можна погодитися з І. Васильєвим [12] і визначити **професійну педагогіку** як *галузь педагогічної науки, що вивчає особливості навчання людини професії й формування професійно важливих та соціально значущих якостей особистості фахівця.*

Професійна педагогіка розділяється на **педагогіку профтехосвіти і педагогіку вищої школи.**

*Методологічні основи будь-якої науки, професійної педагогіки у тому числі, визначаються її філософською позицією. **Методологічною основою професійної педагогіки є філософія.***

Складовими частинами наукового фундаменту професійної педагогіки, крім загальної педагогіки, є: загальна й педагогічна психологія; інженерна психологія; психологія праці; фізіологія праці; акмеологія (наука про досягнення вершин професійної майстерності). Крім того, професійна педагогіка спирається на відповідні технічні й економічні науки. Міжпредметні зв'язки педагогіки з іншими науками дають змогу глибше пізнати різні факти, явища та процеси.

3. Основні категорії та терміни професійної педагогіки

Категорія — (з грецької. *katēgoria* – вислів, ознака) – наукове поняття, що виражає найбільш суттєві властивості певного явища дійсності. Основні педагогічні поняття, що виражають наукові узагальнення, прийнято називати педагогічними *категоріями*. До основних категорій педагогіки належать: *виховання, навчання, освіта* та інші. Відповідно, до основних категорій професійної педагогіки — *професійне виховання, професійне навчання, професійна освіта*. Сучасні науковці й досі не дійшли остаточної згоди з приводу тлумачення цих основних термінів.

Беручи до уваги категорію **виховання** – як цілеспрямований та організований процес формування особистості [17, с. 13], можна визначити *професійне виховання* як цілеспрямований та організований процес формування особистості професіонала. Більш детально, **професійне виховання** трактується як спільна діяльність педагога і учня чи студента із засвоєння правил і норм поведінки, прийнятих у певному професійному середовищі, а також формування професійно важливих і соціально значущих якостей особистості [1, с. 10].

За І. Підласим, навчання — впорядкована взаємодія педагога з учнями, спрямована на досягнення поставленої мети [81, с. 28.]. «**Навчання** – це

цілеспрямована взаємодія вчителя й учнів, у процесі якої засвоюються знання, формуються уміння й навички» [17, с. 15]. **Професійне навчання** – це спільна діяльність педагога і учнів чи студентів із засвоєння системи науково-технічних знань з професії, а також умінь і навичок вирішення типових професійних завдань. Професійне навчання здійснюється у визначені терміни. Професійне навчання включає підготовку громадян, які не мають професії, перепідготовку фахівців за новими професіями та спеціальностями, підвищення кваліфікації населення.

Освіта – це процес і результат засвоєння учнями систематизованих знань, умінь і навичок, формування на їх основі наукового світогляду, моральних та інших якостей особистості, розвиток її творчих сил і здібностей [115, с. 21]. В Українському педагогічному словнику С. Гончаренка такі тлумачення термінів освіта, професійна освіта: «Освіта - духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто процес формування обличчя людини» [22, с. 241]. Можна сказати, що освіченою є людина, яка має системні знання і здатна самостійно відновлювати відсутні ланки в системі цих знань за допомогою мислення, логічних міркувань.

«Професійна освіта - підготовка в навчальних закладах спеціалістів різних рівнів кваліфікації для трудової діяльності в одній із галузей народного господарства, науки, культури; невід'ємна складова частина єдиної системи народної освіти. Термін «професійна освіта» розуміють і як сукупність знань, навичок і вмінь, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації або кваліфікованим робітником [22, с. 274-275].

Професійна освіта – це процес, продукт і результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок, необхідних для кваліфікованої діяльності в рамках тієї або іншої професії, а також правил і норм поведінки, прийнятих у певному професійному середовищі. [1, с. 10].

За А. Кузьмінським, В. Омелянком: «Професійна освіта - освіта, спрямована на оволодіння знаннями, уміннями і навичками, що необхідні для

виконання завдань професійної діяльності» [57, с. 415]. С. Батишев зауважував, що не можна терміни «професійна освіта» і «професійна підготовка» трактувати однаково, адже «професійна освіта» – це процес і результат професійного становлення та розвитку особистості, що супроводжується оволодінням встановленими знаннями, навичками й уміннями з конкретних професій і спеціальностей, тобто оволодіння визначеним видом професійної діяльності, а «професійна підготовка» – це організація навчання професійних кадрів завдяки різним формам професійної освіти [7, с. 41].

Професія (від лат. *professio* – офіційно вказане заняття, фах) – це історично обумовлений суспільним поділом праці вид трудової діяльності, що не суперечить нормам моралі, є джерелом матеріального забезпечення людини, і потребує спеціальної підготовки.

Розподіл праці на професійні види діяльності спостерігалися ще до нашої ери у розвинутих державах. Суттєва диференціація праці відбулася в час промислових революцій. Науково-технічний прогрес призвів до значного збільшення кількості професій. У Міжнародний стандарт класифікації професій у 1988 г. було занесено 9333 професій. В Україні перелік професій для підприємств, установ та організацій усіх форм власності наведено у Національному класифікаторі України ДК 003:2010 «Класифікатор професій». Професія працівника обов'язково зазначається у його трудовій книжці.

Спеціальність (від лат. *specialis* — особливий, від *species* — рід, вид) – це різновид професійної діяльності, що охоплює вужче коло робіт порівняно з професією, це – комплекс знань, умінь та навичок, набутих спеціальною підготовкою та досвідом роботи, які необхідні для певного виду діяльності в рамках конкретної професії. Тобто, спеціальність – один із видів професійної діяльності всередині професії, спрямований на досягнення часткових результатів. Також спеціальність — складова галузі знань, за якою здійснюється професійна підготовка.

Крім спеціальностей в окремих видах професійної діяльності виділяють **спеціалізації** (від лат. *specialis* — особливий) – конкретизація фаху, набуття

особою здатностей виконувати окремі завдання та обов'язки в рамках спеціальності. Це — складова спеціальності, що передбачає спеціальну підготовку. Наприклад, професія – лікар, спеціальність – хірург, спеціалізація – нейрохірург. Також спеціалізація передбачає профільну спеціалізовану програму підготовки у професійних навчальних закладах.

Кваліфікація – офіційно визнаний рівень професійної підготовки особи, наявність у неї компетентностей, необхідних для виконання певного виду роботи. Можна також сказати, що кваліфікація – це ступінь опанування професією [1, с. 11]. Розрізняють кваліфікацію роботи і кваліфікацію окремих працівників.

Кваліфікація роботи – характеристика роботи за ступенем її складності. На основі кваліфікації роботи встановлюються тарифні ставки і посадові оклади, визначається зарплата.

Кваліфікація працівника є рівнем і видом професійної підготовки особи, необхідним для виконання роботи згідно посади, що засвідчується відповідним документом.

Відповідно до класифікації академіка В. Ледньова можна виділити наступні кваліфікаційні рівні професійної підготовки:

0-й рівень – некваліфіковані робітники;

1-й рівень – фахівці робітничої кваліфікації;

2-й рівень – фахівці середньої ланки (техніки);

3-й рівень – фахівці вищої ланки (інженери, лікарі, учителі й т.д.)

4-й рівень – фахівці наукової кваліфікації (кандидати, доктори відповідних наук) [1, с. 11].

Для робітників кваліфікація визначається відповідним *розрядом*. Іншими словами розряд – це показник рівня кваліфікації робітника. Для фахівців 2-го й 3-го рівнів показником кваліфікації може служити *категорія* або *клас* (викладач 1-ї категорії, лікар вищої категорії, юрист 3-го класу і т.д.).

Компетенція (від лат. competency) — поняття, що визначає сферу професійної діяльності, в якій людина компетентна. Слово “компетенція” у

“Новому тлумачному словнику української мови” трактується як “добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи” [73, с. 874]. Компетенція охоплює знання, які повинна мати особа; досвід, необхідний для успішного виконання роботи у відповідності з установленими правами, законами, статутом; сукупність встановлених в офіційній формі прав і обов’язків, повноважень будь-якої посадові особи, які визначають можливості цієї посадові особи приймати обов’язкові до виконання рішення.

Компетентність (від лат. *competence*) — поняття, яке висвітлює аспекти поведінки людини, пов’язані з виконанням роботи, це — здатність працівника кваліфіковано виконувати певні види робіт у рамках конкретної професії, досягаючи високих кількісних та якісних результатів праці. Компетентна в певній сфері людина має відповідні здібності, знання, вміння та навички, що дозволяють їй ефективно діяти. Найбільшого поширення набуло визначення компетентності як сукупності знань і умінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію. Компетенція належить *посаді*, а компетентність – конкретному *працівникові*.

Високий рівень компетентності фахівців розглядається сьогодні як важлива конкурентна перевага держави. Тому, у світовому освітньому просторі спостерігається стійка тенденція щодо розроблення стандартів для професійної школи з орієнтацією на компетентнісний підхід.

У 2011 році за участю представників роботодавців була розроблена та затверджена Кабінетом Міністрів України Національна рамка кваліфікацій — опис за компетентностями кваліфікаційних рівнів, яких виділено десять: від нульового до дев’ятого [85]. Кожен рівень охоплює певні здатності щодо виконання дій, завдань та передбачає наявність відповідних знань, умінь, комунікації, автономності і відповідальності. Наприклад, нульовий рівень передбачає здатність адекватно діяти у відомих простих ситуаціях під безпосереднім контролем, готовність до систематичного навчання. Це вимагає

наявність елементарних загальних знань про себе та довкілля, розуміння найпростіших причинно-наслідкових та просторово-часових зв'язків, виконання елементарних завдань у відомих однотипних ситуаціях, ситуативної взаємодії в обмеженому колі осіб за допомогою інших, реагування на прості усні повідомлення, виконання завдань під безпосереднім контролем. Національна рамка кваліфікацій забезпечує ефективний взаємозв'язок між сферою освіти і ринком праці, наступність між рівнями освіти, реалізацію стратегії навчання впродовж життя.

Питання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте підходи до визначення поняття «педагогіка».
2. Назвіть стадії та етапи розвитку педагогіки.
3. Які відомі філософи долучалися до розгляду педагогічних питань у період другого етапу розвитку педагогіки?
4. Які особливості наукового етапу розвитку педагогічної науки?
5. Назвіть джерела розвитку, функції та завдання сучасної педагогіки.
6. Що є предметом та об'єктом педагогіки як науки?
7. Чому сучасна педагогіка розглядається як система педагогічних наук? Що є її складовими?
8. З якими науками найбільш тісно пов'язана педагогіка?
9. Дайте визначення професійної педагогіки.
10. Охарактеризуйте становлення професійної педагогіки як науки.
11. Якими є зв'язки професійної педагогіки з іншими науками.
12. Визначте сутність категорій «професійне навчання», «професійне виховання» та «професійна освіта».
13. У чому полягає різниця між термінами: «професія», «спеціальність», «спеціалізація»?
14. Охарактеризуйте поняття «Компетенція» та «компетентність».
15. Складіть таблицю кваліфікаційних рівнів згідно Національної рамки кваліфікацій.

1. 1. 2 Методологія педагогіки і основи науково-педагогічних досліджень у професійній педагогіці

Розглянуто філософські вчення, які є методологією різних наук, у тому числі і педагогіки, зокрема: екзистенціалізм, неопрагматизм, неопозитивізм, діалектичний матеріалізм, неотомізм. Виділено основні складові педагогічних досліджень та охарактеризовано методи педагогічних досліджень, зокрема, у професійній педагогіці.

План

- 1. Філософські основи педагогіки**
- 2. Основні компоненти педагогічного дослідження**
- 3. Методи досліджень у професійній педагогіці**

1. Філософські основи педагогіки

Дослідник у процесі наукового пізнання спирається на певні філософські позиції, які разом із загальними принципами пізнання і категоріальним апаратом науки становлять філософський рівень у методології.

На сучасному етапі співіснують різні філософські вчення, які і є методологією різних наук, у тому числі і педагогіки. Серед них найбільш впливові [68]: екзистенціалізм, неопрагматизм, неопозитивізм, діалектичний матеріалізм, неотомізм та інші.

Екзистенціалізм (від лат. *existentia* – існування) – філософія існування – визначає особистість найвищою цінністю, унікальною духовною істотою, здатною до вибору власної долі. Започаткували напрям Г. Марсель, М. Хейдегер. Також представниками є: М. Бердяєв, К. Ясперс, Ж. Сартр, А. Камю та інші. Екзистенціалісти проповідують заглиблення у власне "Я", протиставляють людині суспільство як щось вороже, що шкодить свободі індивідуального розвитку, заперечують об'єктивні знання й істини. На їх

думку, зовнішній світ постає таким, яким його суб'єктивно сприймає особистість.

Серед представників сучасної педагогіки екзистенціалізму — Дж. Кнеллер, В. Морріс, М. Джеймс, В. Девід та інші. Вони применшують значення виховання та освіти у процесі формування особистості, виходячи з того, що жодних загальнолюдських якостей не існує, кожен індивід — неповторний. Мета всього процесу виховання полягає у тому, щоб навчити людину творити себе як особистість. «Внутрішня сутність» дитини («екзистенція») майже не доступна для педагогічних впливів, а тому ефективним у формуванні її особистості є лише самовиховання. Свідомість, інтелект, логіка, на думку екзистенціалістів, мають другорядне значення. Головне у життєдіяльності індивіда — не розум, а почуття, віра, надія. Кожен залишає за собою право йти у житті своїм неповторним шляхом, незважаючи на загальнолюдські норми моралі. Навчання — це актуалізація прихованих здібностей дитини, тому цикл предметів, які підлягають вивченню, повинен бути вибіркоким. Найважливішим є не рівень освіченості, не рівень знань, якими озброїла учня школа, а вміння «слухати свої внутрішні імпульси», «пізнати самого себе» [53, с. 128]. Головною метою навчальних занять має бути не розвиток інтелекту, а емоційне виховання.

Останнім часом педагогіка екзистенціалізму, яка виділяє індивідуальний підхід, набула особливої популярності, оскільки передбачає створення умов для самореалізації особистості.

Прагматизм (грец. *pragma* — справа, дія) започатковано як теорію знання Ч. Пірсом у США у 70-х роках XIX ст. Її основними представниками є В. Джеймс, Ф. Шіллер, Е. Кассіерер. В рамках цього філософського підходу визнається істинним тільки те знання, яке здобує у процесі практичної діяльності, що є корисним, задовольняє інтереси індивіда.

Одним із основоположників прагматичної педагогіки був Джон Дьюї, який оголосив індивідуальний досвід дитини основою навчального процесу. Основні ідеї прагматичної педагогіки: 1) погляд на виховання як на постійну

реконструкцію особистісного досвіду дітей; 2) в основу навчання і виховання кладуться спонтанні інтереси й потреби дитини в даний час; 3) методом навчання є діяльність (ігрова, трудова) [22, с. 267]. В процесі виконання конкретних практичних дій діти не тільки пізнають світ, але і навчаються працювати, долати труднощі. Тобто, школа не повинна бути відірвана від життя. В навчально-виховному процесі необхідно розвивати і стимулювати активність учнів у процесі розв'язання практичних завдань. Ці ідеї знайшли відображення в освіті в опануванні мовами, перш за все для життя у багатомовному соціумі, у формуванні навичок взаємодопомоги.

Представники прагматичної педагогіки стверджують, що людина повинна поводити себе так, як диктує їй дана ситуація і визначена мета. Моральне все, що допомагає досягненню успіху, мета виховання — пристосування особистості до життя, підготовка до здійснення кар'єри, ведення бізнесу.

В умовах науково-технічної революції виникла потреба в людях з міцними, впорядкованими знаннями і принципами поведінки. Це обумовило модернізацію класичного прагматизму, який і відродився в 70-х роках під гаслом *неопрагматизму*. Прагматична педагогіка продовжує здійснювати великий вплив на освіту багатьох країн, найперше, США, Великобританії.

Позитивізм (з латині - *positivus*— позитивний) — філософське вчення, що визначає єдиним джерелом істини те, що отримано за допомогою кількісних методів. Позитивісти оголосили псевдонауковими проблеми, пов'язані з класовою боротьбою, з розвитком суспільства, соціальними суперечностями. Перші положення позитивізму сформулював французький філософ Огюст Конт. Послідовниками були англійські філософи Джон Стюарт Мілль та Герберт Спенсер.

Позитивізм у педагогіку почав проникати з кінця XIX ст., що виражалось у відмові від педагогічних теорій і проголошенні завданням педагогіки реєстрацію фактів, якими є психічні та інтелектуальні здібності особистості. Найбільш послідовне вираження позитивізм одержав у експериментальному напрямі педагогіки. Сучасний педагогічний неопозитивізм здебільшого

називають "*новим гуманізмом*". Найвідоміші представники – П. Херес, Дж. Вільсон, Р. Пітерс, А. Харіс, М. Уорнок, Л. Кольберг та інші. На їх думку, головну увагу потрібно приділяти розвитку інтелекту, а завдання виховання – формувати раціонально мислячу людину, розвивати людське "Я". Гуманізація системи виховання — головний засіб утвердження в усіх сферах життя суспільної справедливості як найвищого принципу стосунків між людьми. Прихильники цього напряму критикують попередні ідеали й еталони поведінки, пов'язані зі звичками і традиційними релігійно-моральними світоглядними орієнтирами, як такі, що не відповідають потребам сучасного динамічного суспільства [53, с. 105]. Педагогіка неопозитивізму має багато плідних ідей, її вплив відчувається у перебудові виховних систем багатьох країн світу.

Неотомізм — релігійне філософське вчення, що отримало свою назву від імені богослова Фоми Аквінського (1225-1274). Розвиваючи ідеї середньовічного філософа у сучасних умовах, неотомісти враховують той факт, що наукові знання міцно ввійшли в життя людей, що існує об'єктивна реальність, але вона є залежною від волі Бога. Світ роздвоєний на матеріальний і духовний. Матеріальний — світ "нижчого рангу", "він мертвий", "не має мети і суті", його вивченням займається наука. Збираючи емпіричні дані, наука все ж виявляється нездатною розкрити сутність світу, оскільки вона визначена Богом. Тому, стверджують неотомісти, вища істина пізнається тільки "надрозумом", засобами наближення до Бога.

Сучасну педагогічну концепцію неотомізму, що вбачає призначення людини в прагненні наблизитися до божественної досконалості, виклали французький філософ Ж. Марітен, а також видатні представники католицької педагогіки — У. Каннінгам, У. Макгакен, М. Казотгі, М. Стефаніні, Є. Жильсон та інші, які доводять провідну роль релігії у вихованні підростаючого покоління. В їх творах міститься різка критика моральних норм у сучасному світі, зростання злочинності, жорстокості, наркоманії, які обумовлюють деструкцію суспільства. Вони виступають за виховання загальнолюдських

чеснот, виконання заповідей Бога, які, як вважають неотомісти, можуть ще врятувати цивілізацію. Тому вся система навчання й виховання, на їхню думку, повинна бути спрямована на прагнення наблизитись до Бога, на розвиток "досвідомого", в якому знаходяться джерела любові, щастя, свободи і сенсу життя. Вони пропагують ідею провідної ролі церкви в освіті. Педагогічно-неотомісти не заперечують необхідності озброєння учнів системою наукових знань, проте прагнуть всю освіту підпорядкувати інтересам «християнського виховання». Ідеї неотомістів знаходять відгук у серцях все більшого числа людей. Не дивно, що мережа навчальних закладів релігійного характеру систематично розширюється.

Засновники *діалектичного матеріалізму* Карл Маркс та Фрідріх Енгельс синтезували діалектику Гегеля та матеріалізм Фейєрбаха. У ХХ ст. це вчення набуло популярності в СРСР та інших соціалістичних країнах.

Діалектичний матеріалізм визнає те, що об'єктивна реальність, матеріальний світ існує незалежно від свідомості людей, яким доступні достовірні наукові знання. Основні положення діалектичного матеріалізму: матерія первинна, а свідомість вторинна; свідомість виникає в результаті розвитку матерії (мозку людини) і є його продуктом; явища об'єктивного світу і свідомості причинно-обумовлені, оскільки взаємопов'язані і взаємозалежні; всі предмети і явища перебувають у стані руху, розвиваються й змінюються. У філософії діалектичного матеріалізму важливе місце займають закони діалектики: переходу кількісних змін у якісні, єдності й боротьби протилежностей, заперечення заперечення [79, с. 49.].

Діалектико-матеріалістична педагогіка трактує особистість як об'єкт і суб'єкт суспільних відносин. Провідну роль у розвитку особистості відіграє виховання — цілеспрямований процес формування певних якостей особистості, які визначаються суспільством і державою. Цей процес має історичний і класовий характер. Особистість виявляється і формується у діяльності, в тому числі і під час уроку. Суть уроку з позиції законів діалектики В. Онищук розкрив так: «Урок... — це складна система, в якій проявляються закони

діалектики. На уроці відбувається рух від незнання до знання, від неповного знання до більш повного. Цей рух є неперервним і водночас дискретним (переривчастим). У ньому постійно виникають суперечності, які потребують розв'язання» [24, с. 240].

Діалектичний матеріалізм був основою радянської педагогіки, а на сучасному етапі є підґрунтям технократичних концепцій, які розглядають формування особистості через діяльність і, відповідно, можливість технологізувати формування знань, навичок і вмінь.

2. Основні компоненти педагогічного дослідження

Педагогічне дослідження — це процес і результат наукової діяльності, спрямований на отримання нових знань про закономірності навчання, виховання і розвитку особистості. Воно покликане пояснювати і передбачати педагогічні факти і явища. У педагогіці використовують фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Фундаментальні дослідження мають розкрити сутність педагогічних явищ, знайти глибоко приховані засади педагогічної діяльності, дати їй наукове обґрунтування. Прикладні дослідження охоплюють питання, безпосередньо пов'язані з практикою [114, с. 28].

Розрізняють наступні рівні педагогічного дослідження:

методологічний: передбачає формулювання загальних принципів і методів вивчення педагогічних явищ та побудову педагогічних теорій;

теоретичний: узагальнення педагогічних закономірностей на основі отриманих раніше фактів

емпіричний: аналіз педагогічних фактів та встановлення закономірностей перебігу педагогічного процесу.

У педагогічному науковому дослідженні основними є принципами:

- об'єктивності, який вимагає фіксації всіх проявів досліджуваного явища (позитивних і негативних), зіставлення з результатами інших дослідників;

- цілісного вивчення педагогічного явища. Це означає чітке визначення місця досліджуваного явища в навчально-виховному процесі, а також сукупність усіх факторів, які впливають на нього;

- комплексного використання методів (охоплення якомога більшої кількості доцільних методів, постійна перевірка й уточнення здобутих результатів);

- історизму. Його реалізація дає можливість виявляти тенденції, зміни в навчально-виховному процесі протягом певного хронологічно визначеного часу;

- єдності навчання і виховання. Цей принцип вказує на те, що дослідник водночас має справу з навчальними і виховними завданнями, які розмежовуються теоретично, а на практиці, як правило, нероздільні;

- поєднання наукової сміливості й обережності. Досить актуальний принцип, оскільки учасниками дослідження є вихованці, тому помилки тут недопустимі.

Основними критеріями якості педагогічного дослідження *є критерії актуальності, новизни, теоретичної і практичної значущості.*

Робота над дослідженням містить такі **основні етапи:**

- визначення протиріччя, наукової проблеми, об'єкта, предмета і мети дослідження;
- формулювання гіпотези та конкретних завдань дослідження;
- визначення методики та розробка плану дослідження;
- в ракурсі виконання поставлених завдань усебічне вивчення педагогічного явища в теорії і на практиці;
- розробка програми і методики педагогічного експерименту, проведення експерименту, опрацювання й аналіз його результатів;
- обґрунтування висновків;
- оформлення наукового дослідження, його публічний захист.

Дослідження починається з встановлення існуючих суперечностей у практичній педагогічній діяльності чи діяльності освітніх систем, трактуванні певних педагогічних явищ та процесів. Визначається проблема, що має значення для розвитку теорії та практики педагогіки і може бути розв'язана наявними засобами наукового дослідження. Сутність проблеми криється у протиріччі між науковими фактами та їх теоретичним осмисленням. Наукова проблема не висувається довільно, а є результатом глибокого вивчення практики та наукової літератури. Правильно визначена проблема є передумовою успіху її вивчення. Наукова проблема може бути сформульованою як тема дослідження.

Об'єкт дослідження – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію й вибирається для вивчення. Об'єкт— це частина об'єктивної реальності, те, на що спрямований процес пізнання. Правильно обґрунтований об'єкт дослідження забезпечує дослідникові правильний шлях у науковому пошуку.

Предмет дослідження міститься в межах об'єкта, тобто є вузьким поняттям. Об'єкт і предмет дослідження співвідносяться між собою як загальне і часткове. Об'єктом є те, що досліджується, а предметом – те, що у цьому об'єкті слід науково пояснити та практично вдосконалити. Саме на предмет спрямована основна увага дослідника.

Метою дослідження є розв'язання визначених суперечностей як наукової проблеми. Мета завжди відображає спрямованість наукового пошуку на одержання нових знань та їх експериментальну апробацію. Мета дослідження визначає і спрямовує діяльність дослідника, мобілізує волю й енергію на розв'язання проблеми і досягнення результату.

Об'єкт, предмет, мета окреслюють ту галузь педагогічної діяльності, яка досліджується у науковій роботі. Однак, вони не пояснюють обраний автором принциповий шлях реалізації поставленої проблеми. Він розкривається у провідній ідеї. Наукова ідея формулюється у вигляді гіпотези дослідження.

Гіпотеза – науково обґрунтоване припущення про взаємозалежність умов навчання та виховання й очікуваних результатів. Гіпотезою лише передбачається оптимальний шлях вирішення проблеми, тому вона потребує перевірки. Побудова гіпотези завжди є творчим процесом, який розпочинається з визначення концепції дослідження. Під концепцією розуміється система взаємопов'язаних наукових положень, котрі використовує дослідник для досягнення потрібного результату. Концепція може ґрунтуватися на загальноприйнятих теоріях певної наукової школи, а може бути авторською.

Відповідно до поставленої мети дослідження визначаються конкретні *завдання*, сукупність яких дає уявлення про те, що слід зробити для її досягнення. У педагогічних дослідженнях існує своєрідна ієрархія завдань. Спершу окреслюються найбільш загальні, кожне з яких деталізується у процесі дослідження. Це дає можливість уявити дослідження як складний комплекс.

Важливими характеристиками педагогічного дослідження є *новизна* отриманого знання та його значення для науки і практики. Розрізняється теоретична та практична новизна. Поняття наукової новизни досить відносне. Рівень нового в отриманих результатах може бути різний. Це визначається типом виконаного дослідження, умовами його використання. Отже, сама по собі характеристика новизни є недостатньою для оцінки виконаної роботи, її необхідно доповнювати критеріями педагогічної значущості, бо вона, як і новизна, може мати теоретичну і практичну цінність.

Теоретична значущість є інтегральною характеристикою впливу проведеного дослідження на педагогічні ідеї та методи, комплексним показником його перспективності, доказовості, концептуальності. Вона може виявлятися у сфері загальної педагогіки чи дидактики, виховання, спеціальної методики тощо.

Практичне значення характеризує реальні зрушення у навчанні й вихованні, що досягнуті чи можуть бути досягнутими через упровадження в педагогічну практику результату проведеного дослідження. Практичне значення є найважливішою ознакою наукового пошуку, який далеко не завжди може

претендувати на важливий теоретичний результат. Проведене дослідження обов'язково підкріплюється статистичними показниками вірогідності, надійності, репрезентативності, без чого наукова робота справляє враження суб'єктивних міркувань автора.

Відповідальним етапом дослідницького процесу є визначення методологічних основ наукового пошуку та вибір *методів* його проведення. За потреби розробляється програма педагогічного експерименту.

Результати експерименту подаються у вигляді характеристики сформованості тих якостей, які передбачалося виробити в учнів. Систематизуються отримані під час експерименту дані за допомогою статистичної обробки, якій передують класифікація чи групування фактів.

У загальних висновках дослідження викладаються наукові та практичні результати, отримані під час виконання поставлених завдань, зокрема, наголошують на якісних та кількісних показниках здобутих результатів, викладають рекомендації щодо їх використання.

На завершальному етапі відбувається публічний захист наукового дослідження.

3. Методи досліджень в професійній педагогіці

Метод (з грецької – шлях дослідження чи пізнання) – спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта [22, с. 205].

А. Киверялг, який детально описав методи дослідження в професійній педагогіці, розділив їх на групи, серед яких: 1) *загальнонаукові*: теоретичний аналіз і синтез педагогічних явищ, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду; педагогічне спостереження; педагогічний експеримент; метод експертних оцінок; методи моделювання; 2) *методи інших наук*, які використовуються в педагогіці: психологічні, фізіологічні, соціологічні методи; 3) *спеціальні* методи, які застосовуються в дослідженнях переважно з професійної педагогіки, наприклад,

метод аналізу результатів роботи, інструментальні методи дослідження [61, с. 60-61].

Аналіз — метод пізнання, що дає можливість розділяти предмети дослідження на частини. **Синтез**, навпаки, припускає поєднання окремих складових або рис предмета в єдине ціле.

Спостереження застосовується практично в процесі будь-якого педагогічного дослідження. Це – спеціально організоване сприймання педагогічного процесу у природних умовах.

Вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду як метод заснований на вивченні й теоретичному осмисленні практики кращих викладачів і навчальних установ, що успішно здійснюють навчання і виховання.

Основний метод, який дозволяє цілеспрямовано вивчати певні педагогічні явища і забезпечує найбільш достовірні результати у педагогічних дослідженнях, це – експеримент. Завдяки йому експериментатор перевіряє гіпотезу.

Якщо педагогічний експеримент відбувається за умов звичного перебігу навчально-виховного процесу, то він називається **природним** – «включений непомітно для досліджуваного в його ігрову, трудову чи навчальну діяльність [118, с. 299]. Вперше про досвід використання природного експерименту доповів на Першому з'їзді з експериментальної педагогіки у 1910 р. А. Лазурський. Сучасними педагогами-дослідниками цей метод застосовується досить часто.

Якщо ж, створюючи експериментальну ситуацію, дослідник порушує природний перебіг навчально-виховного процесу, то такий експеримент називається **лабораторним**. Це відбувається в суворо визначених і контрольованих умовах з відхиленням від усталених вимог (змісту дидактичного матеріалу, робочого плану тощо).

Є дві структури експериментального дослідження: *паралельна і послідовна*. Оскільки об'єкти педагогічних досліджень (учні, студенти) постійно змінюються в навчально-виховному процесі, з ними не можна

проводити експеримент двічі. Адже ті самі учні в повторному експерименті будуть дещо іншими. Тому в практиці педагогічних досліджень, як правило, використовують паралельний експеримент: обираються по можливості два однорідні об'єкти (наприклад, дві учнівські групи) – експериментальний і контрольний. В експериментальній групі вводиться в дію активний фактор впливу, а в контрольній – навчальний процес залишається незмінним. Спостерігаються та зіставляються два об'єкти, причому, як до експерименту, так і після нього. Це дає можливість порівняти початкові та кінцеві характеристики досліджуваного педагогічного явища і таким чином довести ефективність проведеного експерименту.

Етапи здійснення експерименту:

- констатуючий, на якому виділяються незалежні та залежні змінні (незалежна змінна визначається дослідником як основний фактор підвищення ефективності навчально-виховного процесу, це можуть бути: умови, методи, засоби тощо; залежна ж змінна – це та характеристика, на яку впливає дослідник і яка має змінитися в процесі роботи: рівень знань учнів, продуктивність виробничого навчання тощо), відбираються експериментальні та контрольні групи, вирівнюються основні умови проведення експерименту в них, вимірюються показники первинного рівня сформованості об'єктів вимірювання в групах. Рівень прояву залежної змінної у виділених групах бажано, щоб був однаковим, або вищий у контрольних групах;

- формуючий, на якому відбувається реалізація розробленої методики дії незалежної змінної в експериментальних групах;

- контрольний, на якому порівнюються виділені контрольні та експериментальна групи за проявом залежної змінної.

Педагогічний експеримент буде результативним, якщо його сплановано відповідно до вимог вірогідності, надійності, репрезентативності здобутих даних. Найбільш поширеними методами статистичної обробки даних, одержаних під час експерименту, є підрахунок середніх значень показників та

визначенням медіани (значення, що ділить навпіл упорядковану множину змінних).

Метод експертних оцінок (метод Делфі) виключає безпосереднє спілкування між членами експертної групи. За допомогою цього методу здійснюється аналіз складних педагогічних явищ, процесів, ситуацій, прогнозування та визначення шляхів їх розвитку.

Моделювання — метод, що ґрунтується на використанні моделі як засобу дослідження явищ і процесів. Під моделями розуміють системи, що замінюють об'єкт пізнання і слугують джерелом інформації щодо нього. Моделі — це такі аналоги, подібність яких порівняно з оригіналом істотна, а розбіжність не суттєва.

Метод аналізу результатів роботи застосовується, вивчаючи письмові, графічні роботи учнів, їх вироби, точність роботи, часу виконання окремих трудових прийомів тощо. Це допомагає виявити фактори, що впливають на виникнення помилок, дізнатися про ставлення учня до навчання, оцінити рівень засвоєння вмінь і навичок. Для реєстрації даних, отриманих у результаті вимірів, заповнюється таблиця, на основі якої можна визначити кількісні дані, необхідні для статистики.

Інструментальні методи – це спеціальні методи дослідження в професійній педагогіці, які передбачають використання приладів, інструментів, апаратів, призначених для вивчення явищ і процесів, що не доступні безпосередньому сприйняттю, і використовуються з метою одержання об'єктивних кількісних даних [98, с. 24] Серед них: хронометраж, циклографічний, кімографічний, осцилографічний, кінографічний методи.

Метод **хронометражу** застосовують у спостереженні і він полягає в реєстрації часу дій за допомогою годинника, секундоміра чи хронометра (механічного годинника з точним ходом, похибка якого становить лише декілька секунд на добу) та фіксуванні отриманого часу на хронокарті. Різновидом хронометражу є *фотографування*, коли протягом уроку вимірюють

та аналізують затрати часу, щоб виявити причини явищ, особливо в організації процесу навчання.

Циклографічний метод застосовують для вивчення часових та силових параметрів рухів працюючого при виконанні трудових дій. Циклограма – це проекція послідовних елементів руху. Для її одержання до тіла працюючого прикріплюють, наприклад, електричні лампочки. Після цього робочий процес фіксується світлочутливим приладом, наприклад, фотоапаратом з постійно відкритим затвором. На фотопластинці залишаються зображення лампочок у вигляді світлих крапок, що дають траєкторію відповідного руху. Аналіз отриманої траєкторії дозволяє визначити швидкість, прискорення, темп, ритм, напрямок та інші компоненти руху. Але на одну фотопластинку можна зняти лише дуже короткочасні рухи. Циклограму також можна одержати, якщо працюючий буде рухатися у спеціально обладнаному взутті, залишаючи сліди на папері під ногами.

Кімографічний метод (контактний), передбачає, що інструмент або частина тіла працюючого перебувають у контакті з датчиками, і для передачі параметрів робочих рухів застосовуються електричні імпульси, які фіксуються електромагнітними самописами на відповідній стрічці *кімографа*. Цей метод дозволяє фіксувати траєкторію та час рухів.

У випадку застосування **осцилографічного методу** датчики приєднують через підсилювачі до *магнітоелектричного* або *електронного осцилографа*, на екрані якого можна спостерігати дані рухів.

Кінографічний метод полягає в проведенні кінозйомки трудових дій, що дозволяє проводити вимір тривалості робочих рухів.

Конкретні інструментальні методи переважно вузькоспеціалізовані. Тому у дослідженні трудових дій є ефективним комплексне застосування методів у поєднанні із іншими методами дослідження, що використовуються у педагогіці.

Питання для самоперевірки

1. Які ідеї обґрунтовують представники сучасної педагогіки екзистенціалізму?

2. Для якого напрямку в педагогіці характерна установка щодо виховання особистості пристосованої до життя, підготовленої до здійснення кар'єри?
3. Представники якого напрямку в педагогіці вважають, що головну увагу потрібно приділяти розвитку інтелекту особистості?
4. Чому на сучасному етапі педагогічні концепції неотомізму мають широку популярність?
5. Якими є основні положення діалектичного матеріалізму? Як трактує особистість діалектико-матеріалістична педагогіка?
6. Які виділяють рівні та принципи педагогічного дослідження?
7. Яким чином формулюється тема та мета дослідження?
8. Яким є співвідношення об'єкту та предмету наукового дослідження?
9. Що таке гіпотеза дослідження?
10. Охарактеризуйте основні етапи педагогічного експерименту.
11. Які спеціальні методи дослідження в професійній педагогіці відносяться до інструментальних?
12. З якою метою у дослідженні може використовуватися метод хронометражу?

1. 1. 3. Системний підхід до формування основ професійної освіти

Охарактеризовано методологічні підходи у психолого-педагогічних дослідженнях: цілісний, діяльнісний, особистісний, аксіологічний, культурологічний та синергетичний. Особливу увагу звернено на системний підхід та розробку теорії педагогічної системи. Зазначені закони створення й функціонування педагогічних систем. Проаналізовано структурні та функціональні компоненти професійного закладу освіти як педагогічної системи. Розглянуто теорію управління у професійній освіті, зокрема, функції управління та їх реалізацію у педагогічному процесі.

План

1. Системний підхід серед методологічних підходів психолого-педагогічних досліджень
2. Поняття про педагогічну систему
3. Професійний заклад освіти як педагогічна система і об'єкт управління

1. Системний підхід серед методологічних підходів психолого-педагогічних досліджень

На сьогоднішній день методологія має у своєму розпорядженні значну кількість підходів, використовуючи які можна здійснити дослідження певної проблеми. Поняття «методологічний підхід» означає дотримання дослідником певного ставлення до досліджуваного феномена або явища під час наукового пошуку. У словнику з методології зазначено, що з одного боку підхід розглядають як певний вихідний принцип, вихідну позицію, основне положення чи переконання, а з іншого – як напрям вивчення предмета [74, с. 117].

Методологічні підходи є основою організації та проведення психолого-педагогічних досліджень. О. Отич відмітила, що в сучасній педагогічній науці поряд із традиційними методологічними підходами, які міцно утвердилися у наукових розвідках з проблем педагогіки, все більш вагоме місце посідають нові методологічні підходи (полісуб'єктний, креативний, медіологічний, семіотичний, герменевтичний, феноменологічний, цивілізаційний, холістичний) [76, с. 41]. Серед основних підходів, які використовують сучасні дослідники, можна виділити: цілісний, діяльнісний, особистісний, аксіологічний, культурологічний, синергетичний, системний та інші. Така різноманітність дає змогу науковцям обирати той чи інший підхід, хоча найчастіше учені спираються на сукупність декількох підходів.

Винятково важлива роль у вивченні педагогічних явищ належить, на думку І. Зязюна, **цілісному підходу**: “необхідність цілісності завжди бажана в

реалізації кожного із популярних методологічних підходів, а також, що не менш важливо, цілісності усієї системи цих підходів... Цілісний підхід, передусім, передбачає аналіз цілісності досліджуваного і проєктивного феномену..., шляхів забезпечення і підвищення його цілісності” [36, с. 22]. Тобто, пріоритетною є увага до цілісних властивостей досліджуваного педагогічного об’єкту, коли цей об’єкт виступає як щось розчленоване на окремі частини, які органічно інтегровані в єдине ціле і ціле не зводиться до простої суми частин.

Цілісний підхід, на відміну від інших, які акцентують увагу на якомусь аспекті досліджуваного феномена, реалізується у процесі здійснення інших підходів і бере до уваги різноманітні прояви досліджуваного явища в єдності.

Діяльнісний підхід заснований на поясненні соціальних явищ факторами людської поведінки, визнанні людської діяльності як детермінанта існування суспільства. Цей підхід дозволяє висувати гіпотези стосовно причинних зв’язків між подіями або явищами суспільного життя крізь призму їх зумовленості діяльністю членів суспільства. Діяльнісний підхід використовує положення теорії діяльності, яка почала формуватися ще у XVIII ст. завдяки представникам німецької класичної філософії, одержала розвиток у працях К. Маркса, Л. Виготського, А. Леонтьєва та інших вчених. Енциклопедичні джерела, відображаючи загальнонауковий аспект діяльності, визначають її як спосіб буття людини у світі; як здатність людини вносити зміни у дійсність; як активність людини щодо себе та навколишнього світу; як основу, засіб і вирішальну умову розвитку особистості. Тобто, особистість формується у діяльності. Наприклад, навчальний матеріал засвоюється не шляхом передачі інформації людині, а в процесі її власної активної діяльності, спрямованої на опанування матеріалом.

Вирішальну роль у розвитку особистості посідають умови життєдіяльності, в яких відбувається оволодіння нею суспільним досвідом. Тобто, щоб підготувати вихованців до самостійного життя, необхідно залучити їх до різноманітних видів діяльності.

Діяльнісний підхід орієнтує дослідників на аналіз видів діяльності вихованців, їх складових, мотивів, засобів, способів активізації діяльності, у тому числі усвідомленій постановці цілей.

С. Гончаренко **особистісний підхід** визначив як послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії [22, с. 243]. Особистісний підхід означає для науковця у педагогічному дослідженні орієнтацію у конструюванні та здійсненні педагогічного процесу на особистість як мету, суб'єкт, результат і головний критерій його ефективності. Цей підхід вимагає врахування унікальності особистості, її потенціалу, інтелектуальної і моральної свободи, права на повагу. У рамках особистісного підходу дослідник спирається на навчання і виховання як природній процес саморозвитку особистості, яка є суб'єктом взаємодії.

Аксіологічний (ціннісний) підхід спонукає вивчати явища з точки зору їх цінностей для окремого індивіда та суспільства у цілому. Аксіологія у філософських словниках (грецьк. *axia* — цінність, *logos* — слово, учіння) визначається як філософське дослідження природи цінностей [112, с. 11]; як філософська дисципліна, що займається дослідженням цінностей як сенсоутворюючих засад людського буття, що задають спрямованість і вмотивованість людському життю, діяльності та конкретним діям і вчинкам [20, с. 26].

У сучасних умовах аксіологія розглядається як теорія цінностей і звертає увагу на загальнолюдські цінності. Людина пізнає світ через призму цінностей, і протягом усього життя вони регулюють її соціальну поведінку. Цінності спрямовують особистість на визначення цілей діяльності. Серед цінностей можна виділити педагогічні, до яких належать: освітні цінності, педагогічні, виховні та інші. Розглядає ці цінності педагогічна аксіологія як галузь педагогічного знання, яка здійснює ціннісні підходи до освіти на основі визнання цінності самої освіти [105, с. 99]. Звернення до педагогічної аксіології пояснюється наявністю соціальної кризи, яка виражається у згасанні

моральності в суспільстві. Сучасна педагогіка зорієнтована на формування ціннісного ставлення до світу як основного завдання освіти. Цінності визначаються як стрижньове утворення особистості, системний компонент культури, вираз потреби в людяності [38, с. 52].

Культурологічний підхід враховує у процесі дослідження той факт, що людина розвивається не тільки шляхом освоєння нею системи цінностей культури, а і створення цінностей нових. Тобто, людина діє в межах людських цінностей (в межах певної культури), будучи одночасно об'єктом культурного впливу і суб'єктом (творцем) цінностей. Культура як сукупність матеріальних і духовних цінностей впливає на спрямованість особистості, її ціннісні орієнтації, діяльність. Культурологічний підхід інтегрує дослідницький потенціал інших наук, які вивчають культуру, і реалізує прагнення до аналізу предмета дослідження як культурного феномену.

У різних країн по різному розглядають взаємодію культури і освіти. Культурологічний підхід у вітчизняній педагогіці визначає культуру як цілісне соціальне явище, що дозволяє передавати соціальний досвід людства (Л. Коган, Н. Крилова, Е. Маркарян). Також культура розглядається як природне середовище виховання і розвитку особистості, як мета і засіб, а також як результат навчально-виховного процесу, який проявляються у самій особистості. У світлі культурологічного підходу важливим чинником визначено єдність загальнолюдського, національного і особистісно-культурного.

Термін «синергетика» був уведений у науковий обіг у 1972 р. Г. Хакеном і означає узгодженість, взаємодію. Методологія синергетики, за визначенням О. Князевої, С. Курдюмова, орієнтована на виявлення загальних ознак еволюції і самоорганізації складних систем, що стає джерелом нового погляду на світ, нового – еволюційного і холістичного – бачення світу [44].

Жорсткі причинно-наслідкові зв'язки поступального розвитку мають лінійний характер. А одна з принципів позицій **синергетичного підходу** – нелінійність розвитку системи. Ідея нелінійності включає багатоваріантність,

альтернативність шляхів еволюції та її незворотність, можливість виникнення унікальних подій, нових рішень, які не зводяться до попередніх. Складна нелінійна система в процесі розвитку проходить через критичні точки (точки біфукації), в яких відбувається вибір одного з рівнозначних напрямів її подальшої самоорганізації. Під самоорганізацією системи мається на увазі «процеси упорядкування (просторового, часового чи просторово-часового) у складній системі за рахунок узгодженої взаємодії її численних елементів-складників, тобто упорядкування здійснюється за рахунок внутрішніх факторів, без скерованого впливу ззовні» [69, с. 45].

Освітньо-виховний простір і життєдіяльність людини, її саморозвиток – не завжди чітко побудована і керована система, а складний об'єкт, який, зокрема, і в своєму розвитку, підпорядковується складним і мало пізнаним закономірностям функціонування і саморозвитку складних синергетичних систем. Синергетичний підхід виводить на перший план такі особливості складних систем, як їх певна хаотичність, і, разом з тим, здібність до саморозвитку, самоуправління [36, с. 21]. Згідно з синергетичним підходом розвиток особистості – це не пряма залежність від педагогічних впливів, а потенція, яка може бути спонтанно реалізованою в одному з багатьох варіантів. З точки зору синергетики розвиток особистості постає як постійний рух від одного стану системи до іншого, в якому хаос, випадковість, створення/руйнування, проходження точок біфуркації тощо є природними станами системи, що, послідовно змінюючи один одного, вибудовують безперервний ланцюг перетворень [110, с. 19-20].

Саме синергетичний підхід демонструє, яким чином і чому хаос може розглядатися як чинник творення, конструктивний механізм еволюції, як з хаосу власними силами може розвиватися нова організація. Дослідник з точки зору синергетики не буде оцінювати рішення через прямолінійне порівняння попереднього та наступного, а порівняє реальний перебіг наступних подій з ймовірним ходом подій при альтернативному рішенні.

Особлива цінність цього підходу проявляється в тому, що він дозволяє з високою долею вірогідності прогнозувати майбутній розвиток досліджуваного соціального об'єкта. Причому, передбачення здійснюється не на аналізі наявного його стану на теперішній час чи виявлених перспектив розвитку, а навпаки, на підставі розуміння віддалених у часі цілей.

На сучасному етапі науковцями широко використовується **системний підхід**, який «спрямований на розкриття цілісності педагогічних об'єктів, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх в єдину теоретичну картину» [95, с. 317]. Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових [59, с. 5].

Поняття «*система*» (від гр. *sistema* — ціле, що складене з частин) означає цілісність, яка являє собою єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин. Термін "система" використовується людьми здавна і охоплює значний перелік різних об'єктів: сонячна система, система числення, виробнича система тощо. Л. фон Берталанфі першим із західних вчених сформулював загальну теорію систем. Теорію системного підходу розроблено у працях А. Авер'янова, В. Афанасьєва, І. Блауберга, Ф. Корольова, В. Кузьміна, В. Садовського, П. Щедровицького, Е. Юдіна та ін. У них система розглядається як множина елементів, які пов'язані між собою певними відносинами, або як цілісність, утворена завдяки зв'язкам між компонентами, що володіє власними інтегративними властивостями.

Основними ознаками системи є наявність:

відносно ізольованих компонентів;

зв'язків між цими компонентами;

певного рівня цілісності, завдяки чому система одержує інтегративний результат;

зв'язок з іншими системами.

У системі важливу роль відіграють зв'язки, які забезпечують об'єднання компонентів системи. Ці зв'язки настільки суттєві, що зміна одного з

компонентів викликає зміни інших, а часто і системи загалом. Кожна система є компонентом іншої системи більш високого рівня. Як зазначав В. Афанасьєв, ніяка система не ізольована, великою кількістю пут вона пов'язана із найрізноманітнішими системними і несистемними утвореннями. Система діє, розвивається у зовнішньому відносно неї самої середовищі, пов'язана з ним великою кількістю комунікацій [6, с. 35]. Система як цілісність забезпечує своє існування за допомогою самоуправління, а за допомогою управління вона виконує функції, які визначені системою вищого порядку.

Загальноприйнятими системними принципами є:

цілісність (дає змогу розглядати одночасно систему як єдине ціле і водночас як підсистему для вищих рівнів);

ієрархічність будови (наявність безлічі елементів, розташованих на основі підпорядкування елементів нижчого рівня елементам вищого рівня);

структуризація (дає можливість аналізувати елементи системи і їхній взаємозв'язок у межах конкретної організаційної структури);

множинність (використання кібернетичних, економічних та математичних моделей для опису окремих елементів і системи загалом);

системність (властивість об'єкта володіти всіма ознаками системи) [74, с. 160].

2. Поняття про педагогічну систему

Одним із перших системний підхід до вивчення педагогічних процесів та явищ застосував Ф. Корольов, хоча і не дав визначення педагогічній системі.

Поняття педагогічної системи (ПС) у науково-педагогічній літературі і досі остаточно не визначене. Існують різні підходи, схеми побудови і характеристики педагогічних систем. Вперше запровадила у наукову термінологію це поняття Н. Кузьміна, хоча дослідники ще і раніше зверталися до цієї проблеми. Наприклад, С. Архангельський навчальний процес визначав як множину взаємопов'язаних компонентів, що складають певне ціле у своїй будові та функціонуванні, але цей процес не називав системою [5]. В.

Беспалько досліджував дидактичні системи, склав їх класифікацію [9]. Ю. Бабанський навчальний процес розглядав двояко: з точки зору складу системи, в якій він функціонує, і складу самого процесу [9].

Н. Кузьміна визначила педагогічну систему як безліч взаємопов'язаних структурних та функціональних компонентів, які підпорядковані меті виховання, освіти та навчання [66, с. 10]. Дослідниці також належить першість у розробці педагогічної системи з чітко вираженою структурою та функціональними взаємодіями. До **структурних компонентів** вона віднесла: **мету, навчальну інформацію, засоби комунікацій, учнів (студентів), вчителів (викладачів)**. Головним структурним компонентом ПС є педагогічна **мета**, без якої жодна з ПС не існує. Загальною метою усіх ПС є передача знань, досвіду, виховання визначених властивостей особистості, поведінки, стосунків. Зв'язки між структурними компонентами ПС становлять **функціональні компоненти: гностичний, комунікативний, проектувальний, конструктивний та організаторський** [66, с. 10-18]. У ПС Н. Кузьміної учням відведена пасивна роль, а педагоги, що володіють знаннями та організують діяльність, виступають як головні суб'єкти. Учні розцінюються як наслідувачі зовнішнього впливу, які потребують поводитиря, і цим поводитирем мав бути вчитель. Таке становище уже не відповідає потребам сьогодення та розумінню функціональних призначень учня та педагога в умовах суб'єкт-суб'єктних відносин. Але модель педагогічної системи Н. Кузьміної стала основою для подальших наукових пошуків.

Суттєвий внесок у розробку теорії педагогічної системи належить Л. Вікторовій, яка зробила наголос на результаті навчання та виховання як кінцевому продукті функціонування системи. Дослідниця запропонувала розглядати ПС у взаємозв'язку з середовищем [14].

Для того, щоб ПС ефективно функціонувала, тобто щоб результат відповідав цілям, усі компоненти системи повинні "працювати" на неї. На це наголошується В. Володьком у визначенні ПС як упорядкованої множини взаємообумовлених цілісних структурних компонентів, що становить єдине

ціле у своїй структурі, поєднаних спільними цілями, мотивами і завданнями, спрямованих на виховання та навчання особистості. Педагогічна система настільки динамічна, що знаходження її у будь-який момент часу у статичному стані обумовлює стагнаційні процеси, регрес. Вчений включає до ПС нові компоненти: **дидактичне середовище; зміст навчання; нормативне забезпечення; критерії оцінки діяльності** учня та вчителя, їх спільної діяльності, а також **критерії оцінки функціонування** всіх структурних та функціональних елементів; **зворотній зв'язок; управлінсько-організаторський компонент** [18, с. 46-47].

ПС має визначену кількість компонентів, які є незмінними на даний час розвитку педагогічної теорії та практики. Але кожен компонент може мати внутрішній розвиток у залежності від розвитку педагогічної теорії та практики та усвідомлення цього суб'єктами педагогічної системи.

Функціонування і розвиток ПС відбувається під безпосереднім впливом суспільної системи, у той же час кінцевий результат функціонування ПС, яка є підсистемою суспільної системи, впливає на рівень розвитку самої суспільної системи.

Системні уявлення щодо педагогічного процесу на сучасному етапі розкриті у дослідженнях В. Кушніра, А. Лігоцького, А. Ковалева та інших авторів. На основі узагальнення теоретичних положень можна виділити такі особливості педагогічних систем: це — реальна соціальна система, яка взаємодіє з середовищем; вона охоплює певні підсистеми і сама є підсистемою системи вищого рівня, від якої залежить структурно і функціонально; ПС включає специфічні і різні за природою компоненти, зв'язки між якими також є особливими; компоненти цієї системи розвиваються різними темпами; педагогічна система є динамічною, завжди має внутрішні суперечності, які є джерелом розвитку системи; як і будь-яка система, ПС проходить етапи виникнення, становлення, розвитку, зрілості і перетворення, тобто вона має певний термін існування; педагогічні системи є самокеровані, але потребують управління; у сучасних умовах ПС орієнтована на особистість, тобто має

основну мету — розвиток особистості, загальний результат – бажані якості, компетентності, знання, навички, уміння особистості.

Таким чином, *педагогічна система – це реальна цілісність, яка складена на основі певних зв'язків із деякої кількості компонентів, що утворюють інтегровану специфічну якість, яка взаємодіє з оточуючим середовищем, функціонує у відносній незалежності від нього і має за мету розвиток особистості.* Також можна сказати, що педагогічна система – це багатоманітність взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, взаємодія яких підпорядкована досягненню єдиної для них всіх мети навчання й виховання.

Умови створення й функціонування педагогічних систем такі:

1) педагогічні системи створюються тільки там і тоді, коли є усвідомлена потреба суспільства у вихованні або навчанні певної категорії людей (дітей, підлітків, дорослих). Іншими словами, ця система створюється тільки тоді, коли суспільство ставить освітньо-виховну мету, яка і обумовлює факт створення ПС;

2) педагогічні системи виникають тільки тоді, коли в суспільстві накопичена певна інформація, яка повинна стати предметом засвоєння. Тобто, для засвоєння навчальної та наукової інформації, коли чітко визначено зміст освіти, створюється ПС;

3) педагогічні системи можуть виникнути тоді, коли знайдені способи досягнення цілей, тобто знайдені засоби, форми й методи педагогічного впливу на певний контингент учнів. Тобто, ПС виникають тільки тоді, коли знайдені способи навчання й виховання;

4) будь-яка педагогічна система може виникнути лише за наявності певного контингенту людей, які мають потребу в певній підготовці, освіті або вихованні. Це означає, що ПС може виникнути тільки за наявності учнів (студентів, слухачів);

5) педагогічна система може виникнути лише в тому випадку, якщо є педагоги, які відповідають цілям системи, володіють змістом освіти, засобами

педагогічної комунікації, а також психологічними знаннями про об'єкт педагогічного впливу, тобто учнів [66, с. 10-12];

б) також педагогічна система може існувати тільки тоді, коли результат її функціонування задовольняє потреби суспільства або соціальні запити [12].

Системний підхід на сучасному етапі вимагає визнання унікальності особистості, її інтелектуального й морального потенціалу, права на повагу, на природний процес саморозвитку, створення для цього відповідних умов.

Як цілісну педагогічну систему можна розглядати всю систему освіти, а як її частину — систему професійної освіти. У свою чергу, як цілісну ПС можна розглядати всю систему професійної освіти і її частини – професійно-технічну та вищу освіти, а їх складові — навчальні заклади з підготовки фахівців. Ці навчальні заклади теж можуть бути розглянуті як ПС, які включають такі підсистеми: адміністративну, дидактичну, виховну та інші. Кожна з них є відносно самостійною системою, що складається з своїх підсистем.

3. Професійний заклад освіти як педагогічна система і об'єкт управління

Професійний навчальний заклад (ВНЗ, ПТНЗ) – це навчальний заклад системи професійної освіти, у якому здійснюється професійне навчання і виховання майбутніх фахівців.

Професійно-технічний навчальний заклад має всі ознаки педагогічної системи, зокрема, тісний зв'язок із зовнішнім середовищем, цілісність, відкритість.

До основних структурних компонентів ПТНЗ як педагогічної системи відносяться: учні, педагоги, мета, зміст освіти, форми, методи й засоби навчання і виховання, результат.

Учні (слухачі) ПТНЗ – молоді люди, що опановують певну робітничу професією, які, переважно, мають загальну освіту на рівні базової або повної загальної середньої освіти.

Педагоги у ПТНЗ – це інженерно-педагогічні працівники, які мають відповідну професійну освіту та професійно-педагогічну підготовку, моральні якості і фізичний стан.

Мета освіти в ПТНЗ – забезпечення одержання громадянами робітничої професії, спеціальності, кваліфікації відповідно до їх покликання, інтересів, стану здоров'я. На досягнення мети, зумовленої потребами особистості й суспільства, спрямоване функціонування навчального закладу. Мета має бути досягнута в чітко визначений період (1-4 роки). Загальна мета конкретизується за допомогою завдань, об'єднаних у окремі напрями навчально-виховної роботи. Мета закладу визначає зміст педагогічної системи, який, у свою чергу, передбачає різноманітність форм і методів його реалізації.

Зміст освіти, який мають засвоїти учні, – це науково-технічні знання, практичні вміння й професійні навички з певної робітничої професії, спеціальності, а також правила й норми поведінки в певному професійному середовищі.

Форми навчання та виховання в ПТНЗ – це способи організації навчально-виховної діяльності, які регулюються певним визначеним розпорядком.

Методи навчання та виховання – система послідовних взаємодій інженерів-педагогів і учнів, що сприяє досягненню навчально-виховної мети.

До **засобів** навчання в ПТНЗ, крім тих, що використовуються у загальноосвітній школі, належить також навчальне устаткування: машини, механізми, інструменти, пристосування, прилади, тренажери тощо.

Рівень досягнутих **результатів** характеризує дієвість і результативність системи. Результати визначаються за допомогою сукупності найбільш стійких і реальних критеріїв, які допомагають встановити рівень навченості та вихованості учнів.

У структурі системи професійно-технічного навчального закладу виділяють дві підсистемами – керуючу (адміністрація, педагогічний колектив) і керовану (учнівський колектив). Вирішальна роль належить керуючій підсистемі, в якій існує ієрархія. Вплив керуючої системи на керовану для її

найбільш ефективного функціонування, спрямованого на досягнення певної мети, є **управлінням**. На сучасному етапі управління розглядається не як безпосередній авторитарний вплив на учня, а як процес створення умов для всебічного й гармонійного розвитку особистості як загального, так і професійного.

Досить часто як синонім до керівництва або управління використовується поняття “менеджмент”, яке розуміється як процес, що характеризує управлінський вплив переважно на соціальні системи.

Аналіз літературних джерел з проблем менеджменту в освіті показав, що в даний час ця тема в існуючих публікаціях розкрита не в повному обсязі. За визначенням В. Симонова [103, с. 29]: “педагогічний менеджмент – це комплекс принципів, методів, організаційних форм і технологічних прийомів управління освітнім процесом, спрямований на підвищення його ефективності”.

Менеджерами освіти в ПТНЗ є:

керівник закладу освіти (директор ПТНЗ), що управляє педагогічним й учнівським колективами, а також навчально-виховним процесом;

заступники керівника (заступник директора з навчально-виробничої роботи, заступник директора з навчальної роботи, заступник директора з виховної роботи, начальники служб і підрозділів закладу освіти, старший майстер);

рядові педагогічні працівники.

Предметом праці менеджера освіти є діяльність керованого ним суб'єкта. Для викладача або майстра виробничого навчання — це діяльність учнів із засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок, а також набуття певних якостей і властивостей особистості. Для директора ПТНЗ — це, найперше, діяльність педагогів даного навчального закладу з навчання й виховання учнів, слухачів, а також діяльність учнів, слухачів. Продуктом праці менеджера освіти є засвоєна учнями, слухачами освітня інформація, а також наявність у них заданих якостей і властивостей особистості, результатом праці — зафіксована за

допомогою педагогічної діагностики ступінь навченості, вихованості і розвитку об'єкта педагогічного менеджменту — учнів, слухачів.

Основна **мета** педагогічного менеджменту в ПТНЗ — це забезпечення максимальної ефективності процесу професійного навчання учнів, слухачів.

Важливу роль в управлінській діяльності відіграють принципи менеджменту — основні вихідні положення, провідні ідеї, правила, якими мають керуватися управлінці, здійснюючи свою діяльність. Менеджери освітньої сфери у своїй діяльності в ПТНЗ мають дотримуватися таких принципів [12]:

- педагогічної спрямованості менеджменту;
- конкретності й діагностики мети;
- функціональної доцільності;
- комплексності управлінських впливів;
- кооперації й поділу управлінської праці;
- систематичного самовдосконалення.

Принцип **педагогічної спрямованості** менеджменту освітньої сфери означає підпорядкування інтересам педагогічного процесу всіх видів діяльності, які мають місце у ПТНЗ, зокрема, *виробничої* діяльності з виготовлення й випуску товарної продукції, а також надання платних послуг населенню, діяльності з розвитку матеріально-технічної бази навчально-виховного процесу, *фінансово-господарської* діяльності тощо.

Принцип **конкретності й діагностики мети** означає чітке формулювання мети діяльності, яка б була реальною для досягнення, а також можливою для діагностики. Невиразно сформульована чи ускладнена мета є дезорганізуючим фактором. Діагностика досягнення мети дозволяє об'єктивно оцінити результати праці педагогів і учнів.

Принцип **функціональної доцільності** вимагає, щоб всі дії керівника здійснювати тільки на основі їхньої відповідності основній меті функціонування професійного освітнього закладу — надання професійної

освіти високої якості. Цей принцип передбачає протидію формалізму, творчий пошук.

Принцип **комплексності управлінських впливів** означає поєднання функціонального й лінійного адміністративного управління. Функціональне управління спрямоване на забезпечення ефективного виконання основних функцій процесу освіти, навчання та виховання. Лінійне адміністративне керівництво орієнтоване на процесуальну сторону, за якою має бути дотримання субординації та обов'язкове виконання наказів, розпоряджень керівників.

Принцип **кооперації й поділу управлінської праці** не рекомендує керівникові все робити самому. Це блокує розвиток ініціативи підлеглих, приводить до серйозної переваги при досягненні посередніх результатів і неможливості істотного підвищення ефективності управління. Менеджер має спиратися на колективну творчість і колективний розум.

Принцип **систематичного самовдосконалення** вимагає від менеджера освіти виконання основних акмеологічних закономірностей, а саме: **самокритичності** (систематичний аналіз власної особистості і діяльності), **саморуху до найвищих результатів** (орієнтир на максимально можливий по якості і кількості результат), **технологічності** (результативну діяльність перетворювати у технологію), **фундаментальності** (знання та використання фундаментальних законів менеджменту, психології), **цілісності** (сприйняття будь-якої системи в цілісній єдності її складових частин).

Зміст управлінського процесу утворюють сукупність функцій управління. У сучасному менеджменті розрізняють такі **функції управління**:

планування – це постановка завдань та намічений порядок дій їх виконання, що необхідно для досягнення поставлених цілей;

організація – це об'єднання ресурсів, розподіл обов'язків і координація зусиль з метою забезпечення максимальної продуктивності в досягненні мети;

регулювання – це діяльність із підтримки в системі заданих параметрів, усунення відхилень, збоїв, недоліків тощо шляхом розроблення і впровадження відповідних заходів для досягнення цілей. Тобто, регулювання спрямоване на оперативне вирішення всіх проблем, що виникають у процесі роботи;

контроль – це одержання інформації про реальний стан справ і перевірка відповідності здійснюваної діяльності прийнятим планам, рішенням. За допомогою контролю здійснюється зворотний зв'язок. Неконтрольований процес – це процес некерований. Контроль розглядається як спосіб розкриття причин існуючих недоліків і вироблення заходів з їх усунення;

облік – це одержання і фіксація в кількісній формі досягнутих результатів;

аналіз – об'єктивна оцінка результатів і ефективності функціонування окремих елементів системи й вироблення заходів з удосконалювання управління.

Інженер-педагог в ПТНЗ, здійснюючи управлінську діяльність стосовно учнів, реалізовує функції управління під час підготовки та проведення уроку.

Планування полягає у розробці плану-конспекту уроку, визначенні виховної, навчальної, розвиваючої мети, виборі дидактичних засобів. Організація – це підготовка дидактичних засобів на заняття, зокрема навчального й демонстраційного устаткування. Також – організаційний момент на початку уроку: привітання, перевірка присутності учнів, готовності їх до заняття, повідомлення теми та мети уроку. Функція регулювання полягає у зміні методів, темпу навчання та інших реакціях у разі невідповідності реального процесу проведення уроку наміченому плану. Контроль під час уроку передбачає поточне письмове чи усне опитування для актуалізації раніше вивченого матеріалу, тестування, написання письмових контрольних чи самостійних робіт для перевірки вивчення нового матеріалу. Облік – це виставляння оцінок учням. Аналіз передбачає зіставлення 1) відповідності проведеного заняття раніше розробленому плану, 2) результатів контролю засвоєння знань, умінь, навичок заздалегідь запланованому обсягу, 3) впливу

застосованих методів і засобів навчання, а також форм і методів контролю на повноту й міцність засвоєння знань, умінь, навичок учнями.

Розуміння того, що професійно-технічний навчальний заклад є складною відкритою системою і об'єктом управління, допомагає сконцентрувати увагу керівників ПТНЗ, інженерів-педагогів на визначення цілей і способів досягнення результату, на створення умов належного функціонування педагогічного процесу. Управління в ПТНЗ, з одного боку, зберігає цілісність цієї педагогічної системи, з іншого – впливає на дію кожного компонента. Першочергова роль в управлінні навчально-виховним процесом належить директору ПТНЗ, який відповідає за ефективність управлінської діяльності, створення творчої та позитивної психологічної атмосфери в колективі.

Питання для самоперевірки

1. Що означає поняття «методологічний підхід»?
2. Як Ви розумієте цілісний підхід в педагогіці?
3. У чому суть діяльнісного підходу для дослідника?
4. Як визначено особистісний підхід у наукових дослідженнях?
5. Чому на сучасному етапі актуальною є педагогічна аксіологія?
6. Як культурологічний підхід визначає роль культури у формуванні особистості?
7. У чому особливість синергетичного підходу?
8. Що означає поняття «система»?
9. Які основні ознаки та принципи системи?
10. Хто вперше ввів поняття «Педагогічна система»?
11. Назвіть структурні та функціональні компоненти ПС.
12. Які умови виникнення та існування ПС?
13. Охарактеризуйте компоненти ПТНЗ як педагогічної системи.
14. Хто є менеджерами освіти в ПТНЗ?
15. Які основні функції педагогічного менеджменту та як вони реалізуються у діяльності інженера-педагога?

1. 1. 4 Уявлення сучасної науки про кваліфікованого фахівця

Проаналізовано різні підходи щодо визначення та етапів професійного становлення особистості. Розглянуто акмеологічні основи професійної освіти, зокрема, поняття «акмеологія», історичний аспект становлення акмеології як науки, її мету, завдання на сучасному етапі, сутність акмеологічного підходу у підготовці фахівців. Охарактеризовано авторську систему діяльності як показник найвищої стадії професійної майстерності. Розглянуто підходи у підготовці фахівців на основі освітньо-кваліфікаційної характеристики та професіограми.

План

- 1. Професійне становлення особистості та його етапи**
- 2. Акмеологічні основи професійної освіти**
- 3. Освітньо-кваліфікаційна характеристика та професіограма в організації підготовки фахівців**

1. Професійне становлення особистості та його етапи

Поняття “становлення” розглядають як філософську категорію, яка виражає одну з форм розвитку, перетворення з одного в інше, набуття якісної визначеності тощо. Класичним представником концепції становлення вважають Геракліта, який сутність цієї категорії виразив відомою формулою “все тече, все змінюється” [112, с. 435]. Категорія “становлення” – це як форма відображення одного з моментів об’єктивно-реального розвитку, коли нове явище вже почало існувати, але ще не набуло завершеної форми [114, с. 661-662]. В. Слободчиков розглядає процес становлення як складову процесу розвитку. На його думку, категорія «розвиток» одночасно містить у собі як мінімум три процеси: становлення, формування, перетворення. Становлення –

це перехід від одного певного стану до іншого – більш високого рівня; єдність вже здійсненого і потенційно можливого [106].

У сучасній науці чимала кількість наукових досліджень присвячена професійному становленню особистості, особливостям і факторам, які впливають на його перебіг, етапам цього процесу. Це, насамперед, роботи вітчизняних і зарубіжних вчених Є. Климова, Т. Кудрявцева, Е. Роу, Д. Сьюпера, Б. Федоришина, Д. Гілфорда, Д. Голланда, К. Уокера, А. Бодальова, Л. Божовича, І. Кона, А. Маркової, Л. Мітіної та інших. Огляд теорій професійного розвитку особистості представлено у роботах Б. Ананьєва, Є. Рибалко, І. Кондакова, А. Сухаревої.

Аналіз дослідження проблеми професійного становлення особистості дозволяє стверджувати, що професійне становлення розглядається традиційно як інтегративне поняття, що ототожнюється з "професіогенезом" – безперервним процесом становлення особистості фахівця, який починається з моменту вибору і прийняття майбутньої професії і закінчується, коли людина припиняє активну трудову діяльність. Зазвичай виділяють два напрямки професіогенезу особистості: формування внутрішніх засобів професійної діяльності, що включають спеціальні знання, уміння і навички, мотиваційні аспекти професійної діяльності, професійні риси характеру, здатність до професійного спілкування тощо; формування та засвоєння зовнішніх (соціальних) засобів професійної діяльності [46, с. 8-9].

Н. Волянюк характеризує професійне становлення як динамічний багаторівневий процес формування комплексу професійно важливих якостей, а дії спеціаліста – як відтворення отриманих умінь та засобів виконання діяльності в певних ситуаціях. Це – процес саморозвитку людини впродовж життя, у межах якого відбувається становлення специфічних видів суб'єктної активності особистості на основі розвитку і структурування сукупності професійно орієнтованих її характеристик, що забезпечують реалізацію функцій пізнання, спілкування та регуляції в конкретних видах діяльності і на етапах професійного шляху [19, с. 25-28].

На думку В. Орлова, професійне становлення визначається як:

- процес перетворення сформованих професійних якостей;
- етап розвитку професійної культури, на якому професійні якості вже сформувалися, але професійна діяльність не набула остаточної форми;
- форма відображення у свідомості індивіда власного об'єктивно-реального розвитку особистісних професійних якостей;
- рух до розв'язання суперечності між наявними рефлексивними уявленнями, способами мислення, знаннями, уміннями та навичками професійної діяльності і відсутністю досвіду їх реалізації на практиці, між минулим досвідом особистісного розвитку та майбутнім розвитком професійної майстерності, культури праці, між двома етапами усвідомлення власного Я: Я-студент, що опановує професію, і Я-фахівець [75, с. 58].

Професійне становлення – це формування професійної спрямованості, компетентності, соціально значущих та професійно важливих якостей і їх інтеграція, готовність до постійного професійного зростання, пошук оптимальних прийомів якісного і творчого виконання діяльності у відповідності до індивідуально-психологічних особливостей людини [35, с. 30]. Професійне становлення особистості відбувається протягом усього її життя. Це – процес професійного та особистісного розвитку фахівця, який характеризується якісними змінами, зокрема, набуттям професійно-важливих особистісних якостей, необхідних для обраної професії. Чинником, що ініціює професійне становлення, є особистісний розвиток [35, с. 119].

Професійне становлення кожного фахівця на початкових стадіях детермінується різними суперечностями. Рушійними силами професійного становлення є суперечності між зовнішніми і внутрішніми (особистісними) чинниками [33, с. 120]. *Е. Зеєр* трактує професійне становлення як «життєвий шлях» професіонала, який включає **п'ять стадій** [32]:

1) **оптація** (від лат. «optatio» – бажання, вибір) – формування професійних намірів, усвідомлений вибір професії з урахуванням індивідуально-особистісних і ситуативних особливостей людини. Цей етап

характеризується мотивами вибору професії та навчального закладу, інтересами та нахилами до майбутньої професії, професійними намірами, ціннісними орієнтаціями, пов'язаними з певним видом діяльності, стійким позитивним ставленням до професії, самооцінкою своїх професійних здібностей та інформованістю про зміст професії й умови професійної діяльності, професійною самостійністю та творчістю у виконанні діяльності;

2) професійна підготовка – **професійна освіта** – формування системи професійних знань, умінь і навичок, а також професійно важливих і соціально значущих якостей особистості, здобуття досвіду вирішення типових професійних завдань, формування професійної спрямованості особистості. Роль професійного навчального закладу в опануванні професії полягає у тому, що за роки навчання особистість одержує необхідний для майбутньої професійної діяльності фундамент знань, у неї формується професійна спрямованість, з'являються певні вміння та навички;

3) **професійна адаптація** – освоєння нової соціальної ролі, пов'язаної з професією, професійне самовизначення, актуалізація професійно важливих і соціально значущих якостей особистості, а також здобуття досвіду самостійного виконання професійної діяльності;

4) **професіоналізація** характеризується повною ідентифікацією із професією, наявністю досить високого рівня професійної компетентності; прагнення до виконання діяльності на рівні зразків і еталонів формування професійної позиції;

5) **професійна майстерність**. Цей етап представлений характеристиками, що відображають високий рівень професіоналізму діяльності й особистості, стійку професійну позицію, сформований індивідуальний стиль діяльності, повну реалізація особистості у творчій професійній діяльності.

З перелічених вище стадій найбільш складною, але найбільш привабливою як для суспільства, так і для особистості, є стадія професійної майстерності як найвищої досконалості професійної діяльності. Очевидно, що досягнення її пов'язане з попередньою базовою професійною освітою.

Критеріями стадій професійного становлення особистості *Т. Кудрявцев* обрав ставлення до професії та рівень виконання діяльності і виділив наступні стадії професійного становлення особистості:

1) виникнення і формування професійних намірів під впливом загального розвитку, попереднього орієнтування та залучення до різних сфер праці в загальноосвітній школі;

2) професійне навчання як цілеспрямована підготовка до професійної діяльності;

3) процес входження в професію, що характеризується активним її опануванням і знаходженням свого місця в колективі;

4) реалізація особистості в професійній діяльності [54].

Етапи професійного шляху за *Є. Климовим*:

оптант – людина у фазі оптації. Це період, коли людина заклопотана питаннями вибору професії або її вимушеної зміни і робить цей вибір. Фазі оптації передуює професійна орієнтація.

Адепт — людина, яка стає на шлях опанування професії. Залежно від типу професії фаза адепта може бути багаторічною або зовсім короткочасною.

Адаптант або фаза пристосовування, звикання молодого фахівця до нової роботи, колективу, до вирішення різноманітних професійних задач.

Інтернал — це вже досвідчений фахівець, який може самостійно справлятися з основними професійними функціями.

Майстер: працівник може вирішувати і прості, і найважчі професійні задачі. Він виділяється спеціальними якостями, уміннями або універсалізмом, добре орієнтується в професійній сфері. Він знайшов свій індивідуальний, неповторний стиль діяльності, його результати стабільно хороші, і він має підстави вважати себе в чомусь незамінним. Звичайно, він вже має деякі формальні показники своєї кваліфікації (розряд, категорію, звання).

Авторитет (або фаза авторитету). Це майстер своєї справи, вже добре відомий, як мінімум, в професійному колі або навіть за його межами.

Професійні задачі він вирішує завдяки досвіду, умінням організувати роботу, оточити себе помічниками.

Наставник: авторитетний майстер своєї справи в певній професії має одноступінь, учнів, послідовників [43].

I. Бех зауважував, що професійне становлення в сучасних соціальних умовах повинно починатися з формування у студентів ціннісного ставлення до майбутньої професійної діяльності і виділяє етапи цього формування: 1) знайомство з майбутньою професійною діяльністю і створення уявлення про неї; 2) формування реального уявлення про професіонала з обраної спеціальності; 3) формування ціннісних уявлень; 4) складання «образу себе як професіонала» [10, с. 268].

Дослідження зарубіжних психологів проблем професійного становлення здійснюються переважно у сфері проблеми професійного типу особистості і ґрунтуються на припущенні того, що участь людей у тій чи іншій діяльності призводить до формування у них певних особистісних рис та специфічних психологічних функцій: пам'яті, мислення, моторики тощо.

За теорією конгруентності Я-концепції і професії Д. Сьюпера люди прагнуть вибрати професію, яка відповідає сформованим у них уявленням про себе. Утверджуючи себе в професії, вони домагаються самоактуалізації [96, с. 264-265]. Д. Сьюпер розробив типи кар'єри, які враховують індивідуальні розбіжності людей. Модель професійного становлення *Д. Сьюпера* включає п'ять етапів:

1. **зростання** (від народження до 14 років). Початок розвитку «Я-концепція». У своїх іграх діти програють різні ролі, у них виявляються інтереси, які можуть вплинути на майбутню професійну кар'єру;

2. **дослідження** (від 15 до 24 років). Хлопці і дівчата намагаються розібратися і визначитися у своїх потребах, інтересах, здібностях, цінностях і можливостях. Ґрунтуючись на результатах такого самоаналізу, вони розглядають можливі варіанти професійної кар'єри. До кінця цього етапу

молоді люди зазвичай підбирають відповідну професію і починають її опановувати;

3. **зміцнення кар'єри** (від 25 до 44 років). Тепер працівники прагнуть зайняти становище у вибраній ними діяльності. В перші роки свого трудового життя вони ще можуть змінювати місце роботи або спеціальність, але в другій половині цього етапу спостерігається тенденція до збереження вибраного роду занять. У трудовій біографії людини ці роки часто виявляються найбільш продуктивними;

4. **збереження досягнутого** (від 45 до 64 років).

5. **спаду** (після 65 років). Фізичні і розумові сили працівників слабшають. Характер роботи змінюється. Врешті-решт трудова діяльність припиняється [116, с. 88–89].

Становлення людини як професіонала тісно пов'язане з її особистісними якостями. Найбільше сприяють професійно-особистісному становленню майбутнього фахівця такі риси особистості, як: відповідальність, працьовитість, організованість, самоконтроль, зібраність, дисциплінованість, самокритичність, самовпевненість тощо.

2. Акмеологічні основи професійної освіти

На сучасному етапі актуалізується проблема пошуку і визначення закономірностей, механізмів, чинників розвитку працівника до рівня професіонала. Новим науковим напрямом, що дає можливість ефективно вирішити проблему активізації професійного розвитку особистості, є акмеологія, яка виникла на стику природничих, суспільних і гуманітарних дисциплін.

Акмеологія – це наука, яка досліджує можливості досягнення найвищого ступеня (акме) індивідуального розвитку особистості та самореалізації її потенціалу у професійній сфері.

Термін „акмеологія” у дослівному перекладі з давньогрецької мови означає: «вершина, квітуча пора». Греки цим словом називали період в

людському житті, коли реалізовувалися на найвищому рівні здібності й можливості людини, був пік її досягнень. „Бути в акме” означало „знаходитися на вищій сходинці розвитку” [55, с. 40-41]. У давньогрецькій літературі, зазвичай, вказували не дати життя героїв, а час, коли вони прославилися.

Вперше поняття „акмеології” як науки про розвиток зрілих людей було введено видатним психологом М. Рибниковим в 1928 році. Це було зроблено після того, як з’явилася наука про дітей – „педологія”. Також нагальною стала потреба вітчизняної науки відповісти на тезис відомого швейцарського психолога Клапареда, який у 1925 році в монографії „Психологія професій” виразив думку, що зріла людина – закам’янілість, на якій важко щось нашкрябати.

У середині ХХ століття Б. Ананьєв визначив місце акмеології в системі наук про людину, яка вивчає закономірності і механізми розвитку людини на етапі її дорослості, особливо при досягненні нею найбільш високого рівня в цьому розвитку. Важливе значення у становленні акмеології відіграла праця Н. Кузьміної „Професіоналізм педагогічної діяльності» (1993 рік), у якій автор довела, що акмеологічне знання є актуальне і високоефективне. Згодом світ побачила монографія А. Деркача і Н. Кузьміної „Акмеологія: шляхи досягнення вершин професіоналізму” (1993 рік). В цьому ж році академік А. Бодалєв видав працю „Акмеологія як навчальна і наукова дисципліна”, в якій було охарактеризовано методологію акмеології. Пізніше виходить колективна монографія під редакцією А. Деркача „Основи загальної і прикладної акмеології” (1995 рік).

Сьогодні акмеологія розглядає людину як суб’єкт життєвого шляху і розробляє засоби досягнення особистістю соціальних і професійних вершин. З’явилися нові самостійні наукові напрямки: педагогічна акмеологія, військова акмеологія, акмеологія діяльності в особливих і екстремальних умовах, управлінська акмеологія тощо. В стадії формування знаходиться юридична і медична акмеологія, активно розробляються акмеологічні проблеми в сфері соціальної роботи, економіки і спорту.

Педагогічна акмеологія вивчає шляхи досягнення професіоналізму в праці педагога, головним результатом якої мають бути якісні зміни в опануванні учнями чи студентами знаннями, уміннями та навичками, формуванні особистісних якостей, які необхідні для активної життєдіяльності.

Акмеологічний підхід до розвитку особистості базується на основі готовності до нововведень, проектування мети власної діяльності, моделювання маршруту щодо професійного самовдосконалення з урахуванням своїх потенційних здібностей та потреб суспільства. Спрямованість і масштабність прояву акме у різних людей різні. Це є цілком природно, люди різні від народження і мають різні можливості розвитку.

Мета акмеології – допомогти особистості у досягненні нею вершини розвитку, у тому числі професійного. Тому об'єктом акмеології виступає зріла особистість, яка прогресивно розвивається, самореалізується головним чином у професійній сфері. Предмет акмеології – закономірності, умови та фактори самореалізації творчого потенціалу людини на шляху досягнення нею найвищих показників у діяльності в різних сферах, а, найперше, професійній.

Одна з головних проблем, якою переймається акмеологія, є аналіз того, як саме відбувається процес самовдосконалення, як формується професійна спрямованість. Серед факторів саморуку до вершин в акмеології виділяють об'єктивні фактори (середовище) та суб'єктивні (мотиви, спрямованість, здібності, професійні дії, уміння тощо). Пріоритетна роль належить останнім.

У людини дитинство, юність – етапи, які передують дорослості, є підготовчими до самореалізації в дорослому житті, після якого настає старість. Дорослість є вершиною в розвитку людини, коли проявляється фізична, особистісна і духовна зрілість. Але в акмеології поняття "акме" використовується і в більш вузькому значенні, коли мається на увазі досягнення дорослою людиною найбільш високого рівня діяльності, вершини у певні періоди – так званих оптимумів або макро-і мікроакме. Макроакме – це вершини в розвитку, коли досягнуті найвищі показники фізичного, морального та професійного розвитку.

Дослідникам видається важливим аналіз напряму досягнутого "акме", його величину, показники (час досягнення "акме" та його тривалість). У деяких людей може спостерігатися псевдоакме. Також "акме" може бути у малих і великих спільнот людей.

Серед завдань акмеології на сучасному етапі:

- 1) комплексне вивчення розвитку людини на щаблі дорослості;
- 2) виявлення мікро і макрооптимумів, що досягаються людьми в їх розвитку, і визначення їх загальних, особливих і специфічних характеристик;
- 3) вивчення процесу опанування людиною професією і досягнення в ній майстерності як однієї з форм його "акме". Виявлення загального та специфічного в професіоналізмі людей, зайнятих у різних сферах діяльності. Теоретичне обґрунтування і практична розробка технологій, що оптимізують процес формування і розвитку професіоналізму;
- 4) дослідження загального та специфічного в досягненні малими і великими спільнотами своїх "акме" і опис і класифікація основних характеристик цих "акме". Створення методичного інструментарію, що дозволяє виявляти об'єктивні і суб'єктивні передумови досягнення людиною і малими і великими спільнотами людей "акме", а також визначати головні особливості цих "акме" [2].

Модель "акме" дає необхідний ключ до продуктивного розуміння освітніх процесів, керування індивідуально-професійним розвитком, орієнтації на постійне удосконалення і творчий розвиток, що за відповідних умов можуть йти безупинно по висхідній траєкторії. Зараз традиційна система освіти потребує суттєвої перебудови, особливо щодо оцінювання ефективності її діяльності. Своєчасною стає реалізація акмеологічного підходу в системі неперервного навчання кадрів, що уможливорює підвищення ефективності їх професійного розвитку. Враховуючи кардинальні зміни, що відбуваються в освітньому просторі та пріоритетність акмеології, вчені розробляють акмеологічні концепції та моделі професіоналізму фахівців, які мають на меті забезпечити,

насамперед, розвиток людини, її концептуального «Я», усвідомлення себе передусім як особистості, а вже потім, як професіонала.

При акмеологічному підході у підготовці фахівців домінує проблематика розвитку творчих здібностей професіоналів з урахуванням різних аспектів підготовки кадрів і вдосконалення їх кваліфікації, зокрема

1) діагностики задатків і здібностей;

2) розвитку знань і умінь;

3) визначення можливостей і результатів здійснення трудової діяльності через з'ясування профпридатності, психологічної готовності до даного виду праці і відповідальності за його процес та результати;

4) визначення витрачених зусиль і успішність їх реалізації шляхом з'ясування рівня професіоналізму;

5) рефлексивного аспекту, який пов'язаний із самосвідомістю особистості і розумінням партнерів по комунікації в процесі трудової діяльності [2].

Найважливішою формою самореалізації творчого потенціалу фахівця є **авторської системи діяльності (АСД)**. Найвища стадія професійного становлення особистості – професійна майстерність – припускає наявність саме авторської системи професійної діяльності. Водночас справедливе й зворотне твердження про те, що наявність АСД у будь-якого працівника можна розцінювати як показник досягнення ним стадії професійної майстерності.

Авторської системи діяльності (від лат. ауто – я) – це сукупність взаємозалежних елементів і дій, підпорядкованих досягненню максимально можливих поточних і кінцевих результатів, які суб'єкт діяльності формулює для себе. Таким чином, АСД ґрунтується на суб'єктивних уявленнях про те, який результат потрібний працівникові і за допомогою чого його можна одержати. Іншими словами, суть акмеологічної теорії полягає в тому, що кожен зрілий фахівець є творцем авторської системи діяльності. Він самостійно формулює її цілі на основі власної системи цінностей, пов'язаної з професією і якістю вирішення професійних завдань [12].

3. Освітньо-кваліфікаційна характеристика та професіограма в організації підготовки фахівців

На сучасному етапі у практиці підготовки фахівців використовують освітньо-кваліфікаційні характеристики (ОКХ) випускників навчальних закладів.

Згідно Державного стандарту професійно-технічної освіти: «**Освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника професійно-технічного навчального закладу** – є документ, що узагальнює вимоги до професійних знань, уміння, навичок та інших складових компетентності випускника...» [23, с.4]. В ОКХ зазначаються: код і назва професії згідно з державним переліком професій та державним класифікатором професій, відомості про сферу професійного використання випускника, плановий рівень його кваліфікації, узагальнені вимоги до професійних знань, уміння, навичок. Освітньо-кваліфікаційна характеристика розробляється за ступенями професійно-технічної освіти на основі кваліфікаційних характеристик професій, які внесені до державного переліку професій та державного класифікатора професій ДК 003-95. На основі ОКХ визначається зміст освіти для підготовки кваліфікованого робітника.

У системі вищої освіти згідно з "Положенням про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)", затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України в 1998 р., почали розробляти нову нормативну та навчально-методичну документацію щодо регламентації підготовки фахівців з вищою освітою. Серед нормативних документів було названо освітньо-кваліфікаційну характеристику випускника вищого навчального закладу, структура та зміст якої має вигляд галузевого стандарту "ДСТУ 1.5-93. Державна система стандартів України. Загальні вимоги до побудови, викладу і оформлення та змісту стандартів".

Освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника вищого навчального закладу – це документ, який визначає цілі освіти у вигляді системи виробничих функцій, типових задач діяльності та умінь, необхідних для вирішення цих задач [88]. ОКХ також визначає місце фахівця в структурі

господарства і вимоги до його компетентності. Актуальним підходом у підготовці фахівця розглядається саме компетентнісний, основна ідея якого полягає в тому, що результатом освіти повинні бути не окремі знання, уміння та навички, а компетенції, зокрема в оперуванні інформацією, проектуванні та моделюванні своєї діяльності, творчому застосовуванні набутих знань і досвіду у практичній діяльності тощо.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика встановлює вимоги до освітнього рівня і галузеві кваліфікаційні вимоги до соціально-виробничої діяльності, а саме: професійне призначення та умови використання випускників вищих навчальних закладів певної спеціальності та освітньо-кваліфікаційного рівня; освітні і кваліфікаційні вимоги до випускників вищих навчальних закладів; вимоги до атестації освітньої та професійної підготовки випускників вищих навчальних закладів [94].

Освітньо-кваліфікаційна характеристика розробляється спільно відповідними установами, що належать до сфери праці та професійної освіти, Міністерством освіти та науки, Міністерством праці та соціальної політики України, а також міністерствами – замовниками підготовки фахівців. На підставі ОКХ формуються освітньо-професійні програми (ОПП) підготовки фахівців – нормативні документи, у яких визначається термін та зміст навчання, форми державної атестації, встановлюються вимоги до змісту, обсягу й рівня освіти та професійної підготовки.

Але в освітньо-кваліфікаційній характеристиці не достатньо висвітлюються вимоги до наявності у випускника професійно важливих якостей і властивостей особистості, а також творчих здібностей і навичок творчої діяльності, які повинні сприяти формуванню авторської системи діяльності. У професійній підготовці позбавлений цих недоліків професіографічний підхід, який використовує **професіограму** як основу підготовки та діагностики якості фахівців.

Професіограма — це детальний опис особливостей певної професії, у якому подано об'єктивні характеристики професії, розкривається зміст

професійної праці, а також перераховані вимоги до індивідуально-психологічних особливостей працівника.

Професіограми на конкретну професію розробляються за результатами *професіографії* — опису професії з точки зору вимог до людини. Повний опис власне психологічних характеристик та професійно важливих особистісних якостей фахівця є *психограмою*. Психограма є частиною професіограми.

Існують різні підходи до побудови професіограм. У якості основної характеристики може братися до уваги *предмет праці* людини (за Є. Климовим), *мета діяльності*, *засоби* та інші. Професіограми розробляються на основі комплексу методів вивчення професійної діяльності, серед яких: методи збору емпіричних даних (вивчення документації, продуктів діяльності, спостереження, опитування тощо), методи експертних оцінок, аналізу, психологічної діагностики та інші. Virізняють такі основні види професіограм [104, с. 16-17.]:

комплексна професіограма (за К. Платоновим і Ю. Котеловою), де враховується широке коло характеристик, а також указується предмет, мета, спосіб, критерії оцінки результатів та інше;

аналітична професіограма (за Є. Марковою), де розкриваються не окремі характеристики компонентів професії, а узагальнені нормативні показники професії і показники психологічної структури професійної діяльності;

психологічно орієнтована професіограма (за Є. Гарбером), де виділяються поведінка працівника у процесі професійної діяльності, інтегральні утворення особистості працівника, психічні стани тощо;

методична професіограма (за Є. Івановою), де виділяється стратегія змін, що відбуваються у когнітивних, сенсорно-моторних, емоційно-вольових та інших сферах в процесі виконання професійної діяльності суб'єктом праці;

формуюча професіограма, що дозволяє людині осмислити готовність до вибору професії і до майбутньої професійної діяльності.

Процес створення професіограм базується на принципах, які сформулював К. Платонов, і до яких відносяться: комплексність,

цілеспрямованість, особистісний підхід, надійність, диференціація, типізація, перспективність і реальність [39, с. 6].

Професіограма, зазвичай, включає такі розділи:

загальні відомості про професію, у якому зазначено галузь народного господарства, де професія використовується, її коротку історію, соціальне та економічне значення; потребу у кадрах, географію професії, тип підприємства або організації, установи тощо;

виробнича характеристика професії, де вказано мету праці, предмет, засоби праці, основні виробничі операції, умови та організацію праці, а також перелік необхідних професійних знань, умінь і навичок для успішної професійної діяльності з виділенням тих, що визначають професійну майстерність;

санітарно-гігієнічні умови (ступінь важкості й напруженості праці, обмеження за віком і статтю, режим роботи і відпочинку, змінність роботи, завантаженість аналізаторів, несприятливі фактори, медичні протипоказання);

вимоги професії до індивідуально-психологічних особливостей фахівця (психограма). Серед таких вимог основними є такі: типологічні особливості (сила, врівноваженість, рухливість нервових процесів); добова біоритміка, сенсорно-перцептивна сфера, пам'ять (особливості, обсяг), увага (концентрація, розподіл, переключення, стійкість), мислення, інтелект, емоційно-вольова сфера, особистісні якості;

підготовка кадрів: характеристика видів і тривалості професійного навчання, типів навчальних закладів, термінів навчання, необхідні знання із загальноосвітніх предметів, можливості підвищення кваліфікації, перспективи професійного зросту.

З наведеної змістовної структури професіограми видно, що в ній висувається значно ширший комплекс вимог, ніж у освітньо-кваліфікаційній характеристиці. Однак професіографічний підхід не може бути реалізований сьогодні в масовій практиці через відсутність простих та ефективних засобів діагностики всіх параметрів, закладених у професіограмі.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняттям «становлення» та «професійне становлення» особистості.
2. Чому професійне становлення ототожнюється з "професіогенезом»?
3. Які стадії професійного становлення виділив Е. Зеєр?
4. Охарактеризуйте етапи професійного шляху за Є. Климовим.
5. Які етапи включає модель професійного становлення Д. Сьюпера?
6. Сформулюйте визначення «акмеології».
7. Яка історія становлення акмеології як науки та яка її значущість на сучасному етапі?
8. Якби Ви з позицій акмеології аналізували і оцінювали самих себе, то які з притаманних Вам рис Ви назвали б насамперед і чому, а також які «акме» у своєму житті Ви виділили б?
9. Охарактеризуйте завдання акмеології на сучасному етапі та суть акмеологічного підходу у підготовці фахівців.
10. Що може бути показником досягнення працівником стадії професійної майстерності?
11. Дайте визначення освітньо-кваліфікаційній характеристиці випускника ПТНЗ.
12. Проаналізуйте освітньо-кваліфікаційну характеристику випускника ВНЗ за певним напрямом підготовки (на власний вибір за Інтернет ресурсами).
13. Що таке професіограма та психограма? Яка між ними різниця?
14. У чому складність використання професіографічного підходу у підготовці фахівців?
15. Охарактеризуйте професіограму інженера-педагога.
16. Проаналізуйте сучасну літературу щодо проблем професіографічного підходу у підготовці інженерів-педагогів.

1.2. Практичний блок

1. 2. 1 Теми та плани семінарських занять

Семінар 1. Сучасний етап педагогічної науки

План

1. Видатні педагоги ХХ ст.
2. Напрями розвитку зарубіжної педагогіки
3. Ідеї гуманно-особистісної педагогіки та вільного виховання
4. Сучасні освітні технології

Питання для самоперевірки та завдання

1. Підготувати повідомлення про одного із видатних вітчизняних чи зарубіжних педагогів ХХ ст.
2. Охарактеризувати сучасні напрями розвитку зарубіжної педагогіки. Вказати їх особливості та представників.
3. Яка різниця між гуманно-особистісною педагогікою та ідеями вільного виховання?
4. Підготувати презентацію однієї із сучасних технологій навчання (модульного, контекстного, проектного, інтерактивного, проблемного тощо).

Рекомендована література

1. Белова О. К. Педагогічні технології в сучасній освіті: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів інженерно-педагогічних спеціальностей / О. К. Белова, О. Е. Коваленко; Укр. інж.-пед. акад. – Х.: Контраст, 2008. – 148 с.
2. Галузинський В. М., Євтух М. Б. Педагогіка: теорія та історія: навч. посібник. – К.: Вища школа, 1995. – 237 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. – К.: Академвидат, 2004 – 352 с.
4. Кравець В. П. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття. — Тернопіль [б. в.], 1996. – 290 с.

5. Методологічні засади професійної освіти: навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів інженерно-педагогічних спеціальностей / О. Е. Коваленко, Н. О. Брюханова, І. С. Посохова та ін. – Х.: Контраст, 2008. – 120 с.

Семінар 2. Методи науково-педагогічних досліджень

План

1. Науковий апарат педагогічного дослідження
2. Теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, моделювання, аргументація
3. Емпіричні методи дослідження (спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, вивчення документів) та статистичні (методи математичної статистики та якісного аналізу отриманих даних: рейтингування, ранжування, шкалування)
4. Педагогічний експеримент у професійній педагогіці

Питання для самоперевірки та завдання

1. Що включає науковий апарат педагогічного дослідження?
2. Охарактеризуйте теоретичні методи педагогічних досліджень.
3. Складіть анкету на довільну тему для проведення анкетування у групі.
4. Підготуйте питання для інтерв'ю як методу педагогічних досліджень.
5. Які особливості педагогічного спостереження?
6. Які виділяють види та етапи педагогічних експериментів?

Рекомендована література

1. Васильєв І. Б. Професійна педагогіка: конспект лекцій для студентів інженерно-педагогічних спеціальностей. 3-є вид., перероб. – Харків: УПА, 2003. – 51 с
2. Кыверялг А. А. Методы исследования в профессиональной педагогике. – Таллин: Валгус, 1980. – 334 с.
3. Педагогічний експеримент: Навч. посібник для студентів

педагогічних вузів / В. І. Євдокимов, Т. П. Агапова, І. В. Гаврош, Т. О. Олійник. – Харків: ТОВ «ОВС», 2001. – 148 с.

4. Профессиональная педагогика: Учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. / Под ред. С. Я. Батышева, А. М. Новикова. Издание 3-е, перераб. — М.: Изд-во ЭГВЕС, 2010.— 456с.

5. Рудницька О. П., Болгарський А. Г., Свистельнікова Т. Ю. Основи педагогічних досліджень: Навч.-методич. посібник. – К.: Експрес, 1998. – 143 с.

Семінар 3. Суб'єкти педагогічної системи

План

1. Педагогічний процес як система та його підсистеми
2. Учень як суб'єкт педагогічної системи.
3. Особливості педагогічної діяльності.

Питання для самоперевірки та завдання

1. У чому сутність педагогічного процесу як цілісної системи?
2. Скласти схему педагогічного процесу як системи, відобразивши сутність його цільового, змістовного, операційно-діяльнісного, оцінно-результативного компонентів.
3. Педагогічний процес — багатогранне, складне педагогічне явище, яке включає кілька взаємопов'язаних функціональних елементів: навчання, викладання, учіння, самонавчання, виховання, самовиховання тощо. Охарактеризуйте ці елементи.
4. Педагогічний процес реалізується через провідні функції, що діють не відокремлено, а в тісному взаємозв'язку: освітня, виховна, розвивальна. Як взаємодіють ці функції?
5. Чому сучасна педагогіка розглядає учня у центрі педагогічної системи?
6. Чому педагог виступає головною управлінською ланкою педагогічного процесу?

7. Охарактеризуйте педагогічну діяльність як творчу, суспільно визначену, суб'єкт-суб'єктну, мета-діяльність.

Рекомендована література

1. Методологічні засади професійної освіти: навчальний посібник для студентів вищих навч. закладів інженерно-педагогічних спеціальностей / О. Е. Коваленко, Н. О. Брюханова, І. С. Посохова та ін. – Х.: Контраст, 2008. – 120 с.

2. Професійна освіта: словник. навч. посіб. для учнів і пед. працівників проф.-тех. навч. закл. / Укл. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000. – 380 с.

3. Педагогічна майстерність [текст]: підручник / ред. І. А. Зязюн. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К. : Вища школа, 2004. - 422 с.

Семінар 4. Основи побудови професійної кар'єри

План

1. Поняття професійного самовизначення та проектування професійного шляху
2. Сутність та види кар'єри
3. Технології реалізації кар'єри
4. Особливості професійної кар'єри працівників освітньої сфери

Питання для самоперевірки та завдання

1. Охарактеризуйте особливості професійного самовизначення особистості.

2. Як Ви проектуєте для себе професійний шлях?

3. Що, на Вашу думку, забезпечує успіх у здійсненні кар'єри?

4. Назвіть, які особистісні якості мають значення для кар'єрного зросту.

5. Що означає для Вас здійснити кар'єру? Які основні позиції Ви обираєте для себе у визначенні кар'єри?

6. Детально визначте технології реалізації декількох видів кар'єр.

7. У чому полягає створення іміджу, який є вагомим для успішної кар'єри?

Рекомендована література

1. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення: монографія. – К.: Пед. думка, 2012. – 160 с.
2. Кокурн О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Монографія. – К.: ДП "Інформ.-аналіт. агенство", 2012. – 200 с.
3. Методологічні засади професійної освіти: навч. посіб. для студентів вищих навч. закладів інженерно-педагогічних спеціальностей / О. Е. Коваленко, Н. О. Брюханова, І. С. Посохова та ін. – Х.: Контраст, 2008. – 120 с.
4. Психологія праці та професійної підготовки особистості: [навч. посіб.] / під ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки.– Хмельницький: ТУП, 2001. – 330 с.
5. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти / За наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової. – 2-е вид. перероб. та доповн. – К.: Міленіум, 2006. – 368 с.

1. 2. 2 Завдання для самостійного опрацювання

№ з/п	Назва	Рекомендована література
1.	Зв'язок професійної педагогіки з іншими науками	Васильєв І.Б. Професійна педагогіка: конспект лекцій для студентів інженерно-педагогічних спеціальностей. 3-є вид., перероб. – Харків, 2003. – 51 с.
2.	Особливість наукових досліджень у професійній педагогіці.	Теорія і методика професійної освіти [Текст]: навч. посіб. / [З. Н. Курлянд та ін.]; за ред. д-ра пед. наук, проф. З. Н. Курлянд. - К.: Знання, 2012. - 390 с.
3.	Стисла характеристика	1. Професійна освіта: словник. навч.

	структурних та функціональних компонентів ВНЗ.	посіб. для учнів і пед. працівників проф.-тех. навч. закл. / Укл. С.У. Гончаренко та ін.; за ред. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища шк., 2000. – 380 с.
4.	Освітньо-кваліфікаційна характеристика фахівців напрямів підготовки 6.010104 „Професійна освіта” (за напрямками)	1. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика: Монографія / За ред. Н.Г. Ничкало. – Хмельницький: ТУП, 2002. – 334 с.

1. 2. 3 Тести для проведення модульного контролю

Педагогіка – це:

- наука про психічні процеси особистості;
- частина філософії;
- наука про виховання особистості.

Який етап розвитку педагогіки характеризується виникненням перших теоретичних концепцій навчання та виховання в рамках філософії?

- 1, 2, 3, 4.

Хто в період Античності заснував свою школу – Лікей?

- Сократ;
- Платон;
- Арістотель;
- Демокріт.

До педагогів-гуманістів епохи Відродження відноситься:

- А. Августин;
- Е. Роттердамський;
- Ф. Аквінський;
- Я. Коменський.

Виділення педагогіки з філософії і оформлення її в самостійну науку пов'язано з ім'ям:

Г. Песталоцці;
Я. Коменського;
К. Ушинського.

Коли педагогіка сформувалась як окрема наука:

XVII ст., XVIII ст., XIX ст.

Автором „Великої дидактики” є:

Ф. Бекон;
Дж. Локк;
Т. Мор;
Я. Коменський.

Представником реформаторського руху за трудову школу на початку XX ст. був:

Ф. Тейлор;
Г. Кершенштейнер;
М. Монтесорі;
А. Макаренко.

Хто з видатних педагогів одним із перших поставив завдання створення системи ремісничої освіти?

А. Макаренко;
В. Сухомлинський;
К. Ушинський.

Основними категоріями педагогіки є:

знання, уміння, навички;
компетенції, компетентності;
виховання, навчання, освіта;
середовище, соціалізація.

До джерел розвитку сучасної педагогіки не належить:

педагогічна діяльність;
педагогічна спадщина;
педагогічна задача;

передовий педагогічний досвід.

Розрізняють функції педагогічної науки:

комунікативну;
прогностичну;
організаційну.

Професійна педагогіка вивчає:

проблеми професійної підготовки фахівців;
особливості виховання людей з різними вадами розвитку;
закономірності розвитку психіки.

До основних категорій професійної педагогіки належать:

професійне виховання, самовиховання, перевиховання;
професійний розвиток, виховання, самовиховання, перевиховання;
професійне навчання, професійна освіта.

Професійна педагогіка включає:

педагогіку загальноосвітньої школи;
педагогіку вищої школи;
соціальну педагогіку.

Предмет вивчення професійної педагогіки це:

особливості навчання дорослих;
особливості навчання в умовах загальноосвітньої школи;
особливості навчання в умовах вищої школи.

Професійна педагогіка – це галузь педагогічної науки, що вивчає:

закономірності навчання людини;
закономірності розвитку людини;
закономірності навчання людини професії;
закономірності становлення особистості.

Обумовлений суспільним поділом праці вид постійної діяльності, що є джерелом матеріального забезпечення, називається:

спеціалізацією;
професією;

кваліфікацією;
спеціальністю.

Рівень професійної підготовки, який необхідний для виконання конкретних посадових обов'язків , це:

сеціалізація;
спеціальність;
кваліфікація;
атестація.

Результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок, необхідних для професійної діяльності, це:

професійне навчання;
професійна освіта;
професійне виховання.

Спільна діяльність інженера-педагога і учня із засвоєння учнем правил і норм поведінки, а також формування у нього професійно важливих і соціально значущих якостей особистості, є:

професійним навчанням;
професійним вихованням;
професійним становленням;
професійною освітою.

В Україні перелік професій для підприємств, установ та організацій усіх форм власності наведено у:

Професіограмі;
кваліфікаційній характеристиці;
класифікаторі професій;
трудовому кодексі.

Згідно з класифікацією академіка В. Ледньова до першого кваліфікаційного рівня професійної підготовки належать:

некваліфіковані робітники;
фахівці робітничої кваліфікації;

фахівці середньої ланки (техніки);

фахівці вищої ланки (інженери, лікарі, учителі й т. д.).

Показником рівня кваліфікації робітника є його:

розряд;

клас;

категорія;

ступінь.

Здатність працівника кваліфіковано виконувати певний вид роботи у рамках конкретної професії є

компетенція;

компетентність;

кваліфікація;

спеціалізація.

До сучасних філософських напрямів належить:

паразитизм;

прагматизм;

діалектика.

М. Бердяєв, М. Хайдегер, К. Ясперс, А. Камю є представниками:

позитивізму;

біхевіоризму;

екзистенціоналізму;

неотомізму.

Методологічною основою професійної педагогіки є:

філософія;

історія;

психологія.

До спеціальних методів дослідження належить:

метод аналізу результатів письмової роботи;

експеримент;

соціологічний метод.

До загальнонаукових методів дослідження відносяться:

аналіз і синтез;
кінографічний;
хронометраж.

Педагогічний експеримент включає такі етапи:

організаційний;
констатуючий;
основний;
порівняльний.

Незалежною змінною в педагогічному експерименті може бути:

рівень знань;
рівень вихованості;
методи;
оцінки;
рівень вмінь.

Характеристика, на яку здійснюється вплив під час проведення експерименту, називається:

незалежна змінна;
залежна змінна;
констатуюча змінна;
контролююча змінна.

На якому етапі педагогічного експерименту відбувається реалізація розробленої методики дії незалежної змінної?

Контрольному;
констатуючому;
формуючому;
аналітичному.

Ставиться мета, виділяються незалежна і залежна змінні на такому етапі педагогічного експерименту:

контрольному;

констатуючому;
формуючому;
порівняльному.

Контрольні та експериментальні групи визначаються під час такого етапу експерименту:

формуючого;
контрольного;
констатуючого;
початкового.

Яким має бути рівень прояву залежної змінної у контрольних групах в порівнянні з експериментальними на початку експерименту?

Різним;
однаковим.

Що з нижченаведеного може бути залежною змінною у педагогічному експерименті?

Методика;
рівень знань;
засоби навчання.

На якому етапі педагогічного експерименту порівнюються виділені контрольні та експериментальні групи за проявом залежної змінної?

Формуючому;
констатуючому;
контрольному;
підсумковому.

Серед основних методологічних підходів у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях відзначають:

цільний підхід;
дієвий;
цілісний;
якісний.

Найвищою цінністю суспільства, унікальною істотою, здатною до творення власної долі людину визначає:

неопозитивізм;
неотомізм;
екзистенціоналізм.

Основоположником прагматичної педагогіки є:

Я. Коменський;
Д. Дьюї;
А. Камю;
К. Маркс.

Трактує особистість як об'єкт і суб'єкт суспільних відносин:

педагогіка неотомізму;
діалектико-матеріалістична педагогіка;
педагогіка неопозитивізму;
прагматична педагогіка.

Вирішальну роль у розвитку особистості посідають умови життєдіяльності, в яких відбувається оволодіння нею суспільним досвідом. Це принцип методологічного підходу:

цілісного;
особистісного;
діяльнісного;
аксіологічного.

Нелінійність розвитку систем є позицією підходу:

культурологічного;
системного;
синергетичного;
цілісного.

Основними ознаками системи є:

цілісність;
вплив на інші системи;

повна ізолюваність;
оригінальність.

У наукову термінологію поняття “педагогічна система” було введено:

Л. Вікторовою;
Н. Кузьміною;
В. Кушнірем;
А. Киверялгом.

Умови виникнення і функціонування педагогічної системи (ПС) такі:

ПС може існувати лише за наявності педагогів;
ПС існує незалежно від соціальних запитів;
ПС створюється і тоді, коли ще не визначені способи навчання і виховання.

У педагогічній системі структурними компонентами є:

виховання;
навчання;
педагоги.

Навчальна інформація, мета, засоби комунікації, учні (студенти) є такими компонентами педагогічної системи:

функціональними;
структурними;
гностичними;
конструктивними.

До особливостей педагогічної системи не відносяться:

мета виховання, освіти та навчання;
взаємодія із зовнішнім середовищем;
динамічність;
закритість щодо зовнішнього впливу.

Професійно-технічний навчальний заклад як педагогічна система має мету:

забезпечувати опанування громадянами робітничої професії;
здійснювати надання громадянам освітнього рівня „бакалавр”;

надавати бажаним громадянам консультації щодо секретів
робітничої майстерності.

До функцій управління належать:

планування;
розвиток;
навчання.

**Формування професійних намірів, усвідомлений вибір професії є важливим
етапом професійного становлення фахівця, який називається:**

професіоналізація;
оптація;
професійна адаптація;
кваліфікація.

**Формування системи професійних знань, умінь і навичок, а також професійно
важливих і соціально значущих якостей особистості є таким етапом
професійного становлення фахівця:**

оптація;
професійна освіта;
професійна адаптація;
професіоналізація.

**Етап професійного становлення фахівця, коли освоюється нова соціальна
роль, пов'язана із професією, здобувається досвід самостійного виконання
професійної діяльності називається:**

оптація;
професіоналізація;
адаптація;
майстерність.

Детальний опис професії та системи вимог до неї називається:

освітньо-кваліфікаційна характеристика;
професіограма;
кваліфікаційна характеристика;

звіт.

Модель професійного становлення фахівця, яка включає етапи зростання, дослідження, зміцнення кар'єри, збереження досягнутого та спаду, було розроблено:

Д. Сьюпером;

Є. Климовим;

Е. Зеєром.

Людина, яка стає на шлях опанування професії (за Є. Климовим):

оптант;

адаптант;

адепт;

інтернал.

Формування професійної позиції, інтеграція професійно важливих якостей та вмінь у відносно стійкі, кваліфіковане виконання професійної діяльності є:

професіоналізація;

оптація;

адаптація;

майстерність.

Формування авторської системи діяльності відбувається на етапі:

оптації;

адаптації;

професіоналізації;

майстерності.

Сукупність вимог до випускника професійно-технічного навчального закладу, які розроблені на основі кваліфікаційних характеристик професій, і які визначають професійні знання, вміння та навички, називаються:

професіограмою;

освітньо-кваліфікаційною характеристикою;

кваліфікацією;

атестацією.

Найвищою стадією професійного становлення особистості є:

- авторська система діяльності;
- професійна адаптація;
- професійна майстерність;
- професіоналізація.

Сукупність взаємозалежних елементів і дій, підпорядкованих досягненню максимально можливих поточних і кінцевих результатів, які суб'єкт діяльності формулює для себе, є:

- авторською системою діяльності;
- ексклюзивом;
- професіоналізмом;
- закономірною системою.

Закономірності, умови та фактори самореалізації творчого потенціалу людини на шляху досягнення нею найвищих показників у діяльності є предметом:

- акмеології;
- педагогіки.

Опис професії з точки зору вимог до людини є:

- професіограма;
- професіографія;
- психограма.

Освітньо-професійні програми підготовки фахівців формуються на основі:

- професіограм;
- освітньо-кваліфікаційних характеристик;
- психограм.

Змістовий модуль 2. Теоретичні основи і практика підготовки фахівців

2. 1. Теоретичний блок

2. 1. 1 Вища школа у системі освіти України

Розглянуто структуру системи освіти України, зокрема, дошкільну, загальну середню освіту, позашкільну та навчально-виховні заклади цих підсистем. Наголошено на існуючі освітні та освітньо-кваліфікаційні рівні. Проаналізовано систему професійної освіти та її складові – вищу та післядипломну освіту. Детально розглянуто новий Закон «Про вищу освіту», зміни, які ним передбачені, а також особливості перетворень у вищій освіті України в ракурсі Болонського процесу.

План

- 1. Система освіти України та професійна освіта як її складова**
- 2. Вища школа у системі професійної освіти**
- 3. Україна і Болонський процес**

1. Система освіти України та професійна освіта як її складова

Освіта – унікальне явище, яке здійснює значний вплив на всі аспекти існування людини і суспільства. Державна політика в галузі освіти полягає в тому, що Україна визнає освіту пріоритетною сферою соціально-економічного, духовного й культурного розвитку суспільства.

Стратегічний розвиток системи освіти визначає Національна доктрина розвитку освіти України (2002 рік), яка враховує принципи її функціонування.

В Україні Законом України «Про освіту» (стаття 30) встановлюються такі **освітні рівні:**

- дошкільна освіта,
- початкова загальна освіта,
- базова загальна середня освіта,

- повна загальна середня освіта,
- професійно-технічна освіта,
- вища освіта.

Освітній рівень відображає ступінь опанування людиною відповідного змісту освіти. Конституція України (стаття 53) закріплює право громадян України на освіту. Умовою для реалізації цього права є система освіти України.

В Українському педагогічному словнику система освіти тлумачиться як існуюча в масштабі країни структура освітньо-виховних закладів [22, с. 304]. В Законі України „Про освіту” пояснюється, що до системи освіти входять не лише навчальні заклади, але і наукові, науково-методичні і методичні установи, науково-виробничі підприємства, державні і місцеві органи управління освітою та органи самоврядування в галузі освіти (стаття 28) [29].

До державних органів управління освітою належать: Міністерство освіти і науки України, Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, міністерства і відомства, яким можуть бути підпорядковані навчальні заклади, місцеві органи державної виконавчої влади і підпорядковані їм органи управління освітою.

Структура системи освіти включає:

дошкільну освіту;

загальну середню освіту;

позашкільну освіту;

професійно-технічну освіту;

вищу освіту;

післядипломну освіту.

Побудову та діяльність окремих ланок системи визначає законодавство України, а саме: Закони «Про дошкільну освіту» (2001 рік), «Про загальну середню освіту» (1999 рік), «Про позашкільну освіту» (2000 рік), «Про професійно-технічну освіту» (1998 рік), «Про вищу освіту» (2014 рік) та інші.

Дошкільними закладами освіти є:

для дітей віком:

від двох місяців до трьох років – *ясла*,

від двох місяців до шести (семи) років – *ясла-садок*,

від трьох до шести (семи) років – *дитячий садок*;

для дітей віком від двох до семи (восьми) років, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, тривалого лікування та реабілітації – *ясла-садок* – дошкільний навчальний заклад *компенсуючого типу*. Ці заклади поділяються на спеціальні та санаторні;

для медико-соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також для дітей з вадами фізичного та (або) розумового розвитку від народження до трьох (для здорових дітей) та до чотирьох (для хворих дітей) років - *будинок дитини* системи охорони здоров'я ;

для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, дошкільного та шкільного віку, які утримуються за рахунок держави – *дитячий будинок* – дошкільний навчальний заклад *інтернатного типу*;

для дітей віком від двох місяців до шести (семи) років, які перебувають в родинних стосунках і де забезпечуються їх догляд, розвиток, виховання і навчання – *ясла-садок* – дошкільний навчальний заклад *сімейного типу*, а, якщо у дошкільного навчального закладу є групи загального розвитку, компенсуючого типу, сімейні, прогулянкові, – *ясла-садок* – дошкільний навчальний заклад *комбінованого типу*;

для дітей, які відвідують інші навчальні заклади чи виховуються вдома, і які потребують корекції психологічного і фізичного розвитку, оздоровлення – *центр розвитку дитини*.

Сьогодні в Україні функціонує майже 17 тис. дитячих дошкільних закладів, які охоплюють підготовку 62 % дітей [25]. Для усіх дошкільних навчальних закладів є обов'язковим виконання вимог Базового компоненту дошкільної освіти – державного стандарту, що містить норми і положення, які визначають вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті. Дошкільна освіта передбачає всебічний розвиток дитини з раннього віку, адже саме у цей період

закладається основа майбутньої особистості. Завданнями дошкільної освіти є: збереження та зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини; виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля [28].

В свою чергу **загальна середня освіта** має на меті забезпечити всебічний розвиток школяра, виявити та розвивати його нахили та здібності протягом усіх років навчання у школі. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Систему загальної середньої освіти становлять навчальні заклади, що надають повну загальну середню освіту. Закон України «Про загальну середню освіту» визначає, що до загальноосвітніх навчальних закладів належать:

школа I-III ступенів та спеціалізована школа (школа-інтернат) I-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів;

гімназія (гімназія-інтернат) – навчальний заклад II-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю;

колегіум (колегіум-інтернат) – навчальний заклад II-III ступенів філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілю;

ліцей (ліцей-інтернат) – навчальний заклад III ступеня з профільним навчанням та допрофесійною підготовкою (може надавати освітні послуги II ступеня, починаючи з 8 класу);

школа-інтернат I-III ступенів – навчальний заклад з частковим або повним утриманням за рахунок держави дітей, які потребують соціальної допомоги;

спеціальна школа (школа-інтернат) I-III ступенів – навчальний заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;

санаторна школа (школа-інтернат) I-III ступенів – навчальний заклад з відповідним профілем для дітей, які потребують тривалого лікування;

школа соціальної реабілітації – навчальний заклад для дітей, які потребують особливих умов виховання (створюється окремо для хлопців і дівчат);

вечірня (змінна) школа II-III ступенів – навчальний заклад для громадян, які не мають можливості навчатися у школах з денною формою навчання;

навчально-реабілітаційний центр – навчальний заклад для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними вадами розвитку.

Система загальної середньої освіти в Україні має у своєму складі, за даними Державної служби статистики, станом на початок 2014-2015 навчального року 17600 загальноосвітні навчальних закладів, у яких навчається понад 37,5 млн. учнів, працює 454 тис. вчителів (Інформація надана без врахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя) [26]. Для цих навчальних закладів є обов'язковим додержання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти.

Серед завдань загальної середньої освіти: виховання громадянина України, формування особистості учня, розвиток його здібностей і обдарувань, наукового світогляду, формування в учня почуття власної гідності, відповідальності перед законом, свідомого ставлення до обов'язків, до свого здоров'я, шанобливого ставлення до родини, народних традицій і звичаїв, мови, національних цінностей, підготовка до подальшої освіти і трудової діяльності.

Важливу роль у розвитку особистості відіграє і **позашкільна освіта**, яка є складовою структури системи світи і спрямована на розвиток здібностей, талантів дітей, учнівської та студентської молоді, задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні.

До позашкільної освіти належать:

позашкільні навчальні заклади, до яких відносяться палаци та будинки дитячої творчості, центри і станції юних техніків, юних натуралістів, юних туристів, дитячі спортивні школи, дитячі залізниці, дитячі пароплавства, дитячі бібліотеки та інші заклади;

загальноосвітні навчальні заклади як центри позашкільної освіти у позаурочний та позанавчальний час;

гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання;

клуби та об'єднання за місцем проживання,

культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші навчальні заклади, установи;

фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти;

відповідні органи управління позашкільною освітою і науково-методичні установи [30].

Система професійної освіти є складовою системи освіти України. Вона має бути гнучкою і відкритою для взаємодії з різними соціальними системами.

Мета професійної освіти: задоволення потреб особистості, суспільства і держави в освітніх послугах з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації різних категорій населення з урахуванням вимог ринку праці; забезпечення рівного доступу до якісної і безоплатної первинної професійної освіти; підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації фахівців; формування творчої, духовно багатой особистості з урахуванням її потреб, інтересів і здібностей.

У цій системі здійснюється допрофесійна підготовка, професійна підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації, професійне навчання персоналу на виробництві та навчання безробітних громадян.

Система професійної освіти – це сукупність закладів професійно-технічної й вищої освіти, навчально-виробничих об'єднань, а також наукових, науково-методичних і методичних організацій, включаючи органи управління ними.

Структура професійної освіти включає:

- професійно-технічну освіту;
- вищу освіту;

- післядипломну освіту;
- самоосвіту.

Відповідно до ст. 30 Закону України "Про освіту" в Україні встановлюються наступні **освітньо-кваліфікаційні рівні та ступені**, які здобуваються у системі професійної освіти:

- кваліфікований робітник;
- молодший спеціаліст;
- молодший бакалавр;
- бакалавр;
- магістр;
- доктор філософії;
- доктор наук.

Науковими ступенями є: доктор філософії, доктор наук.

Вчені звання: старший дослідник, доцент, професор [29].

Вся система професійної освіти України складається з двох основних підсистем: системи професійно-технічної освіти й системи вищої освіти.

Професійно-технічна освіта покликана допомогти здобути робітничу професію або підвищити уже здобуду професійну кваліфікацію, а вища освіта дає змогу отримати освітньо-кваліфікаційний рівень відповідно до інтересів та покликання студентів починаючи від п'ятого кваліфікаційного рівня Національної рамки кваліфікацій.

Важливе завдання перед системою освіти України визначено тезою: **«Навчання впродовж усього життя людини»**. Ринок праці швидко змінюється, що вимагає вдосконалення освіти та професійної підготовки особи або отримання нею іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду. Цю важливу функцію має виконувати **система післядипломної освіти**.

Згідно зі статтею 47 Закону України "Про освіту", *післядипломна освіта* включає:

- спеціалізацію,*

перепідготовку для тих, хто має первинну професійну підготовку, підвищення кваліфікації, стажування.

Формами післядипломної освіти визначено:

професійне навчання працівників робітничим професіям;

асистентура-стажування (є основною формою підготовки науково-педагогічних, творчих і виконавських фахівців мистецького спрямування);

інтернатура є обов'язковою формою первинної спеціалізації осіб за лікарськими та провізорськими спеціальностями для отримання кваліфікації лікаря-спеціаліста або провізора-спеціаліста;

лікарська резидентура є формою спеціалізації лікарів-спеціалістів за певними спеціальностями для отримання кваліфікації лікаря-спеціаліста;

клінічна ординатура є формою підвищення кваліфікації лікарів-спеціалістів.

Післядипломна освіта здобувається в академіях, інститутах післядипломної освіти, професійно-технічних навчальних закладах, відповідних структурних підрозділах вищих навчальних закладів, наукових, навчально-наукових установах у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

2. Вища школа у системі професійної освіти

Систему вищої освіти України становлять:

- 1) вищі навчальні заклади всіх форм власності;
- 2) рівні та ступені (кваліфікації) вищої освіти;
- 3) галузі знань і спеціальності;
- 4) освітні та наукові програми;
- 5) стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти;
- 6) органи, що здійснюють управління у сфері вищої освіти;
- 7) учасники освітнього процесу [27].

На початок 2014–2015 навчального року мережа вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації налічувала 664 заклади. Сьогодні в системі вищої освіти України функціонують 175 університетів, 54 академії, 66 інститутів, 1 консерваторія. У 2014-2015 навчальному році контингент студентів вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації та форм власності становив понад 1689 тисяч осіб [15]. За кількісним показником – охоплення вищою освітою – Україна перебуває в числі перших 10-15 країн світу [108].

В останні роки було удосконалено систему прийому молоді до вищих навчальних закладів, зокрема, запроваджено у 2008 році обов'язкове зовнішнє незалежне оцінювання, що відрізало можливість для більшості зловживань на етапі вступу абітурієнтів для отримання освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр, запроваджено Єдину державну електронну базу з питань освіти. Також проводиться активна робота над створенням державних стандартів вищої освіти, зорієнтованих на визначення рівня компетентності випускника. Впроваджено Національну систему рейтингового оцінювання діяльності вищих навчальних закладів України як інструмент моніторингу якості освіти та освітніх послуг. Розширюється участь вищих навчальних закладів України у програмах ЄС з обміну студентів і викладачів, щорічно за кордон відряджаються на навчання та стажування понад 4000 осіб, а також зростає кількість іноземних студентів, які здобувають вищу освіту в Україні.

Не дивлячись на велику кількість навчальних закладів та значне охоплення громадян вищою освітою, а також певними зрушеннями в системі вищої освіти, є очевидними проблеми у цій системі. На їх вирішення спрямований новий закон «Про вищу освіту», який був ухвалений парламентом 1 липня 2014 року та Проект Стратегії реформування вищої освіти в Україні до 2020 року.

В країнах Західної Європи переважна більшість людей, що мають вищу освіту, – бакалаври. Але у нашій країні панує думка, що для вищої освіти потрібно вчитися, щонайменше, п'ять років. Бакалавр – випускник ВНЗ з вищою освітою і зовсім не обов'язково всім студентам отримувати диплом

магістра. За старим законом бакалавр – це базова вища освіта, спеціаліст та магістр – повна вища освіта. За новим Законом «Про вищу освіту» визначаються **рівні вищої освіти, а саме:**

початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти (відповідає п'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій);

перший (бакалаврський) рівень (відповідає шостому рівню);

другий (магістерський) рівень (відповідає сьомому рівню);

третій (освітньо-науковий) рівень (відповідає восьмому рівню);

науковий рівень (відповідає дев'ятому рівню).

Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої (освітньо-професійної чи освітньо-наукової) або наукової програми. Це є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти:

1) молодший бакалавр;

2) бакалавр;

3) магістр;

4) доктор філософії;

5) доктор наук.

Зазначені освітньо-професійні ступені здобуваються на певному рівні вищої освіти і присуджуються вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить певну кількість кредитів Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (далі – кредит ЄКТС), наприклад, програма молодший бакалавра – 90-120 кредитів ЄКТС, бакалавра – 180-240, магістра – 90-120, доктора філософії – 30-60.

Кредит ЄКТС – одиниця вимірювання обсягу навчального навантаження здобувача вищої освіти, необхідного для досягнення визначених (очікуваних) результатів навчання. Обсяг одного кредиту ЄКТС становить 30 годин (раніше було 36 годин). Навантаження одного навчального року за денною формою навчання становить, як правило, 60 кредитів ЄКТС [27].

Доктор філософії – це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на основі ступеня магістра в результаті успішного виконання здобувачем відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді. Особа має право здобувати ступінь доктора філософії під час навчання в аспірантурі (ад'юнктурі) або поза аспірантурою. Навчання в аспірантурі має стати навчанням за програмою і навчальним планом, а не просто, як було раніше, спільною працею аспіранта і його наукового керівника. Нормативний строк підготовки доктора філософії в аспірантурі (ад'юнктурі) становить чотири роки.

Доктор наук – це другий науковий ступінь, що здобувається особою на основі ступеня доктора філософії і присуджується спеціалізованою вченою радою вищого навчального закладу чи наукової установи за результатами публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії, або статей.

Вищі навчальні заклади отримали право остаточного присудження наукових ступенів, що не потребуватиме затвердження у Міністерстві освіти і науки України. Але, звичайно, підвищуються вимоги до спеціалізованих Вчених рад. Суттєво посилено антиплагіатні норми і відповідальність за них. Дисертації осіб, які здобувають ступінь доктора філософії та доктора наук, а також відгуки опонентів оприлюднюються на офіційних веб-сайтах відповідних вищих навчальних закладів (наукових установ), щоб унеможливити плагіат.

В Україні новим Законом про вищу освіту встановлюються такі типи вищих навчальних закладів:

1) університет – багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії);

2) академія, інститут – галузевий вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати

підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями;

3) коледж – галузевий вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступенів молодшого бакалавра та/або бакалавра, також має право здійснювати підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста.

Університету, академії, інституту незалежно від форми власності відповідно до законодавства може бути надано статус національного, а національному вищому навчальному закладу, що забезпечує проривний розвиток держави в певних галузях знань, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, має визнані наукові здобутки, може надаватися статус дослідницького університету.

Вищий навчальний заклад діє на підставі власного статуту. Діяльність вищого навчального закладу провадиться на принципах: автономії та самоврядування; розмежування прав, повноважень і відповідальності засновника (засновників), державних органів та органів місцевого самоврядування, органів управління вищого навчального закладу та його структурних підрозділів; поєднання колегіальних та єдиноначальних засад; незалежності від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів).

Основними структурними підрозділами вищого навчального закладу є факультети, кафедри, а також ВНЗ зобов'язаний мати у своєму складі бібліотеку, бібліотечний фонд якої повинен відповідати вимогам стандартів освітньої діяльності. Факультет об'єднує не менш як три кафедри та/або лабораторії, які у сукупності забезпечують підготовку не менше 200 здобувачів вищої освіти денної форми навчання. Кафедра – це базовий структурний підрозділ ВНЗ, що провадить освітню, методичну та/або наукову діяльність за певною спеціальністю (спеціалізацією) чи міжгалузевою групою спеціальностей, до складу якого входить не менше п'яти науково-педагогічних

працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менш як три з них мають науковий ступінь або вчене (почесне) звання.

Структурними підрозділами вищого навчального закладу також можуть бути: навчально-наукові інститути, науково-дослідні та інші інститути, дослідні станції, конструкторські бюро, відділи аспірантури і докторантури, навчально-виробничі комбінати, експериментальні підприємства інші підрозділи, що забезпечують практичну підготовку фахівців певних спеціальностей та/або проводять наукові дослідження, підготовчі відділення, підрозділи перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, інститути післядипломної освіти тощо.

Безпосереднє управління діяльністю вищого навчального закладу здійснює його керівник (ректор, президент, начальник, директор тощо). Запроваджено новий механізм виборів ректорів вищих навчальних закладів (участь всього викладацького складу та частини студентів у голосуванні). Міністерство лише фіксуватиме факт вибору. Для ректорів, деканів і завідуючих кафедрами прописано обмеження перебування на посаді – не більше двох термінів по 5 років.

Освітній процес у вищому навчальному закладі здійснюється на основі «Положення про організацію освітнього процесу», яке затверджується вченою радою ВНЗ. В статті 48 Закону «Про вищу освіту» зазначено, що мовою викладання у ВНЗ є державна мова, хоча можна одну чи декілька дисциплін викладати іноземними мовами.

У вищих навчальних закладах здобувається освіта за очною (денною, вечірньою) та заочною (дистанційною) формами, які можуть поєднуватися.

Освітній процес у вищих навчальних закладах здійснюється за такими **формами**: навчальні заняття, самостійна робота, практична підготовка, контрольні заходи.

Основними **видами навчальних занять** у вищих навчальних закладах є: 1) лекція; 2) лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття; 3) консультація.

Вищезгаданим Законом передбачено створення *Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти*. Раніше аналогом такого органу були Вища акредитаційна комісія (ВАК), а згодом, Державна акредитаційна комісія (ДАК), Акредитаційна комісія. На Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти Міністерство освіти і науки перекладає питання ліцензування, акредитації спеціальностей, розробку положень про наукові ступені, спецради та інше. Передбачається, що ця структура буде впливати на якість освіти, здійснюючи контроль, оскільки в її складі будуть представники роботодавців, ВНЗ, наукових, громадських організацій, студентства.

В основі нового Закону України «Про вищу освіту» – ідея університетської автономії, насамперед, в академічній, організаційній та фінансовій сферах. Закон надає громадськості більше важелів для контролю за діяльністю ВНЗ. Університети впроваджуватимуть внутрішній публічний моніторинг якості, його результати будуть розміщені на сайтах університетів. Українські ВНЗ зможуть вільно наймати випускників та професорів закордонних університетів, тому що нарешті законодавством передбачається механізм нострифікації (визнання) іноземних дипломів. Вчена рада окремого університету матиме право розглянути і вирішити це питання. Державні ВНЗ зможуть розміщувати власні надходження від своєї освітньої, наукової та навчально-виробничої діяльності на рахунках установ державних банків, що розширить фінансові можливості навчальних закладів.

Зменшено кількість годин навчального навантаження викладачів на одну ставку з 900 год. до 600 год. Завдяки цьому викладачі зможуть більше уваги приділяти науковим дослідженням і підготовці навчально-методичних матеріалів.

З 2016 року запроваджується новий механізм електронного вступу до ВНЗ: автоматичного розміщення місць державного замовлення. Це нововведення може стати ефективним механізмом зменшення корупції при вступі. Прийом на навчання до вищих навчальних закладів здійснюється на конкурсній основі, як і раніше, з використанням зовнішнього незалежного

оцінювання результатів навчання, здобутих на основі повної загальної середньої освіти.

Інформація про видані дипломи вноситься вищими навчальними закладами до Єдиної державної електронної бази з питань освіти, яка включає Реєстр вищих навчальних закладів, Реєстр документів про вищу освіту та Реєстр сертифікатів зовнішнього незалежного оцінювання.

3. Україна і Болонський процес

“Болонським процесом” в останні роки прийнято називати діяльність європейських країн, яка спрямована на те, щоб зробити узгодженими системи вищої освіти цих країн.

Італійський Болонський університет дав назву цьому потужному інтеграційному процесу в освіті не випадково. Це – найстаріший європейський університет, який був заснований у 1088 році. З нагоди 900-річчя Болонського університету у 1988 році на урочистостях ректори 430 вищих навчальних закладів Європи прийняли Велику Хартію Університетів. Серед ректорів були і з України керівники Харківського імені В. Каразіна та Дніпропетровського університетів. У Хартії підкреслювалося, що в сучасному світі університети мають відігравати роль центрів культури, знань, досліджень. Також визначались основні загальноєвропейські принципи розвитку університетів та механізми їх реалізації.

Потім у 1997 році була прийнята Лісабонська конвенція про визнання кваліфікацій, що стосуються вищої освіти в європейському регіоні, у 1998 р. – Сорбонська декларація, яку підписали міністри Франції, Німеччини, Італії і Великої Британії, і яка була спрямована на гармонізацію національних систем вищої освіти.

19 червня 1999 року у Болонському університеті свої підписи під Декларацією про узгоджені дії щодо розвитку сучасної вищої школи і пошуку загальноєвропейських вимірів у вирішенні спільних проблем вищої освіти поставили представники 29 країн Європи. Основний зміст цієї декларації

полягає у тому, що країни-учасниці зобов'язалися привести свої освітні системи у відповідність певному єдиному стандарту. У той же час трансформація освіти не вимагає її уніфікації.

Болонський процес, стратегічною метою якого є створення Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), – один з інструментів не лише інтеграції в Європі і в Європу, а й інструмент загальної світової тенденції нашого часу – глобалізації. Європейська спільнота має намір зробити внесок в якісну освіту шляхом заохочення країн-учасниць до сприяння підвищенню якості власної освіти.

Основні завдання Болонського процесу: введення триступеневої системи вищої освіти (перший передбачає одержання ступеня бакалавра, другий – магістра, третій – доктора філософії); навчання впродовж життя, можливість поєднувати освіту і навчання; гарантія рівних можливостей в отриманні освіти; формування системи контролю якості освіти; розширення мобільності студентів і викладачів; запровадження спільних навчальних програм та визнання навчання і ступенів, отриманих в інших країнах; забезпечення працевлаштування випускників та привабливості і якості європейської системи освіти.

У травні 2001 року на Конференції міністрів європейських країн в Празі було прийнято рішення щодо створення Групи супроводу Болонського процесу та визначено стратегії подальшого розвитку Болонського процесу – сприяння навчанню впродовж життя. На наступних конференціях обговорювались проміжні досягнення Болонського процесу, пріоритети розвитку європейської вищої освіти.

У 2005 р. міністр освіти України С. Ніколаєнко на конференції в норвезькому місті Бергені підписав Болонську декларацію, чим було взято зобов'язання стандартизувати систему вищої освіти нашої країни за європейськими нормами. Після приєднання України до Болонського процесу, в системі вищої освіти було зроблено важливі кроки із реалізації його положень. Було затверджено «План дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та

її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року». Україна підтвердила свої зобов'язання відносно координації своїх дій у рамках Болонського процесу та визначила завдання модернізації системи вищої освіти, системи та структури кваліфікацій; удосконалення змісту вищої освіти та організації навчального процесу; підвищення ефективності та якості вищої освіти; міжнародного визнання документів про вищу освіту; зміцнення позицій вищих навчальних закладів України на європейському та світовому ринку освітніх послуг та досягнення їх рівноправності в європейському і світовому співтоваристві [86].

Але через політичні чвари в українському суспільстві на появу нового закону «Про вищу освіту», який би на законодавчому рівні закріпив реформи у вищій школі, чекали майже десять років.

На сьогодні 46 європейських країн є учасниками Болонського процесу. На шляху входження України в Європу співпраця з європейцями у сфері освіти є одним із пріоритетів нашої країни. Участь вищої освіти України в Болонських перетвореннях має бути спрямована на її розвиток і модернізацію, а також на збереження кращих національних традицій, підвищення стандартів якості освіти. Стратегічні напрями модернізації освіти України визначаються як утвердження в суспільстві розуміння пріоритетності освіти та виховання особистості, здатної до ефективної життєдіяльності у двадцять першому столітті.

У вищих навчальних закладах України новим Законом «Про вищу освіту» запроваджена трициклова система навчання (бакалавр – магістр – доктор філософії). Загальноприйнятою моделлю циклової підготовки у європейському просторі вищої освіти є комбінація програм першого та другого циклів у співвідношенні – 180+120 кредитів ЄКТС (3+2 роки).

В Україні, як і в більшості країн-учасниць Болонського процесу, запроваджено ЄКТС (Європейську кредитно-трансферну систему), яка ґрунтується на визначенні навчального навантаження здобувача вищої освіти,

необхідного для досягнення визначених результатів навчання, та обліковується у кредитах ЄКТС, і яка забезпечує прозорість програм навчання.

Впровадження системи навчальних кредитів вимагає збільшення часу на самостійну роботу студентів. В окремих країнах навчальне навантаження містить в собі 50 і більше відсотків самостійної роботи студентів. Це стимулює оновлення змісту навчання, більшу відповідальність студентів. Студенти повинні вміти самостійно навчатися, сприймати зміни і творити їх. Оцінювання навчальних досягнень студентів узгоджується з європейською системою оцінок.

Визначення змістових модулів навчання з кожної дисципліни, узгодження кредитних систем оцінювання досягнень студента є основою для вільного переміщення студентів, викладачів, менеджерів освіти та дослідників на теренах Європи, тобто академічної мобільності, яка передбачає можливість навчання студентів семестр або рік у закордонному навчальному закладі, перехід від однієї програми навчання до іншої, отримання академічних кредитів у вищих навчальних закладах інших країн.

Негативними факторами, що перешкоджають успішному впровадженню Болонського процесу в Україні є: надлишкова кількість навчальних напрямів і спеціальностей, недостатнє визнання в українському суспільстві “бакалавра” як кваліфікаційного рівня, його незатребуваність вітчизняною економікою та інше.

Міністерством освіти і науки особлива увага приділяється тому, щоб кожен університет, поряд із врахуванням загальних рекомендацій та порад міністерства для всіх університетів України, формував своє власне освітнє середовище, культуру організації навчання, культуру викладачів і студентів, оцінювання навчальних досягнень студентів, забезпечення якості підготовки майбутніх фахівців та науково-педагогічних працівників.

Інтеграція системи вищої освіти України в ЄПВО сприятиме:

- забезпеченню якості вищої освіти;
- визнанню періодів і термінів підготовки у ЄПВО та інших регіонах світу;

- мобільності студентів, викладачів, наукових працівників;
- забезпеченню справедливого доступу до вищої освіти;
- зміцненню позицій українських університетів на національному, європейському і світовому ринках праці та ринку освітніх послуг.

Для досягнення кінцевої мети Болонського процесу — побудови єдиного освітнього простору — потрібен контроль якості освіти. Обовязковою вважається наявність внутрішніх та зовнішніх державних і громадських систем контролю якості освіти. До них передусім відносять ліцензування або акредитацію. Розвиток міжнародного співробітництва в рамках Болонського процесу дозволить залучити до цієї праці іноземних експертів і позитивно вплине на якість підготовки в українських вищих навчальних закладах.

Участь України в Болонському процесі є поштовхом до об'єднання інтелектуальних зусиль громадськості з метою модернізації національної системи освіти, яка є гарантом свободи і безпеки нації.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть освітні рівні, які визначені в Україні.
2. Що входить до структури системи освіти України?
3. Охарактеризуйте дошкільну систему освіти.
4. Які навчальні заклади має у своєму складі система загальної середньої освіти України?
5. Що відноситься до позашкільної освіти?
6. Що включає структура професійної освіти?
7. Які освітньо-кваліфікаційні рівні та ступені визначені Законом України "Про освіту"?
8. Назвіть наукові ступені та вчені звання.
9. Як Ви розумієте тезу «Навчання впродовж усього життя людини»?
10. Що включає післядипломна освіта? Які визначені форми післядипломної освіти?
11. Охарактеризуйте систему вищої освіти України на сучасному етапі.

12. Які новації вводить новий Закон України «Про вищу освіту»?
13. Які типи вищих навчальних закладів встановлюються новим Законом «Про вищу освіту»?
14. Як Ви розумієте ідею університетської автономії?
15. У чому суть Болонського процесу?
16. Виділіть здобутки України у Болонському процесі, а також нагальні проблеми, які потребують вирішення.

2. 1. 2. Досвід підготовки кваліфікованих робітників

Розглянуто питання історії професійної підготовки робітничих кадрів в Україні. Проаналізовано основні періоди становлення вітчизняної системи професійно-технічної освіти та особливості навчальних закладів у ці періоди. Надана характеристика основних складових системи професійно-технічної освіти у другій половині XIX ст. - протягом XX ст., особливо у радянській час. Також висвітлено основні аспекти у розбудові професійно-технічної освіти у незалежній Україні.

План

- 1. Зародження та періодизація професійної освіти. Перші форми професійного навчання**
- 2. Розвиток професійної освіти в Україні в кінці XIX ст. - на початку XX ст.**
- 3. Підготовка робітників у радянській Україні з 20-х років XX ст.**
- 4. Розбудова професійно-технічної освіти у незалежній Україні**

1. Зародження та періодизація професійної освіти. Перші форми професійного навчання

Вивчення розвитку професійної освіти необхідне не тільки для встановлення генезису та визначення провідних тенденцій, закономірностей, але і для виявлення актуальних проблем, попередження помилок.

Сама назва *«професійно-технічна освіта»* прийнята з 1959 року. З кінця XVIII до початку XIX ст. це була *нижча професійна освіта*, потім в 1929-1940 роках – *підготовка робітників у галузях виробництва*, в 1940-1959 роках – *державні трудові резерви СРСР*.

Історії розвитку системи професійної підготовки робітничих кадрів присвячено публікації та фундаментальні праці А. Веселова, М. Пузанова і Г. Терещенка, І. Лікарчука, Н. Ничкало, О. Коханко та багатьох інших дослідників. Вперше періодизацію історії професійної підготовки робітничих кадрів було розроблено А. Веселовим у 1961 р. [13, с. 9], її починає автор з 1917 р. Першу періодизацію історії професійно-технічної освіти України визначили М. Пузанов та Г. Терещенко в 1980 р. [100, с. 4-5], розпочинаючи її з початку XIX ст. Систематизоване обґрунтування етапів розвитку професійної підготовки робітничих кадрів протягом 1969-1994 років подано у дисертаційному дослідженні О. Коханко [52].

Уточнення періодизації історії розвитку системи професійної підготовки робітників в Україні зробив І. Лікарчук [62; 63], який вважає, що розпочинати відлік потрібно з кінця 80-х років XIX століття.

Зміна етапів розвитку системи підготовки кваліфікованих робітників обумовлена закономірностями розвитку економіки, потребами матеріального, соціального, духовного життя суспільства, логікою розвитку самої системи підготовки фахівців за робітничими професіями.

Спираючись на дослідження І. Лікарчука, можна окреслити наступні **періоди професійно-технічної освіти України:**

1. 80-ті роки XIX ст. - 1920 р. — система професійної освіти України як складова системи Росії;
2. 1920 - 1929 рр. – створення і становлення української системи нижчої професійної освіти. Період закінчується прийняттям урядових та партійних рішень про уніфікацію освітньої системи України;
3. 1929 - 1940 рр. – підготовка робітничих кадрів була підпорядкована господарським наркоматам;

4. 1940 - 1959 рр. – створення системи державних трудових резервів, яка забезпечувала потреби народногосподарського комплексу країни у кваліфікованих робітничих кадрах;

5. 1959 - 1991 рр. – затвердження єдиного типу закладів освіти, де здійснювалася підготовка робітничих кадрів, – середніх профтехучилищ; перехід до єдиних навчальних планів та програм; інтеграція професійно-технічної і народної освіти в єдину систему;

6. з 1991 року – після проголошення незалежності України розробляється власний шлях розбудови системи професійно-технічної освіти, відбувається її адаптація до ринкової економіки, приймається Закон «Про професійно-технічну освіту».

I. Лікарчук [62] також стверджує, що підвалини професійної освіти, як організованої системи підготовки кваліфікованих фахівців було закладено ще в часи Київської Русі, коли Ярослав Мудрий при Софії Київській в XI ст. заснував школу перекладачів і переписувачів. На Русі склалися такі форми професійного навчання: *домашня, обшинна, монастирська і державна*.

Перші дві форми ґрунтуються на традиції передачі підростаючому поколінню обшинного і сімейного соціально-трудоного і побутового історично накопиченого досвіду. В умовах замкненого домашнього господарства селянин володів біля 200 професійними уміннями, тобто був універсалом у своїй справі і цей універсалізм необхідно було передати нащадкам [37, с. 27-40].

Продуктивнішою була обшинна система професійного навчання, усередині якої почала з'являтися роздрібнена спеціалізація ремесел. За предметним принципом працювали та навчалися лучники, ножівщики, гудзикарі тощо.

Монастирі були складними багатопрофесійними господарствами, тому мали потребу в постійному відтворенні кадрів. З'являються монастирські школи. Ігумен Києво-Печерського монастиря Феодосій 1068 р. вперше запровадив для ченців обителі Студитський статут (складений 798 р. візантійським богословом Федором Студитом), за яким передбачалося

навчання монахів грамоти. Ганна Всеволодівна, онука Ярослава Мудрого, з 1086 р. – монахиня Андріївського монастиря у Києві, заснувала при ньому школу для приблизно 300 дівчаток, де навчали грамоті, співу, шиттю та іншим ремеслам, що для середньовічної Європи було незвичним явищем. Головною професією в той час була професія «книгаря», оскільки грамотність людини вважалася промислом, ремеслом.

В цілому, у Київській Русі існувало три типи шкіл: палацова школа підвищеного типу (державний навчальний заклад, що утримувався за рахунок князя); школа “книжого вчення” (для підготовки священників); світська (приватна) школа домашнього навчання (переважно для купецького й ремісничого населення міст). Школи організовувалися за грецьким зразком. Виходячи з державних потреб, у давньоруських школах вивчали основи письма, читання, рахунку, співів, музику, поезику, риторіку, іноземні мови (передусім грецьку й латинську) [37, с. 27-40].

Традиції професійної підготовки молоді ремісничих цехів українського середньовіччя (XII-XVIII ст.) із досить розвинутою системою індивідуального учнівства продовжилися у козацькому суспільстві та на Слобожанщині у другій половині XV-XVIII ст. Середньовічний майстер передавав своєму учневі знання та вміння, якими він володів.

Нові тенденції у розвитку ремесла визначили актуальність вузькоспеціальної підготовки. У цих умовах відбувається становлення інституту ремісничого учнівства. Воно могло бути різним: домашнім (у своїй родині чи «у людях»), або в майстерні шляхом довгострокового чи короткострокового навчання за індивідуальною або груповою формами. Учніство залишалося основною формою професійної підготовки молоді аж до XVIII ст.

Деякі науковці, зокрема А. Батишев, вважають днем народження професійно-технічної освіти **10 січня 1701 року**, пов'язуючи цю дату зі створенням з ініціативи царя Петра I першої професійної – артилерійської – школи у Москві. 24 січня 1701 р. у Москві була заснована школа математичних

і навігаційних наук для підготовки матросів, інженерів, артилеристів, учителів, писарів, геодезистів, майстрових та ін. У 1707 р. – аптекарська і хірургічна школи, у 1710 р. – навігаційна школа. Створення артилерійської школи у Москві й будівництво інших шкіл стало новим етапом підготовки кадрів, що ознаменувало становлення і розвиток державної системи професійної освіти.

Сподвижники Петра І В. Татаринцев і В. Геннін створили систему державних горнозаводських шкіл и розробили перші «регламенти» – документи з організації і методики навчання мистецтвам, ремеслам і вихованню майбутніх робітників. Видатний діяч епохи цариці Катерини II І. Бецкой запропонував систему станових закладів. В написаному ним разом із професором Московського університету А. Барсовим «Генеральному плані Московського виховного будинку» викладена програма підготовки для держави вмілих майстрів, що володіють високою моральністю і практичною навченістю.

У державному професійному навчанні, що організовувалося за наказами, науковці виділяють кілька напрямів:

ремісниче навчання, пов'язане зі створенням палат майстрів, які виконували найрізноманітніші царські замовлення на виготовлення зброї, іконопису і живопису, ювелірних виробів;

підготовка адміністративного апарату – піддячих;

навчання «лікарських учнів», що було єдиною формою медичної освіти у Росії до XVIII століття [37].

Державні професійні школи для підготовки робітників і фахівців необхідної кваліфікації почали створюватися не тільки у Москві, але й у різних регіонах тогочасної Росії, до складу якої входила більша частина України. *В Україні перша реміснича школа почала працювати у 1804 р.у м. Чернігові.* Також були відкриті Кременчуцьке землемірне училище (1807), Херсонське училище торговельного мореплавства (1834), яке готувало штурманів, шкиперів і суднобудівників, Головне училище садівництва в Одесі (1844), Харківське землеробське училище (1851), кілька фельдшерських шкіл.

Професійні навчальні заклади спочатку відкривалися без чітко визначеної системи. З 1869 р. на території України було дозволено приватним особам відкривати технічні школи після погодження з відповідним державним міністерством та губернатором. Так, у 1873 р. було відкрито школу штейгерів (майстрів рудних робіт) у Лисичанську; в 1878 р. – гірниче училище в Горлівці; у 1880 р. – Портову ремісничу школу в Миколаєві.

Видатний педагог К. Ушинський (1824-1870) у статтях «Учні ремісничі в Петербурзі», «Недільні школи», «Необхідність ремісничих шкіл в столицях» дав оцінку існуючій на той час системі ремісничого учнівства і обґрунтував такі функції ремісничої освіти нового типу: економічні (приведення ремесла у відповідність із вимогами науки і техніки); соціальні (підготовка вітчизняних фахівців); моральні (ліквідація учнівства як форми експлуатації праці дітей); педагогічні (обґрунтування системи професійних шкіл, встановлення зв'язку навчання з працею, створення методики професійного навчання, що відповідає вимогам психології і педагогіки) [109, с. 6].

У цілому до 80-х років XIX ст. політика у питанні професійної освіти обмежувалась переважно заохоченням приватної та громадської ініціативи. Унаслідок цього не існувало і єдиної загальнодержавної системи професійної освіти [56].

2. Розвиток професійної освіти в Україні в кінці XIX ст. - на початку XX ст.

У **перший період професійно-технічної освіти (80-ті роки XIX століття - 1920 р.),** коли суспільні потреби у підготовці кваліфікованих робітничих кадрів стали особливо гострими, царський уряд був вимушений вдатися до державного регулювання цієї сфери. З 80-х років XIX ст. починає формуватися державна система професійної освіти.

У 1883 р. було видане «Нормальне положення про нижчі сільськогосподарські школи», яке внесло деяку одноманітність у їх організацію та зміст навчання. Усі нижчі сільськогосподарські школи поділялися на два

типи: загальні і спеціальні. Навчальні заклади загального типу готували фахівців з усіх основних галузей сільського господарства, а спеціальні – лише з окремих галузей, наприклад, садівництва, виноградарства. Згідно з положенням, школи обох типів – і загальні, і спеціальні – поділялися на розряди. Школи, що належали до першого розряду, готували тих, хто міг вести «поліпшене селянське господарство» або займатися у великому господарстві посади нарядчиків сільськогосподарських робіт, старост і прикажчиків; школи другого розряду – «знаючих сільських робітників». У загальних школах навчання тривало три, а в спеціальних – 1 - 2 роки. Аналогічною була і система жіночої сільськогосподарської освіти, запроваджена в 1900 р. [111, с. 139-140]. На кінець XIX ст. в Україні діяло 29 нижчих сільськогосподарських навчальних закладів.

1888 р. після розгляду в Державній раді і доопрацювання був затверджений царем законопроект «Основні положення про промислові училища», який розробило ще у 1884 р. відділення з технічної і професійної освіти Вченого комітету міністерства народної освіти на основі «Загального нормального плану промислової освіти в Росії» І. Вишегорського. Відповідно до закону система технічної освіти мала складатися з трьох основних типів промислових училищ: нижчих технічних, середніх технічних і ремісничих. У наступні роки уряд видав «Положення про школи ремісничих учнів» (1893 р.), «Положення про нижчі ремісничі школи» (1895 р.), Закон про ремісничі навчальні майстерні й курси (1902 р.), Положення щодо розвитку окремих видів професійної школи: «Про мореплавні навчальні заклади» (1902), «Про художньо-промислову освіту» (1902) тощо [13, с. 38; 56, с. 25; 77, с. 152 - 153; 101, с. 321].

В Україні нижчі технічні училища спеціалізувалися переважно на залізничній справі. Перше залізничне училище в Україні було засновано ще в 1870 р. у Харкові. Цього року залізничні компанії і товариства прийняли рішення відраховувати з валових прибутків залізниць по 15 коп. з версти на влаштування училищ. Це рішення було санкціоноване міністерством фінансів і

набрало чинності для більшості приватних і казенних залізниць. У 1886 р. всі нижчі залізничні училища були передані у відання міністерства шляхів сполучень і до початку ХХ ст. їх кількість зросла до дев'яти: Донецьке, Катеринославське, Київське, Конотопське, Кременчуцьке, Одеське, Харківське, Миколаївське і Севастопольське. Після 1910 р. міністерство шляхів сполучень відкрило в Києві ще два училища – служби руху та річкове. З 1895 р. до 1911 р. прийом учнів у залізничні училища зріс майже у 2 рази і в 1911 р. в них навчалось понад тисячу учнів. За рахунок цього вже у 1900 р. на залізницях України фахівці з нижчою технічною освітою становили 24,4 % усіх службовців. Такої питомої ваги фахівців не мала жодна інша галузь [40 , с. 31, 37, 39; 41, с. 51-54].

До середніх спеціальних закладів належали комерційні училища, учительські семінарії, середні технічні заклади (гірничі у Горлівці, політехнічне в Одесі, технічне в Миколаєві). В Одеському навчальному окрузі діяло 11 мореходних класів (на 1884 р.), які готували кадри для Чорноморського торгового флоту.

Було поставлено завдання щодо організації такого типу **ремісничих** шкіл, у яких би учні навчалися упродовж шести років – три роки у школі й три – у майстерні у приватного майстра. Створювалися ремісничі школи для навчання дітей одному або декільком ремеслам переважно на базі місцевих кустарних промислів. Програми для цих шкіл не складались, а просто пропонувалося повторювати початкову грамоту з російської мови і арифметики. На вивчення ремесла (хоча і у недостатньо обладнаних майстернях) відводилася основна частина навчального часу, при цьому рекомендувалося, щоб учні виконували якомога більше замовлень від місцевих жителів.

Виникла також нова форма навчання робітників, зайнятих на виробництві – вечірні та недільні курси й класи, яких у містах нараховувалося понад десяток.

Зросла і кількість спеціальних навчальних закладів, які підпорядковувались міністерствам народної освіти (вчительські семінарії),

земельних справ (ветеринарні училища), військовому відомству (кадетські корпуси, військові училища і школи).

Земства організували спеціальні ремісничі училища, зокрема, Києво-Олександрівське (1874), де навчались шевському і шорному ремеслам. Наприкінці XIX ст. в Україні існувало 26 ремісничих земських училищ.

Отже, у цей період на основі «Основних положень про промислові училища» в Україні сформувалися кілька підсистем професійної освіти, між якими не було стійких горизонтальних і вертикальних зв'язків. Масово поширювалися ремісничі школи, в яких здійснювалася підготовка робітничих кадрів для кустарного та промислового виробництва. Всього за двадцять років було відкрито понад 1700 навчальних закладів нижчої професійної освіти. В Україні в період 1888-1917 рр. функціонувало 22 типи закладів нижчої професійної освіти [63, с. 15].

Протягом 1917-1920 років жодному з урядів, що діяли на території України, не вдалося створити систему професійно-технічної освіти.

3. Підготовка робітників у радянській Україні з 20-х років XX ст.

На початку 20-х рр. XX ст. у **другий період** розвитку професійно-технічної освіти (1920 - 1929 рр.) Україна мала можливість здійснювати самостійну освітню політику. У 1920 р. на першій Всеукраїнській нараді у справі народної освіти було прийнято «Схему народної освіти УСРР», відповідно до якої система професійної освіти поділялась на нижчу (масову) і вищу школи. Отже, було створено систему нижчої професійної освіти, котра мала відмінності від аналогічної системи в інших країнах. Її елементами були 12 типів закладів нижчої професійної освіти шкільної форми навчання (професійні школи, школи фабрично-заводського учнівства, школи робітничої молоді, сільськогосподарські профшколи тощо) та позашкільної форми навчання (різноманітні курси, наприклад, підвищення кваліфікації, курси для отримання додаткової спеціальності) [63, с.18-19].

У 1926 р. було прийнято закон про школу фабрично-заводського учнівства (ФЗУ). Виділялись типи шкіл ФЗУ: при заводах, фабриках, підприємствах, самостійні школи ФЗУ (школа-фабрика, школа-завод), районні школи. Школи ФЗУ найчастіше відкривалися при великих підприємствах для підготовки кваліфікованих робітників з числа молоді 14-18 років з початковою освітою, термін навчання тривав 3-4 роки. Якщо навчання в школі ФЗУ проходило на базі 7-річної школи, то термін навчання скорочувався до 1,5-2-х років за рахунок скорочення годин на загальноосвітні предмети. У цей час створюються школи учнівства масових професій (ШУМП) для підготовки робітників нижчої кваліфікації.

На початку **третього періоду** розвитку професійно-технічної освіти (1929 - 1940 рр.) в 1929 р. в Україні була оголошена постанова Центрального виконавчого комітету і Ради Народних Комісарів (РНК) СРСР «Про встановлення єдиної системи індустріально-технічної освіти», на підставі якої визначалися три єдині форми підготовки і перепідготовки кваліфікованих робітників у системі індустріально-технічної освіти: шкільне навчання, додаткова (курсова) освіта для зайнятих на виробництві, заочне навчання; два типи освітніх закладів – школи фабрично-заводського учнівства та нижчі професійно-технічні школи. Всі школи ФЗУ, розташовані на території України, були передані у підпорядкування Вищої Ради Народного Господарства, а пізніше – господарським наркоматам, хоча органи освіти здійснювали загальне керівництво школами.

У країні активно проводилась політика індустріалізації, в результаті якої розбудова промисловості потребувала великої кількості кваліфікованих робітників. А у багатьох сферах дві третини робітників не мали кваліфікації. Тому збільшувалась кількість учнів, зміцнювалась матеріальна база шкіл ФЗУ, деякі, навіть, за своїм тогочасним оснащенням були на рівні тогочасного виробництва. Але ці школи в основному готували токарів, слюсарів тощо, і не завжди бралися за підготовку робітників для важкої індустрії.

У **четвертий період** розвитку професійно-технічної освіти (1940 - 1959 рр.) Указом Президії ВР СРСР від 2 жовтня 1940 р. була створена державна система трудових резервів, якій були передані у підпорядкування всі школи ФЗУ, і яка мала задовольняти зростаючі потреби військово-промислового комплексу Радянського Союзу. Адже напередодні другої світової війни набирала обертів мілітаризація радянської економіки. Визначалося пріоритетне завдання готувати для промисловості від 800 тис. до 1млн. чоловік щорічно. Як наслідок, на грудень 1940 року у країні кількість професійно-технічних закладів значно збільшилась і становила 1550 училищ і шкіл фабрично-заводського навчання [64, с. 29].

Мережа закладів навчально-виховної і виробничої діяльності державних трудових резервів налічувала всього десять типів. Найбільш поширеними та масовими були: ремісничі училища з 2-річним терміном навчання для підготовки кваліфікованих робітників – металургів, хіміків, гірників, нафтовиків, кваліфікованих робітників для морського транспорту, підприємств зв'язку та ін.; залізничні училища з 2-річним терміном навчання для підготовки помічників машиністів, слюсарів із ремонту паровозів і вагонів, бригадирів із ремонту шляху та інших складних робітничих професій залізничного транспорту; школи фабрично-заводського навчання з 6-місячним терміном навчання з повним державним забезпеченням для підготовки робітників масових професій, у першу чергу, для вугільної, гірничорудної, металургійної, нафтової промисловості й будівельної справи. До шкіл фабрично-заводського навчання набирали молодь 16-18 років із будь-якою загальноосвітньою підготовкою. Головна увага в школах приділялася виробничому навчанню. Випускники навчальних закладів державної системи трудових резервів були зобов'язані відпрацювати 4 роки підряд на державних підприємствах.

Система трудових резервів була централізованою (навчальні заклади перейшли із опіки окремих наркоматів до Головного управління трудовими резервами), ідеологічно спрямованою, з чітко регламентованою організаційною

структурою, уніфікацією змісту, форм і методів навчання, з переважанням авторитарних методів виховання та командно-адміністративним управлінням.

У 1941-1943 роках система трудових резервів в Україні практично призупинила своє існування, але у повоєнні роки відбулося відновлення і вдосконалення мережі навчальних закладів. Кількість навчальних закладів зросла з 1551 в 1941 р. до 3123 в 1955 р. [37, с. 28].

Особливостями державних трудових резервів були: 1) використання учнів як своєї армії дешевої робочої сили, що при невеликих затратах на своє утримання здійснювала досить вагомий внесок у тогочасне матеріальне виробництво; 2) ідеологічний вплив на підростаюче покоління, який активізувався у роки війни та в період із другої половини 50-х років, коли внаслідок десталінізації відбувалися робітничі заворушення та інші прояви браку довіри до режиму; 3) практика «мобілізації» у навчальні заклади, яка проіснувала аж до 1955 року, коли в учнів відбиралися паспорти, їх суворо карали за порушення дисципліни аж до ув'язнення [102, с. 86].

Ці та інші особливості функціонування системи трудових резервів не створювали їй позитивного іміджу серед молоді і всього суспільства.

У **п'ятий період** (1959 - 1991 рр.) система трудових резервів припинила своє існування після прийняття ВР СРСР 24 грудня 1958 р. Закону СРСР „Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти СРСР”. Рада Міністрів УРСР 7 липня 1960 р. затвердила „Положення про Головне управління професійно-технічної освіти при Раді Міністрів УРСР”, в якому були визначені завдання системи ПТО щодо здійснення підготовки для всіх галузей народного господарства культурних і технічно освічених робітників, працівників сільського господарства.

Всі навчальні заклади трудових резервів: школи фабрично-заводського навчання, ремісничі, залізничні, будівельні училища і училища механізації сільського господарства, профтехшколи, школи фабрично-заводського учнівства й інші професійні навчальні заклади, що входили раніше в систему державних трудових резервів, з **1958 р.** були перетворені в професійно-

технічні училища (ПТУ) з терміном навчання від 1 до 3 років на базі восьмирічної загальноосвітньої школи, 1-2 роки на базі повної загальної середньої освіти. В останніх готувалися робітники широкого профілю. Цікаво, що перші ПТУ виникли ще у 1954 році, в кінці 50-х років були реорганізовані [13]. Готували кадри з більш ніж 450 робітничих професій (зварювальник, будівельник, слюсар, електрик, сантехнік, автомеханік, столяр, садівник та інші). Учні ПТУ забезпечувалися пільговими проїзними квитками на громадський транспорт, форменим одягом, безкоштовним харчуванням і мали пільги при вступі до профільного ВНЗ.

Постановою ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 3 квітня 1969 р. про заходи щодо поліпшення підготовки кваліфікованих робітників у навчальних закладах системи професійно-технічної освіти почалося поступове перетворення існуючих ПТУ з терміном навчання (на базі 8 класів) 1-3 роки у навчальні заклади (на базі 8 кл.) з 3-4-річним терміном підготовки робітників з отриманням повної середньої освіти або середні професійно-технічні училища (СПТУ). У зв'язку з цим, 3 червня 1970 р. Рада Міністрів СРСР схвалила «Положення про профтехучилища по підготовці кваліфікованих робітників із середньою освітою», що визначило статус цих профтехучилищ, вимоги до організації (прийому і навчання, обов'язків учнів, основи навчально-виховної і виробничої діяльності тощо). А 23 червня **1972 р.** ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли Постанову «Про подальше вдосконалювання системи професійно-технічної освіти», у якій був визначений курс на поступове перетворення профтехучилищ на середні професійно-технічні училища, що дають своїм випускникам, окрім професії, повну середню освіту. Таким чином, починаючи з 1972 р., в СРСР сформувався єдиний тип професійного навчального закладу в системі ПТО, що здійснював підготовку як на базі неповної, так і повної середньої освіти – середнє професійно-технічне училище. Випускники СПТУ, незалежно від рівня загальної середньої освіти, з яким вони прийшли в училище, мали повну середню освіту поряд з робітничою професією. Цей тип єдиного навчального закладу системи ПТО в

основному і дістався у спадщину Україні від колишнього СРСР. У середині 80-х років ХХ ст. ПТО України знаходилась на досить високому рівні розвитку. У 1123 ПТНЗ України в 1984 році навчалось 670 тисяч учнів [99, с. 102].

4. Розбудова професійно-технічної освіти у незалежній Україні

6-й період розвитку професійно-технічної освіти розпочався з 1991 р. після падіння комуністичного режиму та здобуття Україною незалежності. На початку 90-х років ХХ ст. знизилась увага до системи ПТО з боку держави, погіршилась загальноосвітня підготовка учнів у профтехучилищах, зменшилась кількість абітурієнтів та випускників ПТНЗ, а також була тенденція зменшення мережі закладів професійно-технічної освіти. Ці факти пояснюються зменшенням кількості дітонароджуваності у той час, кризою в економіці, яка призвела до скорочення кількості підприємств, відсутністю науково обґрунтованого прогнозування потреб у робітничих кадрах.

Спільною постановою Міністерства народної освіти УРСР, Міністерства праці УРСР та Президії Академії наук УРСР від 24 липня 1991 р. була затверджена Концепція професійної освіти, у якій визначалась мета професійної освіти у забезпеченні громадян робітничою професією відповідно до їх покликань, інтересів, здібностей, підвищення їхньої робітничої кваліфікації, перепідготовки.

У 1997 р. було зареєстровано періодичне видання – науково-методичний журнал «Професійно-технічна освіта», який і донині висвітлює проблеми системи ПТО.

Аналіз процесів, що відбувались у державі на той час, дав поштовх до створення професійно-технічних навчальних закладів нового типу. ПТУ поступово стали перетворюватися у багатофункціональні регіональні та галузеві професійні освітні центри, що передбачалося постановою Кабінету Міністрів від 2 квітня 1998 р. «Про затвердження комплексних заходів щодо реформування ступеневої професійно-технічної освіти, спеціалізації та перепрофілювання професійно-технічних навчальних закладів». Почали

формуватися також інші навчальні заклади професійної освіти, курси для перепідготовки незайнятого населення, з'явилися вищі професійні училища, центри професійно-технічної освіти, професійні ліцеї. У **1998 р.** було прийнято Закон «**Про професійно-технічну освіту**», який узаконив нові типи ПТНЗ. Діяльність цих навчальних закладів регламентується відповідними нормативно-правовими документами, зокрема, **Положенням про професійно-технічний навчальний заклад**, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня **1998 р.**

Державним стандартом ПТО 2002 р. була впроваджена ступенева фахова підготовки, за якою встановлені три ступені професійно-технічної освіти [23]. У 2010 році розпорядженням Кабінету Міністрів України схвалено Концепцію Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки [48].

Але потреби національного ринку праці та світова глобалізація почали висувати нові вимоги до рівня кваліфікації робітників. Застаріла українська система ПТО почала суттєво гальмувати процес інтеграції країни до європейського економічного та освітнього простору. З одного боку, в Україні фіксується значний попит на представників робітничих професій, а з іншого – число кваліфікованих робітників, що випускаються ПТНЗ, є недостатнім, щоб задовольнити цей попит. Враховуючи посилену орієнтацію населення саме на отримання вищої освіти, виникла необхідність не лише вдосконалювати програми підготовки фахівців у ПТНЗ, а й підвищувати престиж представників цих професій у суспільстві.

На порядок денний постало завдання реформування галузі професійно-технічної освіти. Це актуалізувало пошуки в царині розвитку систем професійної підготовки робітничих кадрів. Значно пожвавились науково-педагогічні пошуки у професійній педагогіці. У працях визнаних сучасних корифеїв педагогічної думки Т. Десятова, Ю. Зіньковського, І. Зязюна, В. Кременя, В. Лугового, О. Ляшенка, В. Мадзігона, С. Максименка, Н. Ничкало, О. Сухомлинської, М. Євтуха та багатьох інших дослідників та організаторів

розбудови вітчизняної освіти знайшли подальший розвиток або нове тлумачення різні питання професійно-технічної освіти України.

Система професійно-технічної освіти пройшла великий історичний шлях розвитку, що є необхідною умовою її подальшого прогресу. Адже накопичений досвід навчання і виховання підростаючого покоління у різних типах професійних навчальних закладів містить багато повчального для сучасності. Зокрема, завдяки вивченню історії процесу становлення професійної освіти є можливим: установити закономірну залежність між розвитком галузей виробництва та процесами реформування системи професійної освіти; вивчити найбільш ефективні шляхи організації навчально-виробничого процесу у закладах професійної освіти; узагальнити досвід процесів удосконалення форм і методів професійного навчання; розкрити особливості виховної роботи з учнями (слухачами) у професійно-технічних навчальних закладах.

Питання для самоперевірки

1. Які мала назви система професійно-технічної освіти до 1959 року?
2. Назвіть хронологічні рамки історичних етапів становлення української професійно-технічної школи.
3. Обґрунтуйте умови зародження перших форм професійного навчання.
4. Яку дату, на думку А. Батишева, слід вважати днем народження професійно-технічної освіти?
5. Назвіть перші професійні школи та училища на території України.
6. Охарактеризуйте перший період розвитку професійно-технічної освіти. Які типи сільськогосподарських шкіл та промислових училищ були законодавчо визначені у цей час?
7. Чому серед нижчих технічних училищ в Україні переважали залізничні?
8. Які типи навчальних закладів становили структуру системи нижчої професійної освіти України з 1920 року?
9. Охарактеризуйте особливість шкіл фабрично-заводського учнівства.
10. Коли та у зв'язку з чим була створена державна система трудових

резервів? Якою була чисельність навчальних закладів цієї системи?

11. Проаналізуйте п'ятий період розвитку професійно-технічної освіти.

12. Коли професійно-технічні училища, окрім професії, почали надавати своїм випускникам повну середню освіту?

13. Які найбільш важливі події для системи ПТО відбулися у шостому періоді розвитку професійно-технічної освіти? У чому їх значущість для ПТО?

2. 1. 3 Система ПТО України на сучасному етапі

Охарактеризовано структуру системи професійно-технічної освіти України на сучасному етапі. Розглянуто особливості професійно-технічних навчальних закладів, зокрема: ПТУ, ВПУ, професійного ліцею, Центру професійно-технічної освіти, а також форми професійної підготовки на виробництві. Виділено актуальні проблеми системи професійно-технічної освіти України.

План

1. Загальна характеристика системи професійно-технічної освіти України та ПТНЗ як її складової

2. Сучасні заклади ПТО та форми професійної підготовки на виробництві

3. Актуальні проблеми системи професійно-технічної освіти України

1. Загальна характеристика системи професійно-технічної освіти України та ПТНЗ як її складової

Професійно-технічна освіта є складовою системи професійної освіти України. У Законі України «Про професійно-технічну освіту», сказано, що «Професійно-технічна освіта є комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, уміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності,

розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної і професійної культури» (стаття 3) [31].

Структуру системи професійно-технічної освіти складають:

професійно-технічні навчальні заклади,

навчально-методичні, науково-методичні, наукові, навчально-виробничі, навчально-комерційні, видавничо-поліграфічні, культурно-освітні та інші підприємства, установи, організації та органи управління ними, що здійснюють або забезпечують підготовку кваліфікованих робітників.

Професійно-технічна освіта забезпечує не тільки здобуття громадянами професії, а також їх допрофесійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації.

Допрофесійна та первинна підготовка стосується тих осіб, які раніше не мали робітничої професії. Допрофесійна підготовка означає здобуття початкових професійних знань та вмінь, а професійна – це здобуття професійно-технічної освіти, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації, необхідний для продуктивної професійної діяльності.

Перепідготовка робітників спрямована на оволодіння робітниками, які мають первинну підготовку, іншою професією.

Підвищення кваліфікації робітників передбачає розширення і поглиблення раніше здобутих професійні знань, умінь і навичок.

Професійно-технічна освіта здобувається у професійно-технічних навчальних закладах за денною, вечірньою (змінною), очно-заочною, дистанційною, екстернатною формами навчання, з відривом і без відриву від виробництва та за індивідуальними навчальними планами. Передумовою до здобуття професійно-технічної освіти є базова або повна середня освіта. Громадяни, які мають базову загальну середню освіту, можуть одночасно із набуттям професії здобувати повну загальну середню освіту.

Професійно-технічний навчальний заклад – це заклад освіти, що забезпечує реалізацію потреб громадян у професійно-технічній освіті, опануванні робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікаціями

відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я [90]. Основні напрями діяльності ПТНЗ визначаються Законами України "Про освіту", "Про професійно-технічну освіту", «Положенням про професійно-технічний навчальний заклад».

Професійно-технічний навчальний заклад може розпочинати діяльність за умови наявності матеріально-технічної, навчально-методичної бази, педагогічних кадрів і після одержання ліцензії для провадження діяльності з надання освітніх послуг.

До професійно-технічних навчальних закладів належать: *професійно-технічне училище відповідного профілю; професійне училище соціальної реабілітації; вище професійне училище; професійний лицей; професійний лицей відповідного профілю; професійно-художнє училище; художнє професійно-технічне училище; вище художнє професійно-технічне училище; училище-агрофірма; вище училище-агрофірма; училище-завод; центр професійно-технічної освіти; центр професійної освіти; навчально-виробничий центр; центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів; навчально-курсний комбінат; навчальний центр; інші типи навчальних закладів, що надають професійно-технічну освіту або здійснюють професійно-технічне навчання.*

Професійно-технічний навчальний заклад діє на підставі статуту, може мати філії, відділення, підрозділи певного спрямування, має право створювати разом з вищими навчальними закладами, підприємствами, установами, організаціями навчально-виробничі комплекси, входити до асоціацій та інших об'єднань юридичних осіб. Правила прийому до ПТНЗ розробляються на підставі Типових правил прийому до професійно-технічних навчальних закладів України. Організація виховного процесу в ПТНЗ має здійснюватися у відповідності з Конвенцією про права дитини, Законами України «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про захист суспільної моралі». Основним завданням професійно-технічного навчального закладу є підготовка кваліфікованих робітників, їх перепідготовка та підвищення

кваліфікації, формування у них наукового світогляду, творчого мислення, високих моральних якостей та національної свідомості.

У статті 22 Закону «Про професійно-технічну освіту» визначені основні повноваження та напрями діяльності ПТНЗ, серед яких: організація навчально-виховного процесу, вибір форм та методів навчання; навчально-виробнича, навчально-виховна, навчально-методична, фінансово-господарська та виробничо-комерційна діяльність; розробка робочих навчальних планів з професій та робочих навчальних програм з навчальних предметів; розробка правил прийому учнів до навчального закладу; формування планів прийому учнів, слухачів; організація харчування; матеріальне забезпечення та побутове обслуговування учнів; атестація та організація стажування педагогічних працівників; здійснення професійного навчання незайнятого населення; організація виробничого навчання учнів; забезпечення заходів з охорони праці учнів, слухачів, працівників; матеріально-технічне забезпечення навчально-виховного процесу; визначення структури і штатного розпису; забезпечення якості професійного навчання та виховання учнів [31].

Згідно із Законом «Про професійно-технічну освіту», «Положенням про ступеневу професійно-технічну освіту», Державним стандартом професійно-технічної освіти, визначено три ступені професійно-технічної освіти, відповідно до яких встановлено три атестаційні рівні професійно-технічних навчальних закладів.

На першому ступені професійно-технічної освіти забезпечується формування відповідного рівня кваліфікації з технологічно нескладних, простих за своїми виробничими діями і операціями професій. Навчання, здійснюється шляхом прискореного формування необхідних умінь і навичок у учнів, слухачів ПТНЗ першого атестаційного рівня та шляхом індивідуального чи групового навчання на виробництві, у сфері послуг.

До ПТНЗ першого атестаційного рівня належать: навчальні курси певного професійного спрямування; професійні школи; навчально-курсівні комбінати; автомобільні навчальні комбінати; інші прирівняні до них навчальні заклади.

Курсова форма навчання особливо доцільна тоді, коли для опанування професії потрібні спеціальні теоретичні знання, а проводити заняття безпосередньо на робочому місці неможливо, наприклад, професії водія, машиніста бульдозера, апаратника тощо. Виробниче навчання на курсах проводиться вивільненим інструктором безпосередньо в навчальних майстернях або у цехах підприємств.

Навчання на першому ступені не вимагає від учнів, слухачів базової чи повної загальної середньої освіти. Нормативний термін навчання не повинен перевищувати 1 року. Особам, які успішно пройшли кваліфікаційну атестацію, присвоюється кваліфікація кваліфікований робітник і видається свідоцтво [91].

На другому ступені професійно-технічної освіти забезпечується формування відповідного рівня кваліфікації з масових робітничих професій середньої технологічної складності.

До професійно-технічних навчальних закладів другого атестаційного рівня належать: професійно-технічні училища та ліцеї, професійно-художні училища та ліцеї, училища-агрофірми, училища-заводи, навчально-виробничі центри, навчальні центри, інші прирівняні до них навчальні заклади. Нормативний термін не повинен перевищувати: для осіб, які мають повну загальну середню освіту, – 1,5 року; для осіб, які мають базову загальну середню освіту і здобувають повну загальну середню освіту, – 4 роки; для осіб, які мають базову загальну середню освіту або, як виняток, не мають її і поки не здобувають повну загальну середню освіту, – 2 роки. Особам, які успішно пройшли навчання на другому ступені, присвоюється кваліфікація «кваліфікований робітник» з набутої професії відповідного розряду (категорії) та видається диплом [91].

На третьому ступені забезпечується формування високого рівня кваліфікації з технічно складних, наукоємнісних професій та спеціальностей. Навчання здійснюється на базі повної середньої освіти. До професійно-технічних навчальних закладів третього атестаційного рівня належать: вищі професійні училища, вищі художні професійно-технічні училища, вищі

училища-агрофірми, центри професійно-технічної освіти, центри підготовки та перепідготовки робітничих кадрів, інші прирівняні до них навчальні заклади. Нормативний термін навчання не повинен перевищувати 2-х років. Випускники закладу третього атестаційного рівня, які успішно пройшли атестацію, отримують кваліфікацію кваліфікований робітник або молодший спеціаліст та диплом [91].

Професійно-технічний навчальний заклад другого атестаційного рівня має право здійснювати навчання за навчальними планами та навчальними програмами як другого, так і першого ступеня професійно-технічної освіти, а третього атестаційного рівня – як третього, так і другого та першого ступенів.

Директор державного ПТНЗ здійснює загальне керівництво навчально-виробничим та навчально-виховним процесом та персонально відповідає за результати діяльності навчального закладу, забезпечує створення необхідних умов для підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації робітників, діє від імені навчального закладу тощо.

Особи, зараховані до професійно-технічного навчального закладу на навчання за програмами первинної професійної підготовки є учнями, а на навчання за програмами професійно-технічного навчання, у тому числі перепідготовки чи підвищення кваліфікації – слухачами.

Навчальний час учня, слухача визначається обліковими одиницями часу, якими є: академічна година тривалістю 45 хвилин; урок виробничого навчання, тривалість якого не перевищує 6 академічних годин; навчальний день, тривалість якого не перевищує 8 академічних годин; навчальний тиждень, тривалість якого не перевищує 36 академічних годин; навчальний семестр, тривалість якого визначається навчальним планом; навчальний рік, який у професійно-технічних навчальних закладах не повинен перевищувати 40 навчальних тижнів.

У ПТНЗ здійснюють поточний, тематичний, проміжний і вихідний контроль знань, умінь та навичок учнів, слухачів, їх кваліфікаційну атестацію.

Поточний контроль передбачає: поурочне опитування учнів, слухачів; контрольні та перевірочні роботи, інші форми контролю, що не суперечать етичним та методико-педагогічним нормам. Тематичний контроль – це тематичне опитування або тестування учнів, слухачів. Педагогічні працівники, органи управління освітою, засновники самостійно обирають форми поточного та тематичного контролю знань, умінь та навичок учнів, слухачів.

Проміжний контроль передбачає: семестрові заліки; семестрову атестацію; річні підсумкові заліки; річну підсумкову атестацію; кваліфікаційну атестацію; індивідуальні завдання учням, слухачам.

Вихідний контроль передбачає державну кваліфікаційну атестацію, яка включає: кваліфікаційну пробну роботу, державний кваліфікаційний екзамен (кваліфікаційний екзамен) або захист дипломної роботи, проекту чи творчої роботи, що їх замінює.

Форми та періодичність проміжного та вихідного контролю визначаються навчальним планом. Дотримання зазначених у навчальному плані конкретних форм проміжного та вихідного контролю, їх періодичності є обов'язковим, що зазначено у статті 26 Закону України «Про професійно-технічну освіту» [31].

Статтею 38 вищевказаного Закону встановлені гарантії соціального захисту учня, слухача та випускника професійно-технічного навчального закладу. Зокрема, час навчання у професійно-технічному навчальному закладі зараховується до трудового стажу. Випускникам професійно-технічного навчального закладу, які навчались за державним замовленням, держава гарантує надання першого робочого місця.

Право на особливий соціальний захист в галузі професійно-технічної освіти мають інваліди, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, та учні, слухачі, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС (статті 41-44). Держава гарантує таким учням професійно-технічну освіту на рівні, що відповідає їх здібностям і можливостям. За інших рівних умов інваліди мають переважне право на зарахування до професійно-технічних навчальних закладів. Дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського

підкування, надається переважне право на зарахування до професійно-технічних навчальних закладів. Під час навчання вони перебувають на повному утриманні держави. Також їм гарантовано працевлаштування за набутою професією та забезпечення житлом згідно з законодавством. У цих положеннях реалізується важлива соціально-захисна функція системи професійно-технічної освіти. На початок 2014 року із загальної кількості учнів, слухачів ПТНЗ, що становила 389,5 тис., дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування було 17,2 тис., з вадами фізичного та розумового розвитку – 5,8 тис. [97, с. 21].

2. Сучасні заклади ПТО та форми професійної підготовки на виробництві

На сучасному етапі в Україні існує чимала мережа різноманітних ПТНЗ. Згідно з інформаційними матеріалами Міністерства освіти і науки України щодо показників професійно-технічної освіти станом на 01.01.2014 [97, с. 21] кількість професійно-технічних навчальних закладів становила 983, у тому числі: професійно-технічних училищ – 129, вищих професійних училищ – 188, центрів професійно-технічної освіти – 70, професійні ліцеїв – 466, ПТНЗ, що є структурними підрозділами ВНЗ та навчальні заклади інших типів – 54, навчальних центрів при установах виконання покарань – 76. Кількість професій, за якими здійснюється підготовка у ПТНЗ, - 464.

Професійно-технічне училище – це традиційний, залишений ще з радянських часів, заклад системи ПТО. Попередниками професійного технічного училища були ремісничі училища, школи ФЗУ. Тривалий час ПТУ сприймалися як небажані заклади продовження освіти для багатьох абітурієнтів. Останніми роками все більше молоді здійснюють свідомий вибір на користь навчання в ПТУ. Це – реальна можливість здобути професію, яка потрібна на ринку праці, а також повну середню освіту, отримуючи стипендію.

Більшість ПТУ переходять на нові форми роботи, які передбачають безпосередній зв'язок училищ із промисловими підприємствами, що досягається

прикріпленням училища до базового підприємства, де учні проходять практику і виконують виробничі замовлення і завдання. Підприємства видають училищам необхідні матеріали та інструменти, забезпечують виробничими замовленнями. В цехах підприємств часто створюються оснащені сучасним обладнанням навчальні ділянки і окремі робочі місця.

Згідно з Тимчасовим Положенням про професійний ліцей від 2002 р., **професійний ліцей** – це ПТНЗ другого атестаційного рівня. Професійний ліцей здійснює підготовку робітників з високого рівня кваліфікації, як правило, з числа випускників загальноосвітніх навчальних закладів на основі базової чи повної загальної середньої освіти, а також підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації робітників і незайнятого населення. Професійний ліцей, як правило, здійснює ступеневу (першого та другого ступенів) професійно-технічну освіту з одного або декількох напрямів підготовки з робітничих професій (спеціальностей). За галузями економіки, для яких здійснюється підготовка кваліфікованих робітників, професійні ліцеї поділяються на такі типи:

професійний ліцей;

професійний ліцей відповідного профілю;

інші типи професійних ліцеїв, що надають професійно-технічну освіту.

Ліцей може здійснювати відповідно до угод допрофесійну підготовку учнів (починаючи з 8 класу) загальноосвітніх навчальних закладів, проваджувати діяльність щодо розвитку здібностей молоді та поглиблення знань з окремих навчальних предметів професійного спрямування, професійну підготовку учнів старшої школи. Відповідно до угод, укладених з вищими навчальними закладами, а також підприємствами, установами, організаціями, професійний ліцей може здійснювати цільову підготовку учнів, слухачів з наступним їх навчанням у вищих навчальних закладах за узгодженими навчальними планами.

Згідно із Наказом Міністерства освіти і науки України в 2000 році було затверджено «Положення про вище професійне училище та центр професійно-

технічної освіти». **Вище професійне училище (ВПУ), Центр професійно-технічної освіти (Центр)** – це професійно-технічні навчальні заклади третього атестаційного рівня.

ВПУ здійснює підготовку робітників високого рівня кваліфікації з технологічно складних, наукоємких професій та спеціальностей або робітників, діяльність яких пов'язана зі складною організацією праці, як правило, з числа випускників загальноосвітніх шкіл. ВПУ може здійснювати перепідготовку та підвищення кваліфікації працюючих робітників і незайнятого населення.

Центр здійснює, перш за все, перепідготовку та підвищення професійної кваліфікації працюючих робітників та молодших спеціалістів, пов'язаних з упровадженням новітніх технологій виробництва чи сфери послуг, з формуванням у них необхідних економічних і організаційно-управлінських знань та комп'ютерної грамотності. Також Центр може здійснювати підготовку робітників високого рівня кваліфікації з числа випускників загальноосвітніх шкіл, перепідготовку незайнятого населення. Акредитовані ВПУ, Центри можуть присвоювати випускникам третього ступеня професійно-технічної освіти, які завершили повний курс навчання, кваліфікацію «молодший спеціаліст».

ВПУ, Центри створюються, як правило, шляхом реорганізації діючих атестованих професійно-технічних навчальних закладів другого атестаційного рівня за результатами експертної оцінки комісії Міністерства освіти і науки України. До основних вимог щодо готовності переходу ПТНЗ на третій атестаційний рівень відносять: наявність у регіоні потреби в робітниках високого рівня кваліфікації, молодших спеціалістах конкретного професійного напрямку; наявність підготовки (не менше 50 відсотків від контингенту учнів, слухачів) з технологічно складних професій або професій зі складною організацією праці; високий рівень навчально-виробничої та побутової культури; середньорічний контингент учнів, слухачів повинен скласти не менше 500 чоловік; наявність навчальних кабінетів, лабораторій, класів, оснащених необхідними засобами навчання та іншими дидактичними

матеріалами; забезпеченість кожної професії (спеціальності) необхідними навчально-виробничими майстернями, лабораторіями, полігонами тощо, оснащеними відповідним навчальним обладнанням, навчально-методичною документацією, дидактичними матеріалами для повного і якісного забезпечення практичної підготовки; забезпечення висококваліфікованими педагогічними кадрами; високий авторитет та престижність навчального закладу в регіоні тощо.

До ВПУ, Центру можуть вступати випускники загальноосвітньої школи для навчання за програмами другого ступеню професійно-технічної освіти. На третій ступінь професійно-технічної освіти зараховуються на основі конкурсного відбору особи з числа кращих щодо оволодіння професією учнів даних або інших ВПУ, Центрів, які завершили навчання на другому ступені й мають повну загальну середню освіту, належний рівень кваліфікації з відповідної професії та витримали конкурсний відбір. Рівень професійної кваліфікації обирається самим учнем.

ВПУ, Центри також можуть здійснювати професійне навчання за програмами курсової підготовки, перепідготовки чи підвищення кваліфікації.

Навчально-курсний комбінат (центр, пункт) професійного навчання робітників (НКК) є навчальним закладом системи освіти з професійного навчання робітничих кадрів на виробництві. Ще у 1993 р. було затверджено «Типове положення про навчально-курсний комбінат професійного навчання робітників».

Діяльність навчально-курсного комбінату здійснюється в таких основних напрямках: підготовка нових робітників початкового рівня кваліфікації; перепідготовка працівників; підвищення кваліфікації; організаційна і методична допомога підприємствам, установам і організаціям з питань навчання та профорієнтації [93].

У НКК здійснюється професійна підготовка працюючих та звільнених працівників і незайнятого населення відповідно до соціально-економічних

потреб. Навчальний процес може здійснюватися за денною, вечірньою формами, з відривом і без відриву від роботи, а також у формі екстернату.

Термін навчання при підготовці нових робітників, перепідготовці на інші (суміжні) професії встановлюється до 6 місяців, при підвищенні кваліфікації робітників – до 6 місяців без відриву і до 3 місяців з відривом від роботи. При підготовці робітників з двох і більше суміжних професій, на окремих етапах навчання проводиться їх поетапна атестація, за наслідками якої присвоюється відповідна кваліфікація окремо з кожної професії. Особам, яким присвоєна відповідна робітнича кваліфікація, видається свідоцтво встановленого зразка.

Згідно з даними Держкомстату, щорічно понад 300 тис. осіб здобувають нові професії безпосередньо на виробництві, понад 1 млн. працівників підвищують свою кваліфікацію. Така ситуація пов'язана не тільки з невідповідністю обсягів та напрямів підготовки робітників професійно-технічними навчальними закладами потребам роботодавців, а насамперед з тим, що стрімкий розвиток науки й техніки потребує від учасників трудових процесів постійного оновлення знань, умінь і навичок, а також з тим, що підготовка кадрів у професійно-технічних навчальних закладах здійснюється зараз за 500-ми професіями, в той час, як на виробництві їх використовується понад 5 тисяч [80].

Основними формами підвищення кваліфікації робітників безпосередньо на підприємствах є виробничо-технічні курси, курси цільового призначення, школи з вивчення передових прийомів і методів праці (навчання робітників на досвіді новаторів виробництва) і курси бригадирів.

У 2001 р. було затверджено «Положення про професійне **навчання працівників на виробництві**» [89], спрямоване на підвищення якості професійного складу працівників, формування у них високого професіоналізму, майстерності, сучасного економічного мислення, вміння працювати в нових економічних умовах та забезпечення на цій основі високої продуктивної праці та ефективної зайнятості. Для професійного навчання працівників на виробництві застосовуються: первинна професійна підготовка робітників,

перепідготовка, підвищення кваліфікації, спеціалізація, стажування. Професійне навчання працівників роботодавця носить безперервний характер і проводиться протягом їх трудової діяльності з метою поступового розширення та поглиблення їх знань, умінь та навичок відповідно до вимог виробництва. Нормативний термін підготовки працівників за робітничими професіями не повинен перевищувати 1 року.

Робітники під час прийняття на роботу і в процесі роботи проходять на виробництві за рахунок роботодавців інструктажі, навчання та перевірку знань з питань охорони праці.

Роботодавець може здійснювати формальне та неформальне професійне навчання працівників. Формальне професійне навчання здійснюється відповідно до вимог державних стандартів з професійно-технічної освіти, типових навчальних планів і програм тощо у навчальному закладі або безпосередньо у роботодавця. Здійснення неформального навчання не регламентується місцем набуття, строками та формою навчання. За результатами формального професійного навчання працівників видається документ про освіту, за результатами неформального навчання – довідка.

Підготовка нових робітників на виробництві здійснюється за тими професіями і спеціальностями, потреба в яких не покривається повністю випускниками професійно-технічних навчальних закладів або за якими підготовка робітників не проводиться. Первинна професійна підготовка робітників на виробництві здійснюється шляхом курсового чи індивідуального навчання.

Найбільш сприятливі умови для правильної організації навчального процесу створюються при **курсній підготовці**. При курсовому навчанні безпосередньо у роботодавця теоретичний курс учні (слухачі) вивчають у навчальних групах від 5 до 30 чоловік, а виробниче навчання здійснюється в два етапи: спочатку навчання проводиться в навчальній групі чисельністю 5 - 15 осіб під керівництвом викладача із числа фахівців роботодавця (інструктора) або майстра виробничого навчання, на другому етапі – на робочих місцях

роботодавця, що атестовані за умовами праці, індивідуально під керівництвом не звільненого від основної роботи кваліфікованого робітника – інструктора виробничого навчання.

При *індивідуальному навчанні* робітник вивчає теоретичний курс самостійно та шляхом консультацій у викладачів. Виробниче навчання проводиться індивідуально на робочому місці під керівництвом інструктора виробничого навчання, який призначається з числа кваліфікованих робітників, і який передає учневі свої знання і виробничий досвід і допомагає йому опанувати найбільш раціональні трудові прийоми і навички, необхідні для виконання конкретних робіт.

Перепідготовка здійснюється: для навчання робітників, що вивільнюються у зв'язку з перепрофілюванням, реорганізацією підприємства тощо; для розширення їх професійного профілю, підготовки до роботи в умовах колективної форми організації праці; при потребі змінити професію у зв'язку з відсутністю роботи, що відповідає професії робітника, або втраті здатності виконувати роботу за попередньою професією. Перепідготовка, як і первинна професійна підготовка, здійснюється шляхом курсового та індивідуального навчання.

Підвищення кваліфікації робітників набуває особливої актуальності у зв'язку із впровадженням новітньої техніки і більш удосконалених технологічних процесів, освоєнням виробництва нової продукції. Усе це докорінно змінює характер і зміст праці робітників, наближаючи його до праці інженерів і техніків. Підвищення кваліфікації робітників на сучасному етапі здійснюється шляхом навчання на *виробничо-технічних курсах, курсах цільового призначення тощо*.

Виробничо-технічні курси проводяться для підвищення кваліфікації, поглиблення та розширення знань, навичок та вмінь робітників за наявною у них професією до рівня, що відповідає вимогам виробництва. Успішне закінчення курсів є необхідною умовою для присвоєння робітникам вищого кваліфікаційного розряду та професійного зростання. Комплектування навчальних груп на виробничо-технічних курсах здійснюється переважно

робітниками однієї професії одного або близьких рівнів кваліфікації, які мають стаж роботи за професією у даного роботодавця не менше одного року. Тривалість навчання на цих курсах не перевищує 1 року.

Курси цільового призначення проводяться для вивчення робітниками нового обладнання, виробів, товарів, матеріалів, послуг, сучасних технологічних процесів, засобів механізації й автоматизації, що використовуються на виробництві, правил і вимог їх безпечної експлуатації, технічної документації, ефективних методів організації праці, питань економіки, законодавчих та нормативно-правових актів тощо. Заняття на курсах проводяться в групах чисельністю від 5 чоловік або індивідуально. Тривалість навчання встановлюється в обсязі не менше 8 навчальних годин. Робітникам після закінчення курсу навчання видається посвідчення.

Періодичність навчання робітників на курсах з метою підвищення кваліфікації устанавлюється, як правило, не рідше одного разу в 5 років.

3. Актуальні проблеми системи професійно-технічної освіти України

Професійно-технічну освіту в Україні потрібно розглядати як один з головних чинників, що забезпечують відродження економіки та національну безпеку держави. На жаль, сьогодні існує чимало проблем у цій системі. Серед основних: якість підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах не відповідає вимогам сучасного виробництва та сфери послуг, перспективам соціально-економічного розвитку держави. До конкретних причин проблеми можна віднести: застарілість матеріально-технічної бази, недостатність фінансування, неефективність управління, падіння престижу робітничих професій, недосконалість нормативно-правової бази, проблеми педагогічного забезпечення тощо.

У Державній цільовій програмі розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки, виконання якої було достроково (у березні 2014 року) припинене, відмічались шляхи та способи розв'язання проблеми, серед яких:

забезпечення належної якості професійно-технічної освіти шляхом впровадження державних стандартів з конкретних професій нового покоління, інформаційно-комунікаційних технологій, оснащення ПТНЗ новим обладнанням, устаткуванням та технікою, підручниками та наочними посібниками;

оперативність прийняття управлінських рішень щодо професійно-технічної освіти та її фінансового забезпечення;

оптимізація мережі професійно-технічних навчальних закладів шляхом утворення на їх базі сучасних навчальних закладів;

збалансування ринку праці та ринку освітніх послуг;

оновлення нормативно-правової бази професійно-технічної освіти;

відновлення престижності робітничих професій у суспільстві шляхом профорієнтаційної роботи з населенням та створення соціальної реклами [84].

Очікувалось, що буде впроваджено близько 300 державних стандартів з конкретних професій нового покоління; модернізується матеріально-технічна база професійно-технічних навчальних закладів; будуть утворені центри із впровадження інноваційних технологій; у ПТНЗ з'являться електронні бібліотеки, оснащені комп'ютерними комплексами; розвиватиметься соціальне партнерство; консолідуються зусилля органів влади різних рівнів та органів самоврядування, науковців і громадських об'єднань з метою забезпечення ринку праці кваліфікованими робітниками; збільшаться обсяги фінансування та інвестицій; підвищиться престижність робітничих професій. Але, заплановані заходи були виконані не в повному обсязі, або не виконані зовсім. Чинні норми законів в частині фінансового забезпечення навчальних закладів теж нехтувались. Навіть використання коштів, які зароблені ПТНЗ для їхнього розвитку, ускладнено. Тобто, існуючі проблеми залишились.

На сучасному етапі на оновлення та розвиток професійно-технічної освіти України мають вплив міжнародні та вітчизняні соціально-економічні і політичні чинники, зокрема, процеси міжнародної глобалізації, світової

конкуренції, політична нестабільність та криза в економіці держави, погіршення демографічних процесів, міграція робочої сили, зростання попиту на робочу силу порівняно з пропозицією, розвиток виробництва на основі впровадження нової техніки, новітніх технологій і матеріалів; підвищення вимог роботодавців до рівня компетентності робітників, зростання ролі соціального партнерства тощо.

Проблема економіки України, її трудових ресурсів залежить значною мірою від якості підготовки випускників системи профтехосвіти. Зрозуміло, чим більше висококваліфікованих робітників в країні, тим кращими темпами розвивається її економіка. У високорозвинених країнах постійно зростає тривалість навчання дорослого населення, а професійна освіта має випереджальний характер, що означає, що рівень освіти учасників виробництва випереджає рівень розвитку самого виробництва.

Сучасна економіка висуває нові вимоги до рівня кваліфікації і компетентності кожного працівника. І мова йде не тільки про формування певних теоретичних знань, практичних умінь і професійних навичок, а й про розвиток професійно важливих і соціально значущих якостей і властивостей особистості. Саме це має сприяти швидкій адаптації на виробництві, у трудовому колективі, освоєнню нової техніки й технології, дозволить динамічно змінювати спеціальність, а при необхідності – і професію. Адже в розвинених країнах вважається цілком нормальним проходити перепідготовку чи підвищення кваліфікації в середньому 1 раз на 3-5 років. Однією із сучасних ключових проблем є виховання морального професіонала. Моральність фахівця має стати невід'ємною складовою такого поняття як професіоналізм.

Вирішення проблем системи ПТО, окрім виважених дій, фінансування та політичної волі, вимагає здійснення фундаментальних та прикладних наукових досліджень. На це спрямовані зусилля багатьох науковців та педагогів-практиків, зокрема, співробітників Львівського науково-практичного центру професійно-технічної освіти, який існує з 1994 р., а з 2005 р. увійшов у структуру Академії педагогічних наук України.

В 2001 році було створено Навчально-науковий центр професійно-технічної освіти Національної Академії педагогічних наук України (ННЦ ПТО НАПН України) як її структурний підрозділ з підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації спеціалістів в сфері послуг, а також експериментальної перевірки результатів досліджень з проблем педагогіки і психології в галузі професійної освіти. Цей Центр став першим і унікальним навчально-науковим закладом, який займається проведенням прикладних наукових досліджень та експериментальною перевіркою програм, проектів, прогнозів, різноманітних засобів і технологій для науково-методичного забезпечення потреб професійно-технічної освіти.

З 2006 року працює Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, мета якого – проведення фундаментальних і прикладних досліджень, спрямованих на розв'язання актуальних теоретичних і методологічних проблем педагогіки і психології професійно-технічної освіти. Основні завдання, які стоять перед науковцями інституту: сприяти приведенню у відповідність до сучасного рівня науково-технічного прогресу та вимог ринку праці змісту, форм та засобів навчання у системі професійно-технічної освіти; впроваджувати у навчально-виробничий процес інноваційні педагогічні і виробничі технології; розробляти навчально-методичне забезпечення для освітнього процесу в професійно-технічних навчальних закладах.

Поширенню результатів наукових досліджень сприяють збірники наукових праць: "Модернізація професійної освіти і навчання: проблеми, пошуки і перспективи", "Професійна освіта: проблеми і перспективи", "Професійне навчання на виробництві", "Професійно-художня освіта України", Науковий вісник Інституту ПТО НАПН України тощо.

Сьогодні нагальними є такі завдання, які стоять в центрі уваги професійно-технічної освіти:

вдосконалення законодавства у сфері ПТО, зокрема, прийняття нового Закону про ПТО, також законопроектом «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо професійно-технічної освіти передбачається

врегулювання питань щодо вдосконалення мережі та управління професійною освітою;

введення економічних та податкових пільг для роботодавців, зацікавлених у розвитку професійно-технічних навчальних закладів;

перегляд змісту освіти шляхом конкретизації варіативної частини навчальних планів з врахуванням вимог роботодавців;

модернізація навчально-матеріальної бази, зокрема, забезпечення ПТНЗ підручниками;

приведення у відповідність до вимог державних стандартів навчально-виробничих потужностей ПТНЗ;

розроблення державних стандартів для окремих професій;

якісне оновлення кадрового забезпечення;

виконання державного замовлення на підготовку робітничих кадрів, подолання дисбалансу між потребою ринку праці в робітниках та державним замовленням з окремих професій;

створення навчально-практичних центрів за галузевим спрямуванням на базі кращих ПТНЗ;

впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у педагогічний процес; підключення учнівських гуртожитків до мережі Інтернет, оновлення веб-сайтів професійно-технічних навчальних закладів;

стимулювання громадського впливу (підклубальних рад) на прийняття та виконання відповідних рішень у сфері управління навчальним закладом;

сприяння розвитку учнівського самоврядування;

децентралізація управління системою професійно-технічної освіти, спрямована на подальшу автономію навчальних закладів, у тому числі, у розпорядженні матеріальними та фінансовими ресурсами тощо. За основу реформування системи ПТО фахівці пропонують взяти концепцію розвитку голандської системи професійної освіти, де створено великі регіональні професійні центри, де навчають багатьом професіям.

Визначальним завданнями для професійно-технічної освіти є підготовка кваліфікованих конкурентоздатних робітників з високим рівнем професійних компетенцій, творчих особистостей, зі сформованими загальнолюдськими якостями, національно свідомих та відданих патріотів України.

Питання для самоперевірки

1. Яке основне завдання професійно-технічної освіти?
2. Що становить структуру системи професійно-технічної освіти?
3. Дайте визначення професійно-технічному навчальному закладу.
4. Перерахуйте основні типи навчальних закладів професійно-технічної освіти.
5. Охарактеризуйте рівні професійно-технічної освіти, особливості вступу та терміни навчання у ПТНЗ різних атестаційних рівнів.
6. Як законодавчо визначено навчальний час учня, слухача у професійно-технічному навчальному закладі?
7. Які види контролю здійснюються у ПТНЗ?
8. Як визначена та реалізується важлива соціально-захисна функція системи професійно-технічної освіти на сучасному етапі?
9. У чому полягає різниця між ПТУ, ВПУ та професійним ліцеєм?
10. Яка особливість Центрів професійно-технічної освіти?
11. Як здійснюється навчання робітничих кадрів на виробництві через Навчально-курсний комбінат (центр, пункт)?
12. Які форми навчання робітників на виробництві існують на сучасному етапі?
13. Назвіть актуальні проблеми системи професійно-технічної освіти України.
14. За яких умов, на Вашу думку, професійно-технічна освіта України зможе відповідати сучасним потребам?
15. Які завдання стоять в центрі уваги професійно-технічної освіти на сучасному етапі?

2. 1. 4 Підготовка інженерно-педагогічних кадрів в Україні

Розглянуто розвиток вітчизняної інженерно-педагогічної освіти. Приділено увагу різним етапам професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів, особливо в ХХ ст. та незалежній Україні. Проаналізовано особливості та зміст підготовки педагогів для професійно-технічних навчальних закладів у різні періоди розвитку інженерно-педагогічної освіти; висвітлено досягнення та недоліки; відзначено актуальність психолого-педагогічної підготовки майбутніх педагогів, розглянуто перспективи розвитку інженерно-педагогічної освіти в Україні.

План

1. Становлення системи інженерно-педагогічної освіти та її розвиток до середини ХХ ст.

2. Підготовка інженерно-педагогічних працівників у другій половині ХХ ст.

3. Інженерно-педагогічна освіта у незалежній Україні

1. Становлення системи інженерно-педагогічної освіти та її розвиток до середини ХХ ст.

Система інженерно-педагогічної освіти – це така галузь педагогічної освіти, призначенням якої є підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогів для професійно-технічних та інших типів навчальних закладів, що надають професійно-технічну освіту або здійснюють професійно-технічне навчання.

Система підготовки інженерів-педагогів у своєму розвитку як самостійна галузь освіти пройшла наступні етапи:

- XIX ст. – 20-ті роки ХХ ст. – поява перших навчальних закладів із підготовки педагогів професійного навчання;
- 20-ті роки ХХ ст. – початок 40-х років ХХ ст. – організація мережі спеціальних навчальних закладів, спроби об'єднання їх у систему;

- з 1943 року до кінця 50-х років XX ст. – відкриття індустріально-педагогічних технікумів як середньої ланки системи інженерно-педагогічної освіти;
- початок 60-х років XX ст. до 1979 року – організація інженерно-педагогічних факультетів, відділень, кафедр у галузевих і політехнічних інститутах для підготовки інженерно-педагогічних кадрів з вищою освітою; розширення мережі індустріально-педагогічних технікумів;
- з 1979 року до початку 90-х років XX ст. – організація спеціалізованих інженерно-педагогічних ВНЗ, розширення і зміцнення мережі інженерно-педагогічних факультетів у вищих навчальних закладах і індустріально-педагогічних технікумів;
- з 1991 року – інженерно-педагогічна освіта України стала на шлях самостійного розвитку.

Протягом багатьох століть професійна підготовка здійснювалась виключно у процесі виробництва. Майстерність набувалась на практиці і передавалась із покоління в покоління. Поява машинної індустрії зумовила виникнення перших професійних шкіл, в яких вивчались окремі галузі знань, а також основи виробництва. На території України такі школи з'явилися у XVIII ст. Згодом на зміну ремісничим школам відкриваються училища і школи з підготовки індустріальних робітників. Переважно у цих навчальних закладах працювали педагоги, які одержали освіту в таких училищах чи школах, дехто – лише початкову чи домашню. Як правило, спеціальної педагогічної підготовки вони не мали. На початок XX ст. у професійних навчальних закладах Росії різного типу працювали лише від 3,6 до 20 % викладачів і від 3,4 до 14,3 % майстрів, які мали вищу освіту [64, с. 11]. Але було зрозуміло уже у ті часи, що від педагога вимагались не тільки технічні чи спеціальні знання, а і педагогічні здібності та вміння.

У радянський період вітчизняної історії значна увага приділялась забезпеченню народного господарства робітничими кадрами, їх навчанню і вихованню. Оскільки Україна довгий час перебувала у складі СРСР, розвиток

підготовки педагогів професійно-технічних закладів розглядається з урахуванням цих особливостей.

Уже у кінці 20-х років ХХ ст. в СРСР було більше 600 професійно-технічних навчальних закладів різних типів (фабрично-заводських училищ, шкіл учнівства масових професій, ремісничих, залізничних училищ тощо), тому гостро постала проблема забезпечення їх педагогами. Уже у ті роки почала створюватися система підготовки інженерно-педагогічних кадрів. У 1920 р. було організовано Головний комітет із професійної освіти. Відразу ж позначилися два напрями: підготовка викладачів професійно-технічних навчальних закладів і підготовка інструкторів (у майбутньому - майстрів) виробничого і, пізніше, професійного навчання. На початковому етапі розвитку система інженерно-педагогічної підготовки називалася системою *спеціальної педагогічної освіти*. Вона включала підготовку педагогів професійної освіти з різних спеціальностей: інженерів-педагогів (технопедагогів), агрономів-педагогів, педагогів-економістів, інструкторів виробничого навчання та інших.

Першим середнім технічним навчальним закладом із підготовки інструкторських кадрів став заснований у **1921 році** Московський інститут інструкторів робітничої зміни, який пізніше був перейменований в індустріально-інструкторський технікум. Однак задовольнити потреби професійної школи у педагогах вищої кваліфікації на той час він був не спроможний.

Перший спеціальний вищий навчальний заклад із підготовки викладачів і керівників професійної школи був відкритий у **1923 році** у Москві – **Індустріально-педагогічний інститут ім. К. Лібкнехта**. Студенти одержували ґрунтовну педагогічну, інженерну і «робітничу» підготовку. Постановою РНК РРФСР від 3 серпня 1929 року інститут ім. К. Лібкнехта було зараховано до вищих технічних навчальних закладів і згодом його випускникам почали присвоювати звання педагога-інженера. Студенти до інституту направлялися майже виключно за комсомольськими путівками, що було дуже престижно і

доцільно, оскільки кандидати, як правило, виправдовували довіру своїх товаришів.

У 20-ті роки ХХ ст. у країні розгорнулася мережа факультетів і відділень, які здійснювали підготовку спеціалістів інженерно-педагогічного профілю з вищою і середньою спеціальною освітою у вищих технічних та сільськогосподарських ВНЗ. Але ці навчальні заклади основну увагу приділяли підготовці фахівців вузького профілю навчання. Також були створені спеціалізовані курси із терміном навчання один рік, наприклад, Московські вищі педагогічні курси при сільськогосподарській Академії імені К. Тімірязєва, Вищі педагогічні курси при Московському вищому технічному училищі. На курсах викладалися основи психолого-педагогічних знань і методика викладання спецдисциплін. Слабкість цієї форми підготовки педагогів для профтехшколи була також у тому, що студенти на протязі 4-5 років навчання готувалися бути інженерами, тому за один рік свої психологічні настанови в більшості не змінювали і за нагоди йшли не на педагогічну, а на виробничу роботу. Вищі навчальні заклади не були зацікавлені у цих курсах, тому їх комплектування проводилося зі складностями.

У цей час підготовку педагогічних кадрів вищої кваліфікації здійснювала також і Академія комуністичного виховання імені Н. Крупської, де було відкрито факультет з підготовки керівників та викладачів для фабрично-заводських училищ. Така ж підготовка почалась і в Україні. У деяких вищих навчальних закладів було створено спеціалізовані факультети, на яких готували викладачів для фабрично-заводських училищ.

Загалом, 20-ті роки ХХ ст. були надзвичайно плідними для становлення інженерно-педагогічної освіти. Цьому періоду властиві активний пошук, різноманітні форми підготовки професійно-педагогічних кадрів, визнання необхідності спеціальної підготовки технічних і педагогічних кадрів для будь-яких видів професійних шкіл.

Починаючи з 1930 року спеціальна підготовка кадрів для профтехшколи поступово згортається. У зв'язку із постановою ЦВК і РНК СРСР «Про

реорганізацію вищих навчальних закладів, технікумів і робітничих факультетів» інститут ім. К. Лібкнехта було реорганізовано. Інженерно-педагогічних працівників почали залучати із виробництва, готуючи їх на інструкторських відділеннях ВНЗ та в індустріально-інструкторських технікумах. В 1931 році Вища Рада Народного Господарства СРСР видала наказ про організацію особливих курсів інструкторів виробничого навчання, але фактично через відсутність виробничої підготовки вони готували викладачів спеціальних дисциплін. Подальший розвиток професійно-технічної освіти показав помилковість прийнятих рішень.

У 1940 році Президія Верховної Ради СРСР видала наказ «Про державні трудові резерви СРСР», в якому йшлося про необхідність постійного поповнення складу робітничого класу. Під час Великої Вітчизняної війни багато цих навчальних закладів були евакуйовані в глиб країни. У найважчі 1941-1943 роки війни промисловість і транспорт одержали більше 1 млн. кваліфікованих робітників. У період створення трудових резервів для роботи в професійно-технічних навчальних закладах були висунуті тисячі інженерів, техніків, кваліфікованих робітників, які не мали, зазвичай, педагогічної підготовки.

У 1943 році перед Головним управлінням трудових резервів було поставлене завдання створити свою мережу технікумів з підготовки майстрів виробничого навчання. На протязі 1943-1944 років було відкрито 13 індустріальних технікумів в Москві, Ленінграді, Ташкенті, Києві, Харкові, Донецьку, Рубіжному, Конотопі та інших містах, де навчались близько 2 тис. юнаків і дівчат із 22 спеціальностей. Приймалися до технікумів за направленням місцевих органів освіти випускники профтехучилищ, а також юнаки, демобілізовані із армії, і дівчата, які мали робітничу професію не нижче 3-го розряду. Студенти технікумів поряд із загальноосвітніми, економічними і спеціальними дисциплінами вивчали цикл психолого-педагогічних дисциплін, до якого входили педагогіка, психологія, організація і методика виробничого навчання, вікова фізіологія і гігієна, виховна робота, технічні засоби навчання.

Післявоєнний розвиток промисловості, сільського господарства та будівництва викликав потребу у швидкому та розширеному відтворенні робітничих кадрів, здатних ефективно працювати в нових умовах виробництва. Одночасно збільшилась потреба у викладачах спеціальних дисциплін та майстрах виробничого навчання, зросли вимоги до їхньої кваліфікації. У післявоєнні роки підготовка викладачів для ФЗУ та майстрів виробничого навчання була розділена. У 1947 році почалася підготовка викладачів загально-технічних і спеціальних дисциплін для профтехшколи в шести вищих навчальних закладах країни, у тому числі, і в Київському політехнічному та Донецькому індустріальному інститутах. Також у 1955 році у країні діяло 22 індустріальних технікуми.

У своєму дисертаційному дослідженні О. Щербак виділила етапи становлення індустріально-педагогічної освіти в Україні [117], серед яких перший етап – 1943-1966 роки, під час якого створювались в Україні індустріальні технікуми з метою підготовки майстрів виробничого навчання спочатку для закладів системи трудових резервів, що існувала з 1940 року, а з часом – державної системи профтехосвіти.

2. Підготовка інженерно-педагогічних працівників у другій половині ХХ ст.

В СРСР в кінці 50-х - на початку 60-х років ХХ ст. була спроба поєднати загальноосвітню і професійно-технічну школи в єдину трудову політехнічну школу: учні одержували і повну середню освіту, і професійну підготовку з робітничої професії. Для здійснення професійно-теоретичного і виробничого навчання у таких школах були потрібні спеціально підготовлені педагогічні кадри. Тому, з початку 1959 року відкриваються відповідні факультети у педагогічних вищих навчальних закладах, надається можливість викладачам загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних училищ, які не мали педагогічної освіти, здобути її заочно на інженерно-педагогічних факультетах педінститутів.

Рада Міністрів УРСР 29 травня 1961 року видала Постанову «Про подальший розвиток і поліпшення підготовки кваліфікованих робітничих кадрів у професійно-технічних навчальних закладах Української РСР». Згідно цієї Постанови пропонувалось у технічних і сільськогосподарських вищих навчальних закладах організувати інженерно-педагогічні факультети або відділення з підготовки педагогічних працівників для професійно-технічних навчальних закладів. У результаті були відкриті інженерно-педагогічні факультети у Донецькому, Київському, Львівському, Українському (м. Харків) політехнічних інститутах, агропедагогічні – в Уманському і Полтавському сільськогосподарських інститутах. У деяких вищих навчальних закладах підготовка викладачів спецдисциплін почала здійснюватись спеціалізованими кафедрами, наприклад, у Київському інституті легкої промисловості на кафедрі технологій швейного виробництва студентам викладали дисципліни психолого-педагогічного циклу. Згодом стало очевидним, що середня школа не може об'єднувати загальну і професійно-технічну освіту. Експеримент із підготовки робітників у середній загальноосвітній школі не вдався. У зв'язку з цією обставиною підготовку педагогів технічних і сільськогосподарських дисциплін для шкіл почали поступово припиняти (наказом Міністерства середньої і спеціальної освіти 1965 року було скасовано спеціальність 2212 «Загальнотехнічні дисципліни і праця», яка поєднувала для педагога функції і вчителя праці, і викладача загальнотехнічних дисциплін).

У 1966 році в Ленінграді був створений Всесоюзний інститут підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних кадрів із філіями у союзних республіках. 1967 року відбувається реорганізація індустріальних технікумів у індустріально-педагогічні, яких було у той час 53 і які стали основною формою підготовки майстрів виробничого навчання різного профілю.

У 70-х роках ХХ ст. спостерігається підвищення вимог до професійної підготовки робітників, що зумовило необхідність науково обгрунтованої перебудови й удосконалення навчально-виховного процесу в професійно-технічних училищах, зміцнення їх матеріально-технічної бази. Гостро постала

потреба у майстрах виробничого навчання з вищою педагогічною й інженерною освітою. На це звертали увагу А. Булгаков [11], пізніше – А. Пастухов, В. Масолов [78]. Міністерством середньої та спеціальної освіти СРСР була розроблена модель спеціаліста-викладача, спроможного здійснювати теоретичне і практичне навчання у СПТУ, а також позакласну виховну роботу. З 1970 року було організовано підготовку таких спеціалістів у тринадцяти вищих навчальних закладах країни. З метою координації їх роботи у березні 1973 року було організовано Науково-методичну раду з інженерно-педагогічних спеціальностей.

У той час панувала концепція, згідно з якою випускник інженерно-педагогічної спеціальності мав бути підготовлений достатньо і до інженерної, і до педагогічної діяльності. Але у навчальних планах переважав інженерний компонент, а педагогічний не мав чітко сформульованої спрямованості. Це відображалося у назвах спеціальностей, наприклад, «Електроенергетика». Широка універсалізація знижувала якість підготовки спеціаліста і як інженера, і як педагога.

З 1973 р. випускникам інженерно-педагогічних спеціальностей присвоювали затверджену кваліфікацію «*інженер-викладач*». Це означало, що майбутній спеціаліст розглядається як фахівець з вищою освітою, який здійснює педагогічну, навчально-виробничу та організаційно-методичну діяльність у процесі викладання технічних дисциплін за однією з галузей виробництва в навчальних закладах професійно-технічної та середньої спеціальної освіти, а також на промислових підприємствах. Відбір змісту освіти інженера-викладача був заснований на ідеї інженерної підготовки, а психолого-педагогічна складова розглядалася лише як «надбудова». Підхід, при якому фахівець повинен, перш за все, добре розумітися в техніці й технології виробництва, базується на тому, що провідною діяльністю інженера-викладача вважалася інженерна. Відповідно до цього основною формою організації підготовки фахівців стала додаткова педагогічна освіта, що надавалася інженерам, працюючим або бажаючим працювати в сфері профтехосвіти.

Тобто, у сфері інженерно-педагогічної освіти переважаючою була ідея провідного професійного (інженерного) компоненту у підготовці фахівців.

Із середини 70-х років ХХ ст активно розвивається мережа середніх профтехучилищ. Зростають вимоги до майстрів виробничого навчання як до педагогів. У зв'язку з цим, в індустріально-педагогічні технікуми почали приймати студентів, які мали здібності до педагогічної діяльності тільки на базі повної середньої освіти (після закінчення середнього професійно-технічного училища або технічного училища). Істотними ознаками цього періоду були: посилення психолого-педагогічної підготовки майбутніх майстрів виробничого навчання; введення державних іспитів замість дипломного проекту; проведення педагогічної практики як переддипломної; відхід від технократизації навчального процесу, його гуманізація і гуманітаризація [117].

Також у цей час педагогічний компонент починає ставати виразнішим, а інженерна складова бути змістовною базою для навчання спеціаліста як викладача та методиста. Це було закріплено у назвах кваліфікації випускників: наприклад, «інженер-викладач машинобудівельних дисциплін». 1975 року почалась підготовка інженерів-педагогів в Українському заочному політехнічному інституті. У цей час уже 22 вищих навчальних заклади готували педагогів для системи профтехосвіти, які ставали викладачами спеціальних та загальнотехнічних дисциплін, іноді інженерами.

Новий етап у підготовці педагогів професійної школи у **1979 році** започаткувало створення на базі індустріально-педагогічного технікуму спеціалізованого вищого навчального закладу – **Свердловського інженерно-педагогічного інституту**, який до 1989 р. був єдиним у СРСР спеціалізованим ВНЗ цього напрямку, і який розробив свій навчальний план та розпочав готувати фахівців із кваліфікацією «*інженер-педагог*». Ці спеціалісти широкого профілю з вищою педагогічною і технічною освітою та високою робітничою кваліфікацією могли здійснювати професійне виховання і навчання майбутніх робітників, поєднуючи функції майстра виробничого навчання і викладача спеціальних та загальнотехнічних дисциплін. Відкриття такого навчального

закладу було зумовлене, по-перше, реформуванням системи освіти (перехід до загальної середньої освіти і перетворення ПТНЗ в одну із форм отримання середньої освіти), по-друге, серйозними змінами у техніці і технологіях, змісті праці робітників різних галузей. У Свердловському інженерно-педагогічному інституті готували фахівців машинобудівного і електроенергетичного профілю. Навчальними планами передбачалось вивчення студентами таких циклів дисциплін: суспільних, загальнонаукових, психолого-педагогічних, спеціальних, а також проходження практик: робітничої, навчальної, технологічної, педагогічної. Цикл психолого-педагогічних дисциплін включав вступ до спеціальності, психологію, педагогіку, методику викладання спеціальних дисциплін, технічні засоби навчання, виховну роботу в ПТУ, основи профорієнтації, наукову організацію навчального процесу тощо.

Поступово росла не тільки кількість навчальних закладів, що здійснювали підготовку інженерно-педагогічних кадрів, але й методичне та технічне забезпечення цієї професії. Були розроблені професійно-кваліфікаційні характеристики майстрів виробничого навчання. Психолого-педагогічна складова стала розглядатися як рівнозначна і невід'ємна частина підготовки фахівців інженерно-педагогічної освіти. Збільшення кількості спеціальностей, за якими здійснювалась підготовка професійно-педагогічних кадрів, зумовлювало необхідність пошуку шляхів інтеграції галузевої виробничої і педагогічної складових інженерно-педагогічної освіти. До 1987 р. з інженерно-педагогічних спеціальностей готувалися кадри з 28 спеціалізацій. Ці зміни багато в чому зумовлювалися розвитком інженерно-педагогічної освіти як самостійної галузі вищої освіти.

З 1987 року до переліку спеціальностей вищої школи була введена єдина група інженерно-педагогічних спеціалізацій. Вищі навчальні заклади розпочали підготовку фахівців єдиної кваліфікації – «інженер-педагог», було визначено зміст і перспективи розвитку інженерно-педагогічної освіти [107]. До абітурієнтів часто ставилися вимоги щодо обов'язкової наявності робітничого розряду з обраного напрямку підготовки. Це знизило можливість випускників

загальноосвітніх шкіл одержати інженерно-педагогічну професію, що призвело до зниження успішності студентів, теоретичного рівня підготовки інженерів-педагогів, престижності спеціальності.

У розробці ідеології підготовки педагогів для професійно-технічних навчальних закладів у радянський період брали участь такі вчені-педагоги, як П. Атутов, С. Батишев, А. Веселов, М. Махмутов, М. Скаткін, І. Анкудінов, Н. Барбашов, С. Гайсинович, А. Євстигнєєв-Беляков, І. Каїров, С. Купідонів та інші, що здійснили в своїх працях наукове обґрунтування змісту й організаційних форм підготовки викладачів спеціальних дисциплін і інструкторів та майстрів виробничого навчання.

На початок 1990 р. система підготовки і підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних працівників системи професійної школи включала вже два спеціалізованих інженерно-педагогічних інститути, 38 інженерно-педагогічних факультетів або відділень ВНЗ, які здійснювали підготовку інженерів-педагогів з таких напрямків: машинобудування, електроенергетика, будівництво, гірнича справа, сільське господарство. Серед них були Білоруський політехнічний (м. Мінськ), Ленінградський політехнічний, Московський автомеханічний інститути, Красноярський сільськогосподарський інститут та інші. Також у СРСР було 68 індустріально-педагогічних технікумів, Всесоюзний (з філіями), три республіканських і один міжобласний інститути підвищення кваліфікації керівних та інженерно-педагогічних працівників профтехосвіти.

В Україні інженерно-педагогічні факультети у цей час існували, наприклад, у Львівському політехнічному інституті, Херсонському педагогічному інституті, Дніпродзержинському індустріальному інституті тощо. Також в Україні було шість індустріально-педагогічних технікумів. На базі Українського заочного політехнічного інституту **в 1989 році** було створено **Харківський інженерно-педагогічний інститут**. З **1994 року** він має 4-й рівень акредитації і статус **Української інженерно-педагогічної академії**

(УІПА), яка стала провідним вищим навчальним закладом з інженерно-педагогічної освіти в Україні.

3. Інженерно-педагогічна освіта у незалежній Україні

Після проголошення незалежності України розпочався пошук шляхів розбудови національної освіти, перехід до неперервної професійної освіти, зокрема, введення багаторівневої вищої освіти, розробка й апробація державних освітніх стандартів. Відбулась переорієнтація щодо розуміння змісту і цілей професійної підготовки педагогічних кадрів.

Історично склалося так, що інженерно-педагогічна освіта формувалася на базі галузевої професійної освіти (інженерної, агрономічної тощо) і впродовж усієї її історії актуальною була проблема визначення співвідношення педагогічної та інженерної складових.

Сьогодні науковці і практики – у пошуку шляхів вдосконалення підготовки педагогів професійної школи. Вітчизняні дослідники О. Коваленко, Ф. Якубов наголошують на відмінностях інженерно-педагогічної освіти від педагогічної та інженерної, аналізуючи підготовку інженерно-педагогічних кадрів на рівні сучасних вимог [45]. Є. Белова вказує на необхідність входження інженерних дисциплін у психолого-педагогічну підготовку і навпаки – входження психолого-педагогічних дисциплін у інженерну підготовку [8, с. 102]. С. Артюхом, А. Ашеровим розроблено шляхи інтеграції системи інженерно-педагогічної освіти України в міжнародну систему інженерної педагогіки [3]. Проблемам підготовки і особливостям діяльності майстрів виробничого навчання і викладачів спеціальних дисциплін присвячені праці В. Бакатанової, І. Васильєва, Т. Девятьярової, Е. Зеєра, Н. Кузьміної, Ю. Кушніра, М. Лазарєва, В. Лобунця, Н. Ничкало, Н. Пашкової, А. Тарасюка, В. Ярового та інших.

Інженерно-педагогічна освіта України, починаючи з 1991 року, стала на шлях самостійного розвитку, незалежного від Росії та інших колишніх радянських республік. Вона була внесена до загальнодержавної програми

реформування освіти, яка відома під назвою «Освіта. Україна ХХІ століття». У той же час у 90-х роках ХХ ст. проблема кількісного й якісного кадрового забезпечення системи профтехосвіти незалежної України загострилась. На її подолання був спрямований Указ Президента України «Про основні напрями реформування професійно-технічної освіти в Україні» 1996 року, яким передбачалось приведення у відповідність з потребами системи підготовки інженерно-педагогічних кадрів. З правил прийому до інженерно-педагогічних ВНЗ було виключено вимогу обов'язкової наявності робітничого розряду. Це дало змогу вступати до цих ВНЗ найбільш підготовленим випускникам загальноосвітніх шкіл на рівні з відмінниками ПТУ та технікумів, що підвищило початковий освітній рівень абітурієнтів.

Був створений навчальний комплекс «Педагог», який об'єднав УПА та всі індустріально-педагогічні технікуми і коледжі для координації методичної та виховної роботи, сумісних видань навчальної літератури, проведення наукових досліджень у галузі професійної педагогіки та психології. Постановою Кабінету Міністрів України від 27 травня 1997 року № 507 усі інженерно-педагогічні спеціальності були віднесені до педагогічних та об'єднані в одну групу: «Професійне навчання за напрямками» [4, с. 38].

Законом України «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.) було визначено, що підготовка педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів та установ професійно-технічної освіти здійснюється у вищих навчальних закладах та на їхніх спеціалізованих факультетах, а також в індустріально-педагогічних технікумах, коледжах, інженерно-педагогічних вищих навчальних закладах. На посади педагогічних працівників можуть призначатися фахівці виробництва, сфери послуг, які мають вищу освіту і в подальшому здобувають відповідну психолого-педагогічну підготовку (стаття 46) [31].

Головний напрям підготовки таких спеціалістів визначений як процес професійного навчання людини. Ця освіта поєднує культурно-освітню, загальнонаукову, професійну та психолого-педагогічну підготовку

педагогічних кадрів. Випускникам надається кваліфікація «інженер-педагог», що свідчить про комплексний характер їх майбутньої діяльності. Викладач спецдисциплін повинен так організувати навчально-виховний процес, щоб теоретичні знання, які засвоюють учні, завжди були керівництвом до виконання практичних дій, а практичний досвід, набутий учнями під час виконання лабораторно-практичних робіт, виробничого навчання, цілком використовувався у вивченні теоретичних положень.

У 2001 році затверджена кваліфікаційна характеристика професії «Педагог професійного навчання». Ведеться розробка освітньо-професійних програм, напрямів вдосконалення професійної майстерності педагога професійної школи. З 2002 року видається збірник наукових праць «Педагог професійної школи». Цінні збірники наукових праць видає Українська інженерно-педагогічна академія, серед яких «Проблеми інженерно-педагогічної освіти» (головний редактор: доктор педагогічних наук, професор О. Коваленко).

Активно оновлюється методичне забезпечення існуючих інженерно-педагогічних спеціальностей, видаються підручники і навчальні посібники з підготовки інженерів-педагогів, розширюється коло наукових досліджень з проблем інженерно-педагогічної освіти. Але недостатніми є держзамовлення студентів на інженерно-педагогічні спеціальності, матеріально-технічна підтримка з боку держави ВНЗ, які готують педагогів для профтехшколи.

У професійно-технічних навчальних закладах України нині працює понад 50 тис. педагогічних працівників, серед яких значний відсоток – із вищою технічною чи інженерною освітою, але без необхідної психолого-педагогічної підготовки. Професійно-технічні навчальні заклади недостатньо укомплектовані висококваліфікованими педагогічними кадрами, хоча контингент учнів ПТУ, ВПУ, технічних ліцеїв тощо педагогічно найбільш складний. Тому забезпечення системи професійно-технічної освіти інженерно-педагогічними працівниками є досить актуальною проблемою.

На сучасному етапі підготовка педагогічних кадрів для навчальних закладів системи професійної освіти в Україні здійснюється в дев'яти індустріально-педагогічних технікумах, двох професійно-педагогічних коледжах, Кримському інженерно-педагогічному університеті (м. Сімферополь), Вінницькому, Глухівському, Уманському, Чернігівському, Дрогобицькому, Полтавському, Тернопільському, Бердянському педагогічних університетах, Київському національному університеті будівництва і архітектури, Київському національному університеті технологій та дизайну тощо. Очолює цю систему Українська інженерно-педагогічна академія – спеціалізований вищий навчальний заклад, що здійснює підготовку інженерно-педагогічних кадрів за 11 напрямками та підвищення кваліфікації педагогічних працівників професійно-технічних навчальних закладів, технікумів, коледжів тощо. Академія одночасно здійснює науково-методичне керівництво та координацію діяльності ВНЗ, що мають інженерно-педагогічні спеціальності. Питанням підвищення кваліфікації інженерно-педагогічних кадрів займається Донецький інститут післядипломної освіти. Щорічний випуск інженерно-педагогічних працівників складає понад тисячу осіб, які працюють у професійно-технічних навчальних закладах на посадах викладачів загальнотехнічних і спеціальних дисциплін, старшими майстрами і майстрами виробничого навчання, однак їх кількість і якість підготовки на сьогодні не в повній мірі забезпечують реальні запити діючої мережі ПТНЗ.

Інженерно-педагогічна освіта сьогодні – це не механічне поєднання двох видів освіти, а якісно новий вид, що характеризується взаємопроникненням однієї галузі в іншу, тісною та раціональною інтеграцією психолого-педагогічного, інженерно-технічного та виробничо-технологічного компонентів у підготовці спеціаліста. За характером професійних функцій спеціалістів інженерно-педагогічна освіта належить до педагогічної, предметною ж основою її є інженерна і виробничо-технологічна підготовка. Тобто, технічні і педагогічні знання утворюють цілісну систему знань та умінь. В структурі діяльності інженера-педагога є два взаємозв'язаних і самостійних

види професійної діяльності – професійно-педагогічна і професійно-інженерна. За п'ять років навчання у ВНЗ сучасний студент повинен не тільки засвоїти інженерні знання, але і навчитися трансформувати їх в педагогічні системи.

Як підкреслюється в концепції розвитку інженерно-педагогічної освіти в Україні, є потреба переглянути вимоги до професійної діяльності та особистості інженерно-педагогічного працівника, визначити перелік необхідних для України напрямків підготовки, організувати систему розподілу випускників відповідно до визначеного професійного призначення та умов їх використання в професійній освіті [49].

На жаль, сьогодні у системі інженерно-педагогічної освіти існує цілий ряд протиріч, притаманних як всій системі освіти України в цілому, так і специфічних саме для цього виду освіти. До специфічних суперечностей, зумовлених невідповідністю сучасного стану системи інженерно-педагогічної освіти глобальним соціально-економічним перетворенням у господарстві та промисловості, належать такі протиріччя:

- між потребою у викладацьких кадрах в системі професійно-технічної освіти та реальними можливостями системи ІПО, про що свідчить дефіцит педагогічних кадрів для системи;

- між структурою робітничих професій, пов'язаних з попитом на ринку праці та існуючим переліком профілів інженерно-педагогічної підготовки, що потребує перегляду та удосконалення структури інженерно-педагогічних спеціальностей;

- між системою управління професійно-технічними навчальними закладами, кадровим складом педагогічного персоналу та існуючою системою підготовки інженерно-педагогічних кадрів, що потребує розробки системи багатоступеневої підготовки кадрів для ПТО;

- між вимогами суспільства до сучасного викладача ПТО та станом його підготовки в системі ІПО, що потребує перегляду змісту та технологій навчання майбутніх інженерів-педагогів у відповідності до сучасних вимог педагогічної та інженерної освіти.

Ці протиріччя обумовлюють відповідні проблеми в системі ПО, які чекають свого вирішення.

Загалом розвиток інженерно-педагогічної освіти України був складним і суперечливим, але поступальним. Еволюція відбувалася у напрямі підвищення професійно-педагогічного рівня майбутніх викладачів і майстрів професійно-технічних навчальних закладів. Оскільки сьогодні актуальною є підготовка фахівців, здатних здійснювати соціально-професійну і виробничо-технологічну діяльність в професійно-технічних навчальних закладах, а також на виробництві, то нагальним є вдосконалення системи інженерно-педагогічної освіти шляхом: 1) прийняття повномасштабної концепції її розвитку; 2) активнішого входження у міжнародну систему інженерної педагогіки; 3) матеріально-технічної підтримки інженерно-педагогічних навчальних закладів державою; 4) розширення наукових досліджень та 5) залучення фахівців у міжнародні проекти стосовно підготовки педагогів для професійно-технічних навчальних закладів.

Таким чином, інженерно-педагогічна освіта, з одного боку, є відносно новою галуззю освіти України, з іншого – має вже свою історію й певні етапи розвитку. Система інженерно-педагогічної освіти дає можливість сформувати розвиненого фахівця, який поєднує в собі інженерні і педагогічні компетенції, які допоможуть реалізуватися випускникові та бути конкурентоспроможним в сучасних непростих умовах життя.

Питання для самоперевірки

1. Що являє собою система інженерно-педагогічної освіти?
2. Які етапи у своєму розвитку пройшла система підготовки інженерів-педагогів?
3. Охарактеризуйте підготовку педагогів для професійної школи у 20-х - 30-х роках ХХ століття.
4. Коли почали створюватися індустриальні технікуми з підготовки майстрів виробничого навчання та у зв'язку з чим?

5. Яким чином здійснювалася підготовка інженерно-педагогічних працівників у 50-х - 60-х роках ХХ століття?

6. Чому новий етап у підготовці інженерів-педагогів пов'язують із відкриттям Свердловського інженерно-педагогічного інституту?

7. Коли було створено Харківський інженерно-педагогічний інститут?

8. У яких навчальних закладах здійснюється підготовка педагогічних кадрів для системи професійної освіти в Україні на сучасному етапі?

9. Охарактеризуйте проблеми, які існують в системі інженерно-педагогічної освіти сьогодні?

10. Назвіть сучасних вітчизняних дослідників, які переймаються проблемами підготовки педагогів професійної школи.

11. Який внесок у розвиток системи ІПО здійснює Українська інженерно-педагогічна академія?

12. Визначіть шляхи вдосконалення системи інженерно-педагогічної освіти.

2. 2. Практичний блок

2. 2. 1 Теми та плани семінарських занять

Семінар 5. Підготовка фахівців

План

1. Форми організації підготовки фахівців у ВНЗ та ПТНЗ
2. Дистанційна освіта
3. Наступність професійно-технічної та вищої освіти
4. Безперервна професійна освіта

Питання для самоперевірки та завдання

1. Які форми підготовки фахівців заявлені у КНУТД?
2. Яке навчально-методичне забезпечення необхідне для здійснення дистанційної освіти?

3. У чому проявляється наступність між ПТНЗ та ВНЗ? Які є прорахунки у цьому процесі?

4. Чому є обов'язковою безперервна професійна освіта на сучасному етапі?

Рекомендована література

1. Методологічні засади професійної освіти: навч. посібник для студентів вищих навч. закладів інженерно-педагогічних спеціальностей / О. Е. Коваленко, Н. О. Брюханова, І. С. Посохова та ін. – Х.: Контраст, 2008. – 120 с.

2. Теорія і методика професійної освіти [Текст]: навч. посіб. / [З. Н. Курлянд та ін.]; за ред. д-ра пед. наук, проф. З. Н. Курлянд. – К.: Знання, 2012. – 390 с.

3. Ігнатенко Г. В. Професійна педагогіка: навч. посіб. / Г. В. Ігнатенко, О. В. Ігнатенко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 352 с.

Семінар 6. Досвід підготовки фахівців високорозвинених країн світу

План

1. Підготовка фахівців у Великобританії
2. Особливості системи професійної освіти Франції
3. Дуальна система підготовки робітників у ФРН
4. Навчання професії у США
5. Підготовка кваліфікованих кадрів у Японії та Китаї

Питання для самоперевірки та завдання

1. Підготувати презентацію про професійну підготовку в одній із високорозвинених країн світу.

2. Які основні відмінності у підготовці фахівців у різних країнах?

3. Скласти порівняльну таблицю вищої освіти Німеччини, Англії, Франції, США, Японії та Китаю за критеріями: освітні рівні, терміни навчання, доступність освіти, якість.

4. Який саме досвід підготовки фахівців високорозвинених країн світу можна і треба, на Вашу думку, запозичити Україні?

Рекомендована література

1. Педагогика профессионального образования / Е. П. Белозерцев, А. Д. Гонеев, А. Г. Пашков и др./ Под ред. В. А. Сластенина. – М.: Издательский центр „Академия”, 2006. – 368 с.

2. Основні аспекти педагогіки профтехосвіти. Навч. посіб. / Нікуліна А. С., Молчанов В. М., Верченко Н. В., Торба Ю. І. – Донецьк: ДПО ІПП, 2006. – 296 с.

3. Професійна освіта в зарубіжних країнах. Порівняльний аналіз. Монографія / За ред. Н. Г. Ничкало, В. О. Кудіна. – Черкаси: Вибір, 2002. – 322 с.

4. Професійна педагогіка: педагогіка професійно-технічної освіти. Ч. 1. Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. – Глухів: РВВ ГДПУ, 2005. – 105 с.

Семінар 7. Державний стандарт ПТО

План

1. Мета та об'єкти стандартизації ПТО
2. Типовий навчальний план підготовки робітників
3. Формування змісту освіти за Держстандартом
4. Види контролю в ПТНЗ

Питання для самоперевірки та завдання

1. Коли та з якою метою було прийнято Держстандарт ПТО?
2. Що піддано стандартизації у сфері ПТО?
3. Що таке «Освітньо-кваліфікаційна характеристика робітника»?
4. Охарактеризуйте види контролю в ПТНЗ.

Рекомендована література

1. Закон України „Про професійно-технічну освіту” // Професійно-технічна освіта, 1998. – № 1. – С. 2-12.

2. Державні стандарти професійної освіти: теорія і методика: Монографія / За ред. Н. Г. Ничкало. – Хмельницький: ТУП, 2002. – 334 с.

Семінар 8. Професійно-педагогічна компетентність інженера-педагога

План

1. Основні елементи професійно-педагогічної компетентності та їхня стисла характеристика
2. Вимоги до інженера-педагога на сучасному етапі
3. Зміст теоретичної та практичної підготовки інженера-педагога

Питання для самоперевірки та завдання

1. Складіть таблицю елементів професійно-педагогічної компетентності із їх характеристикою.
2. Підготуйте конспект нормативних документів, у яких йдеться про вимоги до інженера-педагога на сучасному етапі.
3. Охарактеризуйте зміст теоретичної та практичної підготовки інженера-педагога.

Рекомендована література

1. Елина Т. А. Проблемы инженерно-педагогического образования Украины в условиях Евроинтеграции / Т. А. Елина // Проблемы инженерно-педагогічної освіти : зб.наук. праць / Укр. інж.-пед. акад. – Х., 2006. – Вип.12. – С. 59-64.
2. Коваленко О. Е. Инженерно-педагогічна освіта та Болонський процес [Текст] /О. Е. Коваленко, В. Лобунец // Новий колегіум. – 2004. – № 5/6. – С. 16-22.
3. Концепція розвитку інженерно-педагогічної освіти в Україні [Текст]: проект / Укр. інж.-пед. академія ; керівник авт. кол. О. Е. Коваленко. – Х.: Б.в., 2004. – 19 с.
5. Прохорова О. О. Теоретико-методичний аналіз формування індивідуального стилю педагогічної діяльності майбутніх інженерів- педагогів

[Текст]: монографія / О. О. Прохорова, О. Й. Белей; Укр. інж.-пед. академія. - Х.: Ноулідж, 2009. – 136 с.

2. 2. 2 Завдання для самостійного опрацювання

№ з/п	Назва	Рекомендована література
5.	Україна і Болонський процес.	<p>2. Елина, Т. А. Проблемы инженерно-педагогического образования Украины в условиях Евроинтеграции / Т. А. Елина // Пробл.інж-пед.освіти : зб.наук. пр. / Укр.інж.-пед.акад. - Х., 2006. - Вип.12. - С.59-64.</p> <p>1. Коваленко, О. Е. Інженерно-педагогічна освіта та Болонський процес [Текст] /О. Е. Коваленко, В. Лобунец // Новий колегіум. - 2004. - №5/6. - С.16-22.</p> <p>3. Коваленко, О. Е. Теоретичні засади професійної педагогічної підготовки майбутніх інженерів-педагогів в контексті приєднання України до Болонського процесу [Текст] : [монографія] / О. Е. Коваленко, Н. О. Брюханова, О. О. Мельниченко / Укр. інж.-пед. акад. – Х. : УПА, 2007. - 162с.</p>
6.	Порівняльна характеристика систем професійно-технічної освіти різних країн	<p>1. Професійна освіта в зарубіжних країнах. Порівняльний аналіз. Монографія / За ред. Н. Г. Ничкало, В. О. Кудіна. – Черкаси: Вибір, 2002. – 322 с.</p>
7.	Закон України	<p>1. Закон України «Про професійно-технічну</p>

	„Про професійно-технічну освіту”	освіту» від 10.02.1998 № 103/98-ВР 1341, редакція від 05.01.2013 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80 .
8.	Професіограма інженера-педагога	1. Теория и практика профессионально-педагогического образования [Текст]. Т. 1 : монографія / Е. Э. Коваленко; под. ред. Г. М. Романова; Гос. проф.-пед. ун-т. – Екатеринбург, 2007. – 305 с.

2. 2. 3 Тести для проведення модульного контролю

Система освіти це:

сукупність навчальних закладів професійної освіти;
інтеграція системи професійно-технічної освіти і системи вищої освіти;
загальноосвітні навчальні заклади, заклади професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти;
заклади освіти, наукові, науково-методичні і методичні установи, науково-виробничі підприємства, органи управління освітою.

До освітніх рівнів системи освіти не належить:

повна вища освіта;
професійно-технічна освіта;
дошкільна освіта;
початкова загальна освіта.

До освітньо-кваліфікаційних рівнів не відноситься:

молодший спеціаліст;
кваліфікований робітник;
доктор філософії;
спеціаліст.

Структура професійної освіти включає:

вищу освіту;
повну загальну середню освіту;
початкову освіту;
базову загальну середню освіту.

До основних принципів професійної освіти не належить:

випереджальний характер професійної підготовки;
поєднання загальноосвітньої і професійної підготовки;
регіоналізація професійної освіти;
диференціація щодо міських і сільських жителів.

Ступеневість професійно-технічної освіти визначена і закріплена:

Законом України «Про освіту»;
«Положенням про професійно-технічний навчальний заклад»;
Державним стандартом професійно-технічної освіти;
Законом України «Про вищу освіту».

Вищі навчальні заклади України це:

професійно-технічне училище, університет, академія, інститут,
консерваторія, коледж, технікум;
університет, академія, інститут, консерваторія, коледж, технікум,
вище художнє професійно-технічне училище;
інститут, коледж, ліцей, технікум;
університет, академія, інститут, коледж.

За Законом «Про вищу освіту» 2014 р. визначаються такі рівні вищої освіти:

початковий, бакалаврський, магістерський, науковий;
початковий, перший, другий, третій, освітньо-науковий,
науковий;
початковий, бакалаврський, магістерський, освітньо-науковий.

Ступенями вищої освіти є:

молодший спеціаліст, спеціаліст, молодший бакалавр, бакалавр, магістр;

молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії;

молодший бакалавр, бакалавр, магістр, доктор філософії, доктор наук;

Науковими ступенями є:

доктор філософії, доктор наук;

кандидат наук, доктор наук;

магістр, доктор філософії, доктор наук;

магістр, кандидат наук, доктор наук.

Вченими званнями є:

доцент, професор, академік;

старший дослідник, доцент, професор;

кандидат наук, доцент, професор.

Обсяг одного кредиту ЄКТС становить:

20 год., 30 год., 36 год., 40 год.

Коледжі здійснюють підготовку фахівців за такими ступенями:

молодший бакалавр, бакалавр, молодший спеціаліст;

бакалавр, спеціаліст;

молодший спеціаліст, бакалавр, магістр.

Вищими навчальними закладами, у яких здійснюється підготовка фахівців за такими ступенями: бакалавр, магістр, доктор філософії, можуть бути:

університет, коледж, академія, інститут;

коледж, академія, інститут;

університет, академія, інститут;

університет, коледж, академія.

Університети можуть здійснювати підготовку за такими освітньо-кваліфікаційними рівнями та ступенями:

кваліфікований робітник;

молодший спеціаліст;

молодший бакалавр;
бакалавр.

Вищими навчальними закладами, у яких здійснюється підготовка бакалаврів, є:

університет, коледж, академія, інститут;
ліцей, коледж, академія, інститут;
університет, ліцей, академія, інститут.

До аспірантури приймаються особи, що мають освітньо-кваліфікаційний рівень:

спеціаліст;
бакалавр;
молодший спеціаліст;
магістр.

Принцип наступності у навчанні означає:

ускладнення змісту навчання, збільшення обсягу знань;
системність у розміщенні навчального матеріалу;
періодичну змінюваність форм навчання;
засвоєння прийомів у реалізації певних технологій.

Післядипломна освіта включає:

магістратуру;
стажування;
клінічну ординатуру;
інтернатуру.

Формами післядипломної освіти є:

магістратура;
стажування;
клінічна ординатура;
підвищення кваліфікації.

До закладів післядипломної освіти не належать:

професійно-технічні навчальні заклади;

загальноосвітні навчальні заклади;
інститути підвищення кваліфікації;
підрозділи вищих навчальних закладів;
навчально-курсів комбінати.

Болонська декларація була підписана:

1999 р., 2001 р., 2005 р., 2009 р.

Україна приєдналась до Болонського процесу у:

1999 р., 2001 р., 2005 р., 2009 р.

До перших форм професійного навчання не належить:

домашнє;
общинне;
монастирське;
мануфактурне.

На Русі формами професійного навчання були:

домашнє, общинне, приватне;
общинне, комерційне, державне, домашнє;
домашнє, общинне, монастирське, сусідське;
домашнє, общинне, монастирське, державне.

Чому 10 січня 1701 р. А. Батишев та інші науковці вважають днем народження системи професійно-технічної освіти?

Заснована артилерійська школа у Москві;
створена школа математичних і навігаційних наук;
створена у Москві аптекарська школа.

У якому році було видано «Положення про школи ремісничих учнів»?

1710 р., 1893 р., 1958 р., 1991 р.

У який історичний період української професійно-технічної школи створюються школи фабрично-заводського учнівства, де поєднувались навчання і продуктивна праця?

80-ті роки XIX ст. – 1920 рік;
1920 – 1929 роки;

1929 – 1940 роки.

Коли в СРСР було створено єдиний тип професійно-технічного навчального закладу – середнє професійно-технічне училище?

1960 р., 1971 р., 1972 р., 1983 р.

Мета створення ШУМП – шкіл учнівства масових професій, це:

підвищення кваліфікації робітників;
підготовка робітників нижчої кваліфікації;
підготовка робітників з унікальних професій.

Коли було створено державну систему трудових резервів?

1929 р., 1939 р., 1940 р., 1949 р.

З якого року існує назва «Професійно-технічна освіта»?

1956 р., 1959 р., 1957 р., 1968 р.

В якому році прийнято Закон України «Про професійно-технічну освіту»?

1993 р., 1996 р., 1998 р., 1999 р.

В якому році всі існуючі типи навчальних закладів системи профтехосвіти були перетворені у міські і сільські профтехучилища з терміном навчання від 1 до 3 років на базі 8-річної загальноосвітньої школи?

1957 р., 1958 р., 1968 р., 1972 р.

Коли було затверджено Державний стандарт ПТО?

1998 р., 2002 р., 2004 р., 2014 р.

Державний стандарт ПТО – це:

документ, який узагальнює вимоги до професійних знань, умінь і навичок;
навчально-планувальна документація;
сукупність державних вимог до змісту ПТО;
перелік закладів ПТО.

Нормативні терміни навчання на першому ступені професійно-технічної освіти не повинні перевищувати:

1 року;
2 років;

3 років;

4 років.

На другому ступені професійно-технічної освіти термін навчання становить:

1,5 – 4 роки;

не більше 1-го року;

не більше 2-х років;

3 роки.

На третьому ступені професійно-технічної освіти термін навчання становить:

1,5 – 4 роки;

не більше 1-го року;

не більше 2-х років;

3 роки.

Первинна професійна підготовка це:

здобуття повної загальної середньої освіти у професійно-технічному навчальному закладі;

здобуття професійно-технічної освіти особами, які раніше не мали робітничої професії;

професійно-технічне навчання робітників, що дає можливість поглибити раніше здобуті знання, вміння, навички;

професійно-технічне навчання, спрямоване на оволодіння робітниками іншою професією.

Нормативні терміни навчання не повинні перевищувати:

на третьому ступені професійно-технічної освіти – 3 роки;

на першому ступені професійно-технічної освіти – 1 року;

на другому ступені професійно-технічної освіти для осіб, які мають базову загальну середню освіту і здобувають повну загальну середню освіту, - 4 роки;

на другому ступені професійно-технічної освіти для осіб, які мають базову загальну середню освіту і здобувають повну загальну середню освіту, - 3 роки.

Які основні моделі професійно-технічної освіти існують у високорозвинених країнах?

Лише дуальна, коли поєднане навчання в школі з практикою на виробництві;

тільки професійна підготовка з відривом від виробництва;

обидві вищеназвані в поєднанні;

у високорозвинених країнах системи ПТО немає.

Дуальна форма підготовки робітників у зарубіжних країнах це:

система поєднання практичного навчання на виробництві і теоретичного - в професійних школах, коледжах, центрах підготовки;

професійна підготовка з відривом від виробництва у школах, коледжах, центрах підготовки;

система практичної підготовки на виробництві та у школах, коледжах, центрах підготовки;

система теоретичної підготовки.

Професійно-технічна освіта забезпечує:

допрофесійну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації, первинну підготовку;

первинну підготовку, перепідготовку, підвищення кваліфікації, стажування;

первинну підготовку робітників та їх перепідготовку.

До професійно-технічних навчальних закладів належать:

ПТУ, ВПУ, навчальний центр, ліцей;

ПТУ, ВПУ, училище-завод, ліцей, художня школа;

ПТУ, ВПУ, коледж, академія, ліцей.

У якому році було створено Московський індустріально-педагогічний інститут ім. К. Лібкнехта?

1898 р., 1923 р., 1977 р., 1935 р.

У якому році було організовано Свердловський інженерно-педагогічний інститут?

1987 р., 1963 р., 1979 р., 1991 р.

З якого року існує Харківський інженерно-педагогічний інститут?

1999 р., 1979 р., 1989 р., 1994 р.

У якому році Харківський інженерно-педагогічний інститут одержав статус Української інженерно-педагогічної академії?

1993 р., 1994 р., 1995 р., 1996 р.

Коли були створені в Україні індустріальні технікуми для підготовки майстрів виробничого навчання?

1943 — 1966 рр.;

1967 — 1972 рр.;

1972 — 1983 рр.;

1983 — 2000 рр.

Професіограма інженера-педагога — це:

детальний опис інтегрованої педагогічної професії, представлений системою вимог, яка охоплює якості і властивості особистості, знання, вміння і навички, якими вона повинна володіти, щоб успішно здійснювати педагогічну діяльність у сфері професійно-технічної освіти;

модель інженера-педагога;

перелік професійних функцій, які має виконувати інженер-педагог;

здатність інженера-педагога кваліфіковано здійснювати професійне навчання і виховання у рамках конкретної професії на рівні вимог, установлених стандартами професійно-технічної

освіти, на основі поєднання техніко-технологічних і психолого-педагогічних знань, умінь і навичок.

У професіограмі інженера-педагога зазначаються такі галузі господарства, де ці фахівці потрібні:

вища освіта;
професійно-технічна освіта;
промисловість;
транспорт.

Тип організації, підприємства, де має працювати інженер-педагог, як зазначено у професіограмі, це:

промислові підприємства;
заклади професійно-технічної освіти;
загальноосвітні школи.

Термін навчання, визначений професіограмою, для інженерів-педагогів:

3 роки на базі повної середньої школи залежно від рівня акредитації ВНЗ;
5—6 років на базі повної середньої школи залежно від рівня акредитації ВНЗ;
1 рік на базі вищого інженерного навчального закладу;
3 роки на базі вищого інженерного навчального закладу.

Професійно-педагогічна компетентність інженера-педагога — це:

модель інженера-педагога;
перелік професійних функцій, які має виконувати інженер-педагог;
здатність інженера-педагога кваліфіковано здійснювати професійне навчання і виховання у рамках конкретної професії на рівні вимог, установлених стандартами професійно-технічної освіти, на основі поєднання техніко-технологічних і психолого-педагогічних знань, умінь і навичок.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Авторська система діяльності (АСД) – це сукупність взаємозалежних елементів і дій, підпорядкованих досягненню максимально можливих поточних і кінцевих результатів, які суб'єкт діяльності формулює для себе.

Агогіка – наука про вивчення проблеми запобігання відхиленням у поведінці дітей та підлітків.

Акмеологія – це наука, яка досліджує можливості досягнення вищого ступеня (акме) індивідуального розвитку особистості та самореалізації її потенціалу у професійній сфері.

Аксіологічний (ціннісний) підхід спонукає вивчати явища з точки зору їх цінностей для окремого індивіда та суспільства у цілому.

Аксіологія – філософське дослідження природи цінностей; філософська дисципліна, яка займається дослідженням цінностей як смислоутворюючих засад людського буття, що задають спрямованість і вмотивованість людському життю, діяльності та конкретним діям і вчинкам.

Андрогогіка – наука про освіту та виховання людини впродовж усього її життя.

Аналіз – метод пізнання, що дає можливість розділяти предмети дослідження на частини.

Анкетування – проведення опитування у письмовій формі за допомогою попередньо підготовлених бланків.

Варіативний компонент змісту професійно-технічної освіти – це перелік додаткових навчальних предметів, визначених робочими навчальними планами, а також додаткових навчальних тем, визначених робочими навчальними програмами, що відображають зміни у техніці, технологіях, організації праці тощо на виробництві, у сфері послуг.

Вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду – це метод, заснований на вивченні й теоретичному осмисленні практики кращих викладачів і навчальних установ, що успішно здійснюють навчання та виховання.

Виховання – організований педагогічний процес, у ході якого здійснюється цілеспрямований вплив на людину із метою розвитку духовного світу, формування певних якостей.

Вищий навчальний заклад – заклад освіти, основною статутною метою діяльності якого є надання вищої освіти.

Вікова педагогіка – це наука, яка вивчає особливості навчання та виховання людини на різних вікових етапах. Відповідно виділяються: дошкільна, шкільна педагогіка, педагогіка дорослих.

Віктимологія – наука про різні категорії людей, які стали жертвами несприятливих умов соціальної організації та насильства.

Геронтологіка – наука, яка вивчає соціально-педагогічні проблеми людей похилого віку

Гіпотеза педагогічного дослідження – науково обґрунтоване припущення про взаємозалежність умов навчання та виховання й очікуваних результатів.

Дедукція – доведення або виведення твердження (висновку) з одного або кількох інших тверджень (висновків) на основі законів логіки, що мають достовірний характер.

Державний стандарт професійно-технічної освіти – це сукупність державних вимог до змісту професійно-технічної освіти, рівня кваліфікації випускника професійно-технічного навчального закладу та освітнього рівня вступників.

Діалектичний матеріалізм – філософське вчення, яке визнає те, що об'єктивна реальність, матеріальний світ існує незалежно від свідомості людей, яким доступні достовірні наукові знання.

Діалектико-матеріалістична педагогіка трактує особистість як об'єкт і суб'єкт суспільних відносин. Особистість виявляється і формується в діяльності. Провідну роль у розвитку особистості відіграє виховання, яке має історичний і класовий характер.

Допрофесійна підготовка – це здобуття початкових професійних знань, умінь особами, які раніше не мали професії.

Духовна педагогіка – галузь педагогічних знань і досвіду із виховання та навчання людської особистості засобами релігії.

Екзистенціалізм – філософське вчення, яке визначає особистість найвищою цінністю, унікальною духовною істотою, здатною до вибору власної долі.

Етнопедagogіка – це наука, яка вивчає особливості досвіду народного виховання.

Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система (ЄКТС) – система трансферу і накопичення кредитів, що використовується в Європейському просторі вищої освіти з метою надання, визнання, підтвердження кваліфікацій та освітніх компонентів і сприяє академічній мобільності здобувачів вищої освіти. Система ґрунтується на визначенні навчального навантаження здобувача вищої освіти, необхідного для досягнення визначених результатів навчання, та обліковується у кредитах ЄКТС.

Загальна педагогіка – базова наукова дисципліна, що вивчає загальні питання педагогіки, теорію навчання – дидактику, теорію виховання, освітній менеджмент.

Загальнодержавний (обов'язковий) компонент змісту професійно-технічної освіти – це встановлений державним стандартом з відповідної професії перелік обов'язкових навчальних предметів та видів практичної підготовки, зазначених у типових навчальних планах, а також перелік обов'язкових для засвоєння навчальних тем, визначених типовими навчальними програмами.

Зміст освіти – це обумовлені цілями та потребами суспільства вимоги до системи знань, умінь і навичок, світогляду та громадянських і професійних якостей майбутнього фахівця, що формуються у процесі навчання з урахуванням перспектив розвитку науки, техніки, технології та культури.

Зміст навчання – це науково обґрунтований методичний та дидактичний навчальний матеріал, засвоєння якого забезпечує здобуття освіти згідно з освітнім рівнем.

Знання – це сукупність сприйнятої і засвоєної людиною інформації у вигляді понять, уявлень, суджень, яка зберігається в довготривалій пам'яті і може бути відтворена в процесі діяльності.

Індукція – це процес дослідного вивчення явищ, під час якого здійснюється перехід від окремих фактів до загальних положень.

Інструментальні методи – це спеціальні методи дослідження в професійній педагогіці, які передбачають використання приладів, інструментів, апаратів, призначених для вивчення явищ і процесів, що не доступні безпосередньому сприйняттю, і використовуються з метою одержання об'єктивних кількісних даних

Інтерв'ю – метод одержання інформації у процесі усного безпосереднього спілкування.

Історія педагогіки – це наука, яка вивчає розвиток педагогічної думки на різних історичних етапах.

Кар'єра – процес просування працівника ланками службової ієрархії чи послідовна зміна занять як у рамках окремої організації, так і впродовж усього життя, а також сприйняття людиною цих етапів.

Категорія – наукове поняття, що виражає найбільш суттєві властивості певного явища дійсності.

Кваліфікація – офіційно визнаний рівень професійної підготовки особи, наявність у неї компетентностей, необхідних для виконання певного виду роботи.

Кімографічний метод (контактний) – це спеціальний метод професійної педагогіки, який дозволяє фіксувати траєкторію та час рухів за допомогою кімографа.

Кінографічний метод – це спеціальний метод професійної педагогіки, який полягає у проведенні кінозйомки трудових дій, що дозволяє проводити вимір тривалості робочих рухів.

Корекційна педагогіка (дефектологія) – це наука, що досліджує особливості виховання людей з різними вадами розвитку.

Компетентність (від лат. competence) – поняття, яке висвітлює аспекти поведінки людини, пов'язані з виконанням роботи, це – здатність працівника кваліфіковано виконувати певні види робіт у рамках конкретної професії, досягаючи високих кількісних та якісних результатів праці.

Компетенція – добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи.

Кредит Європейської кредитної трансферно-накопичувальної системи (далі - кредит ЄКТС) – одиниця вимірювання обсягу навчального навантаження здобувача вищої освіти, необхідного для досягнення визначених (очікуваних) результатів навчання. Обсяг одного кредиту ЄКТС становить 30 годин. Навантаження одного навчального року за денною формою навчання становить, як правило, 60 кредитів ЄКТС.

Культурологічний підхід враховує у процесі дослідження той факт, що людина розвивається не тільки шляхом освоєння нею системи цінностей культури, а і створення цінностей нових.

Логопедія – це наука, що досліджує особливості виховання людей з порушеннями мовлення.

Метод – спосіб організації практичного й теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розглядуваного об'єкта.

Метод аналізу результатів роботи передбачає вивчення письмових, графічних робіт учнів, їх вироби, точність роботи, часу виконання окремих трудових прийомів тощо.

Метод експертних оцінок (метод Делфі) виключає безпосереднє спілкування між членами експертної групи. За допомогою цього методу

здійснюється аналіз складних педагогічних явищ, процесів, ситуацій, прогнозування та визначення шляхів їх розвитку.

Методи педагогічного дослідження – способи (прийоми, операції) вивчення педагогічних явищ, отримання нової інформації про них з метою встановлення закономірних зв'язків, відносин і побудови наукових теорій.

Методика викладання окремих дисциплін досліджує закономірності викладання та навчання з певної дисципліни.

Методика професійного навчання – це наука про доцільні форми, методи й засоби підготовки спеціалістів для конкретної сфери виробництва

Методи навчання та виховання – система послідовних взаємодій інженерів-педагогів і учнів, що сприяє досягненню навчально-виховної мети.

Методологічний підхід означає дотримання дослідником певного ставлення до досліджуваного феномена або явища під час наукового пошуку

Методологія – 1) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці; 2) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності.

Методологія педагогіки – вчення про підходи, принципи, форми, методи і способи наукового пізнання педагогічних явищ та зміни педагогічної дійсності.

Моделювання – метод, що ґрунтується на використанні моделі як засобу дослідження явищ і процесів. Під моделями розуміють системи, що заміняють об'єкт пізнання і слугують джерелом інформації щодо нього.

Навчання – це цілеспрямована взаємодія вчителя й учнів, у процесі якої засвоюються знання, формуються уміння й навички

Народна педагогіка – це галузь педагогічних знань і досвіду народу, що охоплює емпіричні педагогічні знання.

Неотомізм – релігійне філософське вчення, що визнає існування об'єктивної реальності, яка є залежною від волі Бога, а призначення людини тлумачить в прагненні наблизитися до божественної досконалості.

Об'єкт дослідження – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію й обирається для вивчення. Об'єкт – це частина об'єктивної реальності, те, на що спрямований процес пізнання.

Олігофренопедагогіка – це наука, що досліджує особливості виховання розумово відсталих та дітей із затримками розумового розвитку.

Опитування – метод збору первинної вербальної інформації, заснований на безпосередній (інтерв'ю) або опосередкованій (анкета) соціально-психологічній взаємодії між дослідником і опитуваним (респондентом).

Освіта – це процес і результат засвоєння учнями систематизованих знань, умінь і навичок, формування на їх основі наукового світогляду, моральних та інших якостей особистості, розвиток її здібностей

Особистісний підхід – це послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії.

Осцилографічний метод – це спеціальний метод професійної педагогіки, коли інструмент або частина тіла працюючого перебувають у контакті з датчиками, які приєднують через підсилювачі до магнітоелектричного або електронного осцилографа, на екрані якого можна спостерігати дані рухів.

Педагогіка – наука, що вивчає процеси виховання, навчання і розвитку особистості.

Педагогічна аксіологія як галузь педагогічного знання здійснює ціннісні підходи до освіти на основі визнання цінності самої освіти.

Педагогічний досвід – це практика навчання, виховання і освіти, тобто організований цілеспрямований педагогічний процес і його результати.

Педагогічне дослідження – це процес і результат наукової діяльності, спрямований на отримання нових знань про закономірності навчання, виховання і розвитку особистості

Педагогіка екзистенціалізму – це напрям у педагогіці, що спирається на індивідуальний підхід і передбачає створення умов для самореалізації особистості.

Педагогічна система – це взаємопов'язані структурні та функціональні компоненти, які підпорядковані меті виховання, освіти та навчання.

Педагогічний неопозитивізм – це напрям у педагогіці, який головну увагу приділяє розвитку інтелекту, а завданням виховання визначає формування раціонально мислячої людини, розвиток людського "Я".

Первинна професійна підготовка – це здобуття професійної освіти особами, які раніше не мали професії, або спеціальності, що забезпечує відповідний рівень професійної кваліфікації, необхідний для продуктивної професійної діяльності.

Передовий педагогічний досвід – 1) у широкому значенні – висока майстерність педагога, тобто така практика, яка дає високий стійкий педагогічний результат; 2) у вузькому значенні – така практика, яка містить у собі елементи творчого пошуку, новизни, оригінальності, що називається новаторством.

Перепідготовка – професійне навчання, спрямоване на оволодіння іншою професією працівниками, які здобули первинну професійну підготовку.

Підвищення кваліфікації – підвищення рівня готовності особи до виконання її професійних завдань та обов'язків або набуття особою здатності виконувати додаткові завдання та обов'язки шляхом набуття нових знань і вмінь у межах професійної діяльності або галузі знань.

Післядипломна освіта – це вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду.

Позитивізм – філософське вчення, що визначає єдиним джерелом істини те, що отримано за допомогою кількісних методів.

Порівняльна педагогіка – це наука, яка порівнює системи освіти, виховання та навчання у різних країнах.

Професійний стандарт – затверджені в установленому порядку вимоги до кваліфікації працівників, їх компетентності, що визначаються роботодавцями і слугують основою для формування професійних кваліфікацій.

Професійно-технічний навчальний заклад – це заклад освіти, що забезпечує реалізацію потреб громадян у професійно-технічній освіті, оволодінні робітничими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до їх інтересів, здібностей, стану здоров'я.

Професіограма – це детальний опис особливостей певної професії, у якому подано об'єктивні характеристики професії, розкривається зміст професійної праці, а також перераховані вимоги до індивідуально-психологічних особливостей працівника.

Професія – це історично обумовлений суспільним поділом праці вид трудової діяльності, що не суперечить нормам моралі, є джерелом матеріального забезпечення людини і потребує, як правило, спеціальної підготовки.

Психограма – це повний опис психологічних характеристик та професійно важливих особистісних якостей фахівця.

Репрезентативність – властивість відображати характеристики генеральної сукупності. Репрезентативність треба розуміти як співпадання за величиною числових значень параметрів, що характеризують популяцію і вибірку.

Синтез – метод пізнання, що припускає поєднання окремих складових або рис предмета в єдине ціле.

Система – цілісність, яка являє собою єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин.

Система інженерно-педагогічної освіти – це така галузь педагогічної освіти, призначенням якої є підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогів для професійно-технічних та інших типів навчальних закладів, що надають професійно-технічну освіту або здійснюють професійно-технічне навчання.

Системний підхід спрямований на розкриття цілісності об'єктів, утворених з певних складових, виявлення в них різноманітних типів зв'язків та зведення їх в єдину теоретичну картину.

Спеціалізація – конкретизація, деталізація фаху, набуття особою здатностей виконувати окремі завдання та обов'язки в рамках спеціальності.

Спеціальність – це комплекс знань, умінь та навичок, набутих спеціальною підготовкою та досвідом роботи, які необхідні для певного виду діяльності в рамках конкретної професії; складова галузі знань, за якою здійснюється професійна підготовка.

Спостереження – це спеціально організоване сприймання педагогічного процесу в природних умовах.

Стажування – набуття особою досвіду виконання завдань та обов'язків певної професійної діяльності або галузі знань.

Становлення – це форма відображення одного з моментів об'єктивно-реального розвитку, коли нове явище вже почало існувати, але ще не набуло завершеної форми.

Сурдопедагогіка – це наука, що досліджує особливості виховання глухих та глухонімих людей.

Соціальна педагогіка – це наука, яка вивчає закономірності і механізми становлення і розвитку особистості в процесі здобуття освіти та виховання у різних соціальних інститутах, формування соціальної активності.

Тифлопедагогіка – це наука, яка досліджує особливості навчання та виховання сліпих та слабозорих людей.

Хронометраж – спеціальний метод дослідження у професійній педагогіці, який полягає в реєстрації часу дій за допомогою годинника, секундоміра чи хронометра.

Циклографічний метод – це спеціальний метод професійної педагогіки, який застосовують для вивчення часових та силових параметрів рухів працюючого при виконанні трудових дій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Абдыкаримов Б. А., Абдыров А. М., Баубекова Г. Д. Профессиональная педагогика: учеб. пособие. – Астана: типография КазАТУ им. С. Сейфуллина, 2009. – 308 с.
2. Акмеология: учебник [Текст] / Под общ. ред. А. А. Деркача. – М.: РАГС, 2002. – 650 с.
3. Артюх С. Ф., Ашерев А. Т. Инженерно-педагогическое образование в Украине : состояние и перспективы // Новый коллегіум. – 2000. – № 1. – С. 35 - 39.
4. Артюх С. Ф. Инженерно-педагогічна освіта в Україні на рубежі тисячоліть // Професійно-технічна освіта. – 1999. – № 4. – С. 35-39.
5. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. – М. : Высш. школа, 1980. – 368 с.
6. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. – М. : Политиздат, 1981. – 432 с.
7. Батышев С. Я. Блочно-модульное обучение. – М : Транссервис, 1997. – 258 с.
8. Белова Е. К. К вопросу о содержании подготовки инженеров-педагогов // Професійна освіта: теорія і практика. – 1999. – № 2 (10). – С. 101-103.
9. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 304 с.
10. Бех І. Д. Виховання особистості. Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: наук. видання / Іван Дмитрович Бех. – Твори: в 2 кн. / І. Д. Бех, кн. 2. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.
11. Булгаков А. А. Путь совершенствования профессионально-технического образования в СССР. Лекция. – М. : Мысль, 1976. – 61 с.
12. Васильев И. Б. Профессиональная педагогика: конспект лекций для студентов инженерно-педагогических специальностей. В 2-х частях. 4-е изд., перераб. и доп. – Ч.1. — Харьков : УИПА, 2003 – 152 с.

13. Веселов А. Н. Профессионально-техническое образование в СССР. Очерки по истории среднего и низшего профтехобразования / А. Н. Веселов. – М.: Профтехиздат, 1961. – 635 с.
14. Викторова Л. Г. О педагогических системах. – Красноярск: изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – 100 с.
15. Вища освіта України [Електронний ресурс]: Статистичний бюлетень. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm.
16. Вища освіта України і Болонський процес. Курс лекцій для самостійної роботи магістрів спеціальності 8.050201 «Менеджмент організацій» / Укл.: В. Г. Воронкова, О. Є. Швець. – Запоріжжя: ЗДІА, 2004. – 95 с.
17. Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / Волкова Н. П. – 2-е вид., перероб. доп. – К.: Академвидав, 2007. – 616 с.
18. Володько В. М. Педагогічна система навчання: теорія, практика, перспективи. – К.: Пед. преса, 2000. – 148 с.
19. Воляннюк Н. Ю. Профессиональное развитие субъекта деятельности / Н. Ю. Воляннюк // Физическое воспитание студентов творческих специальностей : сб. науч. тр. / под ред. С. С. Ермакова. – Харьков: ХГАДИ (ХХПИ), 2003. – С. 37-47.
20. Всемирная энциклопедия: Философия / [главн. научн. ред. и сост. А. А. Грицанов]. — М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
21. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник [Текст] / Семен Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 519 с.
22. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.

23. Державний стандарт професійно-технічної освіти // Освіта України. – № 72-73 (369). – 10 вересня 2002 р. – С. 4-6.
24. Дидактика современной школы: пособие для учителя / под. ред. В. А. Онищука. – К.: Рад. школа, 1987. – 350 с.
25. Дошкільні навчальні заклади (1990-2013 рр.) [Електронний ресурс]: Статистична інформація. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/dz_u.html. – Назва з екрану.
26. Загальноосвітні навчальні заклади (1990-2014 рр.) [Електронний ресурс]: Статистична інформація. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/znz_u.html. – Назва з екрану.
27. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
28. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11.07.2001 № 2628-III, редакція від 05.12.2012 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>.
29. Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 № 1060-XII, редакція від 06.09.2014 [Електронний ресурс] / Верховна Рада УРСР. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
30. Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 № 1841-III, редакція від 05.12.2012 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>.
31. Закон України «Про професійно-технічну освіту» від 10.02.1998 № 103/98-ВР 1341, редакція від 05.01.2013 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80>.

32. Зеер Э. Ф. Личностно-ориентированное профессиональное образование / Э. Ф. Зеер. Психология профессионального образования. – М.: Ин-т практической психологии: МОДЭК, 1997. – 265 с.
33. Зеер Э. Ф., Павлова А. М., Симанюк Э. Э. Модернизация профессионального образования: компетентностный подход: учеб. Пособие. – М.: Московский психолого-социальный ин-т, 2005. – 216 с.
34. Зеер Э. Ф. Профессиональное становление личности инженера-педагога [Текст] / Э. Ф. Зеер. – Свердловск: Изд-во Уральского ун-та, 1988. – 117 с.
35. Зеер Э. Ф. Психология профессий: Учеб. пособие. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, Фонд «Мир», 2005. – 336 с.
36. Зязюн І. А. Педагогічне наукове дослідження в контексті цілісного підходу / І. А. Зязюн // Порівняльна професійна педагогіка. – 2011. – Вип. 1. – С. 19–30.
37. Ігнатенко Г. В. Професійна педагогіка: навч. посібник / Г. В. Ігнатенко, О. В. Ігнатенко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 352 с.
38. Кална Т. Г. Педагогічна аксіологія в умовах модернізації професійно-педагогічної освіти: монографія / за наук. ред. О. В. Уваркіної. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – 128 с.
39. Карпіловська С. Я. Основи професіографії: навч. посібник / Карпіловська С. Я., Мітельман Р. Й., Синявський В. В., Ткаченко О. М., Федоришин Б. О., Ящишин О. О. – К.: МАУП, 1997. – 148 с.
40. Кизченко В. И. Культурный облик пролетариата Украины в период империализма / В. И. Кизченко. – К.: Наук, думка, 1990. – 228 с.
41. Кізченко В. І. Культурно-освітній рівень робітничого класу України напередодні революції 1905 - 1907 рр. / В. І. Кізченко. – К.: Наук, думка, 1972. – 162 с.
42. Кизченко В. И. Первая российская революция и культурный процесс на Украине / В. И. Кизченко. – К.: Наук. думка, 1984. – 190 с.

43. Климов Е. А. Психология профессионала. – М.: Изд-во "Институт практической психологии"; Воронеж: НПО "МОДЭК". – 1996. – 400 с.
44. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – СПб.: Алтейя, 2002. – 414 с.
45. Коваленко О. Е., Якубов Ф. Я. Підготовка інженерно-педагогічних кадрів на рівні сучасних вимог // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2003. – № 5. – С. 32-39.
46. Кокурн О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Монографія. – К.: ДП "Інформ.-аналіт. агенство", 2012. – 200 с.
47. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та доповненнями станом на 30 серпня 2012 р.: (офіц. текст). – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 64 с.
48. Концепція Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 // Професійно-технічна освіта. – 2010. – №3. – С. 5-7.
49. Концепція розвитку інженерно-педагогічної освіти. – Харків: УПА, 2004. – 40 с.
50. Концепція розвитку професійно-технічної освіти в Україні на 2010-2020 роки [Текст]: проект // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2010. – N 17/18. – С. 13-19.
51. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні // Освіта України. – 20 липня 2004 р. – № 56-57. – С. 3-5.
52. Коханко О. М. Становлення і розвиток підготовки кваліфікованих робітничих кадрів із середньою освітою в Україні (1969-1994 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. М. Коханко. – К: Інститут педагогіки і психології професійної освіти НАПН України, 1995. – 24 с.
53. Кравець В. П. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття. — Тернопіль [б. в.], 1996. – 290 с.

54. Кудрявцев Т. В. Психология профессионального обучения и воспитания. – М.: Изд-во МЭИ, 1986. – 346 с.
55. Кузьмина Н. В. Предмет акмеологии. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Политехника, 2002. – 189 с.
56. Кузьмин Н. Н. Низшее и среднее специальное образование в дореволюционной России / Н. Н. Кузьмин. – Челябинск: Южно-Урал. КН. Изд-во, 1971. – 278 с.
57. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: підручник. – К. : Знання, 2007. – 447 с.
58. Кулешова В. В, Мальована В. В. Особливості підготовки майбутніх інженерів-педагогів у вищому навчальному закладі // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2009. – № 22/23. – С. 149-156.
59. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : Курс лекцій. – Тернопіль: Економічна думка, 2005. – 124 с.
60. Кушнер Ю. З. Методология и методы педагогического исследования: учебно-методическое пособие. – Могилев: МГУ им. А. А. Кулешова, 2001. – 66 с.
61. Кыверялг А. А. Методы исследований в профессиональной педагогике. – Таллин: Валгус, 1980. – 334 с.
62. Лікарчук І. Л. Професійно-технічна освіта України: історичний шлях і перспективи / І. Л. Лікарчук. – К.: Педагогіка, 1999. – 288 с.
63. Лікарчук І. Л. Управління системами підготовки кваліфікованих робітників в Україні: педагогічний аспект (1888 - 1998 роки) [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. Л. Лікарчук, Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – 1999. – 36 с.
64. Маленко А. Т. Подготовка инженерно-педагогических кадров для системы профессионально-технического образования. – Мн.: Высш. школа, 1980. – 166 с.
65. Методологічні засади професійної освіти: навч. посібник для

студентів вищих навч. закладів інженерно-педагогічних спеціальностей / О. Е. Коваленко, Н. О. Брюханова, І. С. Посохова та ін. – Х.: Контраст, 2008. – 120 с.

66. Методы системного педагогического исследования: учеб. пособие / Н. В. Кузьмина, Е. А. Григорьева, В. А. Якунин и др.; ред. Н. В. Кузьминой. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – 172 с.

67. Наволокова Н. П. Практична педагогіка. 99 схем і таблиць / авторитетний уклад. Н. П. Наволокова, В. М. Андреева. – Х.: Вид. група «Основа», 2008. – 117 с.

68. Найт Р. Д. Философия и образование. Введение в христианскую перспективу / Джордж Р. Найт, перевод с англ. с предисловиями и примечаниями М. В. Бахтина. – СПб. : Анима, 2001. – 244 с.

69. Наукові підходи до педагогічних досліджень : колект. моногр. / За заг. ред. В. І. Лозової. – Харків: Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. – 348 с.

70. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті // Освіта України. – 23 квітня 2002 р. – №33. – С. 4-6.

71. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки: схвалена 28 жовтня 2011 р. на III Всеукраїнському з'їзді працівників освіти. [Електронний ресурс]: – Режим доступу: www.meduniv.lviv.ua/files/.../nats_strategia.pdf

72. Ничкало Н. Г. Трансформація професійно-технічної освіти України / Н. Г. Ничкало. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 200 с.

73. Новий тлумачний словник української мови. У 3-х т. – Т. 1, А – К / Уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К.: Вид-во “АКОНІТ”, 2006. – 926 с.

74. Новиков А. М. Методология: словарь системы основных понятий / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М.: Либроком, 2013. – 208 с.

75. Орлов В. Ф. Професійне становлення вчителів мистецьких дисциплін: монографія / В. Ф. Орлов. – К.: Наукова думка, 2003. – 262 с.

76. Отич О. М. Методологічні принципи наукового дослідження / О. М.

Отич // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки: збірник. – Чернігів, 2010. – Вип. 76. – С. 41–43.

77. Очерки истории профессионально-технического образования в СССР / Под ред. С. Я. Батышева. – М.: Педагогика, 1981. – 352 с.

78. Пастухов А. И., Масолов В. А. Формирование инженерно-педагогических кадров профтехобразования. – М.: Высш. школа, 1981. – 135 с.

79. Педагогика: учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – 3-е изд. – М.: Школа-Пресс, 2000. – 512 с.

80. Петрова Т. Професійний розвиток працівників: проблеми стимулювання персоналу та заінтересованості роботодавців // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 2. – С. 26-34.

81. Подласый И. П. Педагогика: учебник для студентов высших педагогических учебных заведений. – М.: Просвещение: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 432.

82. Про Державну національну програму "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), редакція від 29.05.1996 [Електронний ресурс]: Постанова від 03.11.1993 № 896, Програма, Заходи Кабінету Міністрів України / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>. – Назва з екрану.

83. Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти [Електронний ресурс]: Постанова, Стандарт від 17.08.2002 № 1135 / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1135-2002-%D0%BF>. – Назва з екрану

84. Про затвердження Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки [Електронний ресурс]: Постанова від 13.04.2011 № 495, Програма, Паспорт; втрата чинності від 20.03.2014 / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/495-2011-%D0%BF>. – Назва з екрану.

85. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 № 1341. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF> – Назва з екрану.

86. Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства науки і освіти України № 612 від 13.07.2007. – Режим доступу: <http://www.euroosvita.net/prog/print.php/prog/print.php?id=326> – Назва з екрану.

87. Про затвердження Положення про вище професійне училище та центр професійно-технічної освіти МОН України [Електронний ресурс]: Наказ, Положення від 20.06.2000 № 225 / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/103/98-%D0%B2%D1%80/page2>. – Назва з екрану.

88. Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) [Електронний ресурс]: Постанова, Положення від 20.01.1998 № 65, редакція 21.08.2013 / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/65-98-%D0%BF>. – Назва з екрану.

89. Про затвердження Положення про професійне навчання працівників на виробництві від 26.03.2001 № 127, редакція від 27.07.2012 [Електронний ресурс]: / Мінпраці України, МОН України. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0315-01>. – Назва з екрану.

90. Про затвердження Положення про професійно-технічний навчальний заклад [Електронний ресурс]: Постанова від 05.08.1998 № 1240, Положення / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1240-98-%D0%BF>. – Назва з екрану.

91. Про затвердження Положення про ступеневу професійно-технічну освіту [Електронний ресурс]: Постанова від 03.06.1999 № 956, Положення /

Кабінет Міністрів України. – Режим доступу:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/956-99-%D0%BF>. – Назва з екрану.

92. Про затвердження Тимчасового положення про професійний ліцей [Електронний ресурс]: Наказ N 587, від 17.10.2002, Положення / Міністерство освіти і науки України. – Режим доступу:
<http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0587290-02>. – Назва з екрану

93. Про затвердження Типового положення про навчально-курсний комбінат професійного навчання робітників (до 1997 р.) [Електронний ресурс]: Наказ від 20.05.1993 № 148/32, Положення / Міносвіти, Мінпраці України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0071-93>. – Назва з екрану.

94. Про розроблення державних стандартів вищої освіти [Електронний ресурс]: Постанова від 07.08.1998 № 1247 / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1247-98-%D0%BF>.

95. Професійна освіта: словник. Навч. посіб. для учнів і пед. працівників проф.-тех. навч. закл. / Укл. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. – К. : Вища шк., 2000. – 380 с.

96. Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи [Текст]: Матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., 22-24 жовтня 2009 р. / АПН України, Хмельницький нац. ун-т, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти, Ін-т проф.-тех. освіти; [ред. кол. Ничкало Н. Г. (наук. ред.) та ін.]. – Хмельницький: [б. в.], 2009. – 497 с.

97. Професійно-технічна освіта України: інформаційні матеріали (станом на 01.01.2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://mon.gov.ua/ua/activity/education/57/informatsijni-materiali/>.

98. Профессиональная педагогика: учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. / Под ред. С. Я. Батышева, А. М. Новикова. Изд. 3-е, перераб. – М.: Изд-во ЭГВЕС, 2010. – 456 с.

99. Профтехосвіта України ХХ століття: Енциклопедичне видання / За ред. Н. Г. Ничкало – К.: Видавництво "АртЕк", 2004. – 876 с.
100. Пузанов М. Ф. Очерки истории профессионально-технического образования в Украинской ССР / М. Ф. Пузанов, Г. И. Терещенко. – К.: Вища школа, 1980. – 232 с.
101. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (Х - початок ХХ ст.): нариси / відп. ред. М. Д. Ярмаченко. – К.: Рад. шк., 1991. – 381 с.
102. Селецький А. В. До історії становлення і розвитку систем робітничої підготовки в Україні. Державні трудові резерви / Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2010. – № 28/29. – С. 83-88.
103. Симонов В. П. Педагогический менеджмент [Текст]: учебное пособие / В. П. Симонов. – М.: РПА, 1997. – 216 с.
104. Синявський В. В. Психологічні основи профорієнтаційної професіографії : навч. посібник. – К.: ІПК ДСЗУ, 2010. – 89 с.
105. Сластенин В. А. Введение в педагогическую аксиологию: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, Г. И. Чижакова. – М.: Издательский центр "Академия", 2003. – 192 с.
106. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе: учеб. пособие. – М.: Изд-во ПСТГУ, 2013. – 400 с.
107. Содержание и перспективы развития инженерно-педагогического образования: [коллект. моногр.] / В. С. Безрукова [и др.]; ред. Е. В. Ткаченко ; Свердлов. инж.-пед. ин-т. – Свердловск: Издательство СИПИ, 1990. - 128 с.
108. Стратегія реформування вищої освіти в Україні до 2020 року (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/img/zstored/files/HE%20Reforms%20Strategy%2011_11_2014.pdf. – Назва з екрану.
109. Тенчурина Л. З. Подготовка и повышение квалификации профессионально педагогических кадров в России (1920-1990): учеб. пособие / Л. З. Тенчурина. – М.: Высш. шк., 2000. – 228 с.

110. Ткаченко Л. І. Синергетичний підхід у педагогіці: нова парадигма // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2013. – № 10 (17). – С. 18-21.
111. Улюкаєв С. Г. Нижча сільськогосподарська освіта на Україні (кінець XIX - початок XX ст.) / С. Г. Улюкаєв // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 2. – С. 138 - 145.
112. Философский словарь [Текст] / под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Политиздат, 1991. – 559 с.
113. Философский энциклопедический словарь / под ред. А. Ф. Ильичева, П. Н. Федосеева, С. М. Ковалева, В. Г. Панова. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.
114. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-е вид., доп. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
115. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 528 с.
116. Фонарев А. Р. Психологические особенности личностного становления профессионала: [монография] / А. Р. Фонарев. – М., Воронеж: МПСИ – МОДЭК, 2005. – 560 с.
117. Щербак О. І. Зміст і форми підготовки майстрів виробничого навчання в індустріально-педагогічних технікумах України (1967-1994 рр.) [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія і методика професійної освіти» / Щербак Ольга Іванівна; АПН України, Інститут педагогіки і психології професійної освіти. – К., 1995. – 316 с.
118. Энциклопедия профессионального образования. В 3-х т. / Под ред. С. Я. Батышева. – Т. 1. – А-Л. - М.: АПО, 1998. – 568 с.
119. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки /Э. Г. Юдин. – М.: Наука, 1978. – 391 с.